

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA DĚJIN UMĚNÍ

**PŘÍBĚH MAUZOLEA RODINY KLEINŮ
V SOBOTÍNĚ**

bakalářská diplomová práce

Barbora Křížová

Vedoucí práce: doc. Mgr. Ondřej Jakubec, Ph.D.

Olomouc 2022

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma *Příběh mauzolea rodiny Kleinů v Sobotíně* vypracovala samostatně za použití uvedených pramenů a literatury.

Počet znaků práce činí: 193 384

V Olomouci dne:

Podpis autorky:

Je mi potěšením, že je v této práci místo vyjádřit vděk těm, kteří mi s jejím vyhotovením byli nejvíce nápomocni.

Obrovské díky patří vedoucímu práce, doc. Ondřeji Jakubcovi, Ph.D., za veškeré rady, čas a ochotu. Velké díky musí zákonitě putovat i do Sobotína, a to paní starostce obce, Ivetě Fojtíkové, a panu místostarostovi, Josefu Hrochovi, za opakované zpřístupnění rodinného mauzolea Kleinů a za poskytnuté informace.

V neposlední řadě patří velké díky mým nejbližším – přátelům, rodině a mému příteli, kteří mi byli v nejtěžších chvílích neskutečnou oporou.

ÚVOD: PŘÍBĚH V PŘÍBĚHU	- 9 -
I. PŘEHLED DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ	- 13 -
I. KLEINOVÉ, SVOBODNÍ PĀNI Z VÍZMBERKA	- 19 -
II. FORMA: MAUZOLEUM KLEINŮ V SOBOTÍNĚ	- 29 -
II.1. STAVEBNÍ HISTORIE MAUZOLEA	- 29 -
II.1.1. PLĀNY A POČĀTKY STAVBY (1880–1881)	- 29 -
II.1.2. VÝSTAVBA A DALŠÍ EXISTENCE MAUZOLEA (1881–1927)	- 36 -
II.1.3. OSUD STAVBY OD PRVNÍCH ŰPRAV (1927–1928) PO SOUČASNOST	- 42 -
II.2. POPIS MAUZOLEA A PŘILEHLÉHO AREĀLU	- 46 -
II.3. RODINA A UMĚLCI	- 60 -
II.3.1. WENZEL SIEGFRIED BAUMHEYER	- 60 -
II.3.2. GUSTAVE DELOYE	- 62 -
II.3.3. FRANZ JOBST	- 63 -
II.3.4. HANS RATHAUSKY	- 63 -
III. IDEA: MÍSTO POSLEDNÍHO ODPOČINKU	- 65 -
III.1. MAUZOLEUM KLEINŮ V KONTEXTU SOUDOBÉ ARCHITEKTURY	- 65 -
III.2. VÝVOJ RODINNÉHO POHŘEBIŠTĚ S DŮRAZEM NA 19. STOLETÍ	- 77 -
III.2.1. MYŠLENKA HISTORISMU	- 77 -
III.2.2. HROBKA <i>EXTRA MUROS</i>	- 85 -
III.2.3. LOUČENÍ A VZPOMÍNÁNÍ: <i>PIETAS ET FAMA</i>	- 89 -
III.2.4. <i>SACRUM ET PROFANUM</i> : ROLE VÍRY	- 94 -
III.3. NEKROLOGY A TESTAMENTY KLEINŮ	- 98 -
IV. <i>CONCORDIA ET LABORE</i>: PODSTATA VÝSTAVBY MAUZOLEA KLEINŮ V SOBOTÍNĚ	- 104 -
ZĀVĚR	- 109 -
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	- 113 -
SEZNAM OBRAZOVÉ PŘÍLOHY	- 115 -
PRAMENY A LITERATURA	- 120 -

Úvod: Příběh v příběhu

„Na jeho počátku byl poddaný, na jeho konci – více či méně sebevědomý – občan.“¹

Lidská společnost je živoucím organismem, který ve své pospolitosti sleduje obecné fenomény a přizpůsobuje se jim. Zároveň je ovšem tento organismus složený z autonomních jednotek, které fenomény stále se vyvíjející společnosti sice formují, ale nepřetvářejí je v jednolitou masu. Možnosti, jakými se dají tyto společnosti staletí minulých, a fenomény jimi hýbající, poznat, jsou četné. Jedním z takových způsobů je výzkum uměleckého díla, které tím, že vždy bylo jakousi „nástavbou“ obyčejné života, má ohromnou výpovědní schopnost.

Pavel Zatloukal mluví v úvodu své publikace *Příběhy z dlouhého století*² o architektuře jako o reflexi základních existenčních otázek doby. Nebudu popírat, že zmiňovaná publikace nebyla pro vzniklou bakalářskou práci velkou inspirací a že se tato práce svým účelem nesnažila vytvořit jeden z dalších nesčetných příběhů, které formují ohromné dějiny architektury společně s fenomény s nimi spojenými.

V předkládané práci nalezneme čtenář pomyslné dvojí zaměření, jehož dva póly byly nazvány *formou* a *ideou*. Celá práce je započata kapitolou vysvětlující čtenáři spíše než osudy podnikatelské rodiny Kleinů, tak její roli a vztah k soudobé společnosti, tedy společnosti druhé poloviny 19. století. Za jako zvláště podstatný je chápán pojem aristokratizace, tedy proces, kterým si kleinovská dynastie v druhé polovině „dlouhého“ století procházela. První pól práce, tedy *forma*, je rozčleněn do několika částí – začátek je věnován stavební historii objektu mauzolea Kleinů v Sobotíně, včetně medailonů umělců podílejících se na jeho realizaci a následných osudů stavby až do dnešních dní, následováno formálně-stylovou analýzou jak samotného mauzolea, tak i přilehlého areálu.

Druhý pól práce, tedy *idea*, si klade za cíl vytrasovat myšlenkové rámce, existenční otázky, chcete-li, v rámci kterých vznikala samotná podstata výstavby kleinovského mauzolea. Aby bylo možné takovéto myšlenkové síť docílit, bylo třeba nejprve pochopit roli sobotínského mauzolea v kontextu jiných sepulkrálních staveb druhé poloviny 19. století. Tímto se dostáváme k další kapitole práce, a tou je nalezení

¹ Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková, *Z dějin každodennosti: život v 19. století*, Praha 2017, s. 15.

² Pavel Zatloukal, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc – Brno 2002, s. 13–15.

těchto určitých ideových aspektů – *fenoménu* – výstavby a jejich zasazení do širšího rámce, jak historického, tak geografického nebo společenského. Nalezenými a zkoumanými fenomény jsou 1) myšlenka historizující (neorenesanční) architektury, která je mauzoleu Kleinů vlastní, 2) hrobka *extra muros*, tedy volně stojící, často vysvěcené, rodinné pohřebiště, 3) loučení a vzpomínání aneb *pietas* a *fama*, kde jsou rozebrány dva druhy vzpomínání na mrtvé a role rodiny v rámci jak celé společnosti, tak jako autonomního celku v rámci této společnosti a konečně 4) *sacrum et profanum*, aneb role víry, která, ač do jisté míry ovlivněna probíhající sekularizací, byla i na konci 19. století stále podstatným hybatelem událostí. Dané fenomény jsou následně doplněny exkurzem do oblasti nekrologů a závětí, které po sobě zanechávali příslušníci rodu Kleinů.

V poslední kapitole práce, nesoucí název *Concordia et Labore*, tedy *Svornost a práci*,³ dochází ke vztažení jednotlivých myšlenkových fenoménů přímo k vlastní stavbě mauzolea Kleinů v Sobotíně a dochází tak k jakési syntéze všech nalezených prvků, které by měly společně podat svědectví o podstatě a ideovém dědictví takové stavby, jakým monumentální mauzoleum Kleinů je.

V průběhu téměř roku a půl, během kterého tato bakalářská práce vznikala, bylo nalezeno množství problémů. Řešení několika z nich by mělo být nyní objasněno, aby bylo čtenáři nabídnuto určité východisko pro další četbu.

Od počátku bylo určitým problémem vymezení konceptu této práce. Tematicky práce vybízí k tomu, aby se její jednotlivé části rozbíhaly stále do větší šíře a utvářely tak jednotící obraz sepulkrální architektury druhé poloviny 19. století. Vytváření obrazu sepulkrální architektonické produkce na konci 19. století by bylo ovšem úkolem nesmírně složitým – už jen z toho důvodu, že v průběhu celého dlouhého století se množství nově stavěných objektů pro účely rodinného pohřbívání mnohonásobně zvýšilo. Z toho důvodu autorka práce nesleduje záměr takový obraz vytvořit, ale naopak. Kapitoly jsou účelně soustředěny tak, aby s jejich pomocí bylo možné najít ideovou podstatu jedné jediné stavby. Nejedná se tedy o pojednání o celku, ale o dílčí části, která by mohla v budoucnosti s vytvářením takového obrazu pomoci.

Druhým problémem bylo, zvláště potom v rámci kapitoly, která se zabývá výzkumem jednotlivých fenoménů, vymezení časové a geografické. I toto vymezení

³ *Concordia et Labore* je motem, které se nachází na rodinném erbu sobotínských Kleinů. Toto sousloví přijal za své Albert Klein v roce 1877, kdy byl povýšen do šlechtického stavu svobodného pána.

souvisí s předcházejícím, tedy je vždy poplatné tomu, aby bylo co nejužitečnější pro pochopení významu mauzolea Kleinů. Časově se autorka ponejvíce vztahuje k celé epoše dlouhého 19. století, geograficky je pak nutné se přenést, kromě českých zemí, do Anglie a Francie.

Snad příčinou všeho výše zmiňovaného bylo v průběhu psaní této práce jedním z největších úskalí sklon k jistému generalizování ideových podstat, které se, ač třeba ve svých obecných rovinách platí pro celou společnost, nemusely vždy vztahovat na individuální jedince.

Snad tyto řádky neodradily čtenáře od pokračování v četbě následujícího textu. Je třeba pamatovat na to, že výstavba natolik intimního a zároveň reprezentujícího objektu, jakým mauzoleum Kleinů je, je produktem pomyslné pavoučí sítě myšlenek, jejíž jednotlivé části na sebe navazují. A porušíme-li jen jedno z jejích vláken, napětí v celé síti povolí a její struktura bude narušena.

I. Přehled dosavadního bádání

Co se soudobé literatury týče, nikdy nebyla mauzoleu věnována větší pozornost. Spíše šlo vždy o zmínku, a to nejčastěji v souvislosti s Franzem Jobstem, který je zodpovědný za vymalování kupole mauzolea nástěnnými malbami. Jeho práci se věnuje publikace z roku 1888, *Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens. Eine Festgabe anlässlich der säkular – Feier der Pension – Gesellschaft bildender Künstler Wiens* Cyriaka Bodensteina,⁴ ke kterému odkazuje článek Christiana Rittera d'Elverta *Ist der grosse Künstler Daniel Gran ein Mähren? Seine Kunstthätigkeit in Mähren*, taktéž datovaný do roku 1888 v periodiku *Notizen-Blatt des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*.⁵ V tomto článku se mluví o Franzi Jobstovi jako o možném umělci, který by měl provést restaurátorské kresby na Granových malbách v Brně a Olomouci. Zdůrazňuje se, že pokud by restaurování bylo provedeno právě jím, jeho vyšší kvalita by byla zaručena. Jako příklad vysoké úrovně umělcovy tvorby je uvedena jím zhotovená malba v Mauzoleu Kleinů v Sobotíně.

Informace o výmalbě kleinovského mauzolea Franzem Jobstem pak byla krátce zmíněna i v umělcově nekrologu publikovaném v *Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums in Brünn*.⁶

Ještě, než se popis dosavadního stavu bádání přesune k další dostupné literatuře o mauzoleu, je třeba zmínit dvě události těsně navazující na historii objektu. Jde o rozhodnutí o památkové ochraně z 3. května 1958 a následně zápis stavby na seznam kulturních památek, který provází evidenční list z 9. dubna 1964.⁷ V evidenčním listu je mimo jiné obsažen stručný popis památky, který ji klasifikuje jako „*příklad sepulkrální architektury s údobí historisujících slohů*“. Také zde dochází k letmé ikonografické analýze nástěnných maleb v kapli, k dataci stavby do čtvrté čtvrtiny 19. století. Zmíněno je i jméno malíře, jehož prací měla být nástěnná malba v kapli – F. Jobrta, později (patrně až na přelomu tisíciletí) opraveno na F. Jobsta.

⁴ Cyriak Bodenstein, *Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens. Eine Festgabe anlässlich der säkular – Feier der Pension – Gesellschaft bildender Künstler Wiens*, Wien 1888, s. 95.

⁵ Christian Ritter d'Elvert, *Ist der grosse Künstler Daniel Gran ein Mähren? Seine Kunstthätigkeit in Mähren*, *Notizen-Blatt des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, VI, 1888, s. 61.

⁶ Kunst und kunstgewerbliche Nachrichten aus der Heimat. Maler Franz Jobst, *Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums in Brünn* VIII, 1890, č.7, s. 129–130.

⁷ Národní památkový ústav, Evidenční list památky z 9. 4. 1964, https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=1140509, vyhledáno dne 30. 1. 2022.

Nejstarším odborným textem, který mauzoleum rodiny Kleinů v Sobotíně zmiňuje, je text historika umění Pavla Zatloukala v časopise *Umění Přehled architektury historismu XIX. století na Moravě*.⁸ Mauzoleum je zde ovšem zmíněno pouze v poznámce vztahující se k podnikatelské rodině Kleinů a známému Kleinově paláci v Brně.

Stejný autor o šest let později publikoval článek *Šumperská architektura let 1850–1950*⁹, ve kterém je budova mauzolea popsána více. Autor zde zmiňuje vídeňského architekta stavby, Wenzela S. Baumhayera, a další postavy spojené s výstavbou: Julia Titzeho jako stavitele, šumperského zahradníka Johanna Vötha, J. Bayera v souvislosti se stavbou vstupní brány a opět, nejspíše po příkladu evidenčního listu památky z roku 1964, E. Jobrta, který měl být autorem malby za oltářem. Zmiňuje se i o renovaci z let 1926–28, kterou projektoval architekt Erich Gschöpf, podílel se na ní stavebník Eduard Oth a malíř Udo Weith. Zároveň velice zajímavě zmiňuje inspiraci architekturou Andrea Palladia, konkrétně díly Villa Capra ve Vincenze a kostelem Il Redentore v Benátkách, čímž poukazuje na stylově historizující neorenesanční typ stavby. Jako o stavebníkovi zde ovšem špatně Pavel Zatloukal mluví o baronu Albertu Kleinovi, který měl podle něj roku 1880 přistoupit ke stavbě mauzolea.

Následujícího roku vydal stejný autor publikaci nesoucí název *Historismus: Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*,¹⁰ kde se opět v krátkosti soustředí na kleinovské mauzoleum a v podstatě zde opakuje poznatky zveřejněné rok předtím. Pokud ale vnímáme tuto publikaci jako celek, je důležité, jak je sobotínské mauzoleum zasazeno do kontextu moravské historizující – konkrétně novorenesanční – architektury.

Významným příspěvkem nikoliv tak k formálnímu vývoji stavby hrobky, ale spíše k jejímu ideovému dědictví, je článek Milana Myšky, *Pohřbívání bohatých aneb Cesta na věčnost moravského podnikatele Alberta Kleina*¹¹ z roku 1996. Zajímavé jsou postřehy, které se týkají rozdílnosti životních postojů dvou generací, tedy té generace otců-zakladatelů, do které patřil právě baron Albert Klein a generace jeho synů,

⁸ Pavel Zatloukal, *Přehled architektury historismu XIX. století na Moravě*, *Umění XXVIII*, 1980, č. 4, s. 355–368.

⁹ Pavel Zatloukal, *Šumperská architektura let 1850–1950*, *Severní Morava L*, 1985, s. 14–24.

¹⁰ Pavel Zatloukal, *Historismus. Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 1986.

¹¹ Milan Myška, *Pohřbívání bohatých aneb Cesta na věčnost moravského podnikatele Alberta Kleina*, *Severní Morava LXXII*, 1996, s. 21–25.

stavebníků mauzolea. To, co ovšem je článku třeba vytknout, je informace, že byl Albert Klein pohřben v rodinném mauzoleu na sobotínském hřbitově, která je zavádějící. Albert Klein byl sice v roce své smrti (1877) doopravdy pohřben na sobotínském hřbitově, ovšem ve skromné hrobce, které je označení mauzoleum vzdálené. Tato informace je navíc opět zavádějícím způsobem v článku doplněná fotografií honosného mauzolea, jehož stavba ovšem začala až v roce 1880.

Celému areálu se ve velké míře věnovala v roce 1998 ve svém historickém průzkumu *Park u kleinovského mauzolea v Sobotíně*¹² Renáta Fifková. V průzkumu je autorství do jisté míry realizované parkové úpravy připisováno stejnému architektovi jako stavba samotná, tedy W. S. Baumhayerovi. Autorka se distancuje od názoru uvedeného v článku Pavla Zatloukala *Šumperská architektura let 1850–1950*, ve kterém je jako spoluzakladatel uveden Johann Vöth. Podle Fifkové Vöth figuroval pouze jako dodavatel okrasných dřevin.

Autorka se v rámci průzkumu věnuje i mauzoleu samotnému a přichází s několika zajímavými zjištěními a podněty; ku příkladu na čtyřech sochách původně umístěných na rozích balustrády nachází signaturu vídeňského sochaře Hanse Rathauskeho nebo jako analogii sochy anděla v kryptě uvádí sochu na hrobě Kleinů na šumperském hřbitově.

V roce 1999 bylo z badatelského hlediska dosaženo zlomu, co se týče množství a komplexnosti informací týkajících se vlastní stavby mauzolea Kleinů v Sobotíně. Trojice autorů Karel Čunderle, Eva Kösslerová a Drahomír Polách vypracovala velice obsáhlý *Stavebně-historický průzkum mauzolea rodiny Kleinů v Sobotíně*.¹³ Autoři se věnují historii mauzolea, jeho realizaci, poznatkům o rodině Kleinů, a také finančním problémům, které souvisely se stavbou. Zároveň autoři zmiňují nezbytné úpravy, ke kterým v průběhu let docházelo. Po publikování průzkumu nedochází v dalších článcích k výrazným faktografickým chybám (stavebně-historický průzkum vedl ku příkladu k opravení jména malíře z F. Jobrta na známého Franze Jobsta). Ve vztahu k již existující literatuře je nutno dodat, že vyvrací působení Julia Titzeho jako stavbyvedoucího. Titze působil pouze jako hospodářský správce sobotínského statku.

¹² Renáta Fifková, *Park u kleinovského mauzolea v Sobotíně. Historický průzkum*, Olomouc 1998, nepublikováno, soukromý archiv.

¹³ Karel Čunderle – Eva Kösslerová – Drahomír Polách, *Stavebně-historický průzkum mauzolea rodiny Kleinů v Sobotíně*, Šumperk 1999, nepublikováno. Za poskytnutí děkuji starostce obce Sobotín, paní Ivetě Fojtkové.

V roce 2002 bylo mauzoleum Kleinů zmíněno v monumentální publikaci *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*¹⁴ již uvedeného autora Pavla Zatloukala. Autor v této publikaci zmiňuje kleinovské mauzoleum jen okrajově a opět upozorňuje na jeho neopalladiánské stylové zařazení.

V roce 2003 byly ve Zprávách památkové péče zveřejněny dva články, oba napsány na základě průzkumů z let 1998 a 1999. Autorkou článku *Park u sobotínského mauzolea svobodných pánů Kleinů z Wiesenberka*¹⁵ je Renáta Fifková a článek *Palladiovské mauzoleum rodiny Kleinů v Sobotíně na Šumpersku*¹⁶ nese autorství Drahomíra Polácha. Mimo jiné zde autor poukazuje na ne zcela vyhovující výběr architektonického stylu – neorenesančního palladianismu – do horských podmínek, ve kterých Sobotín leží. Poukazuje na rozdílnost zejména podnebných podmínek, ve kterých typologicky palladiánské stavby vznikaly ve slunné Itálii a jaké panovaly v Sobotíně. Dále nově tvrdí, že by fascinace Kleinů palladiánskou architekturou mohla vzniknout při jedné z jejich obchodních cest do Itálie a vyvolává otázku, do jaké míry je nevhodnost formy vybrána samotným architektem a nakolik mají na tomto problému podíl Kleinové jako stavebníci.

V podobném duchu jako již zmiňovaný článek Milana Myšky¹⁷ je zpracován i článek Petra Popelky *Sobotínské mauzoleum rodiny Kleinů jako symbol osudů německého podnikatelstva v českých zemích ve 20. století*¹⁸ z roku 2011, ve kterém autor popisuje výstavbu a samotnou pozdější existenci mauzolea. Pro tuto práci je důležitý aspekt článku, který propojuje sociální postavení Kleinů a jeho postupný vývoj s ideou mauzolea. Ať tedy s myšlenkou, která doprovázela samotnou výstavbu na konci 19. století, nebo s ideou existence mauzolea po celé 20. století.

¹⁴ Zatloukal, *Příběhy z dlouhého století* (pozn. 2), s. 435.

¹⁵ Renáta Fifková, *Park u sobotínského mauzolea svobodných pánů Kleinů z Weisenberka*, *Zprávy památkové péče* LXIII, 2003, č. 3, 160–164.

¹⁶ Drahomír Polách, *Palladiovské mauzoleum rodiny Kleinů v Sobotíně na Šumpersku*, *Zprávy památkové péče* LXIII, 2003, č. 3, s.156–159.

¹⁷ Myška, *Pohřbívání bohatých* (pozn. 11), s. 21–25.

¹⁸ Petr Popelka, *Sobotínské mauzoleum rodiny Kleinů jako symbol osudů německého podnikatelstva v českých zemích ve 20. století*, in: Milan Hlavačka et al., *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 332–347.

V roce 2017 přistoupil znovu ke zpracování tématu mauzolea Kleinů Drahomír Polách, v článku nesoucím název *Mauzoleum podnikatelské rodiny Kleinů v Sobotíně*.¹⁹ Autor v textu nicméně pouze shrnuje dosavadní poznatky a připomíná osud hrobky po odchodu Kleinů ze Sobotína.

V neposlední řadě je třeba zmínit článek z roku 2021 publikovaný ve sborníku *Epigraphica & Sepulcralia, Hrobky nobilitovaných textilních podnikatelů v severních Čechách v poslední třetině 19. století*.²⁰ Ačkoliv by se na první pohled mohla spojitost s mauzoleem Kleinů zdát nepatřičná, autorka článku Markéta Kudláčová upozorňuje na silnou nejen vizuální podobnost sobotínského mauzolea a hrobky Klingerů v Novém městě pod Smrkem a vybízí k dalšímu zkoumání tohoto vztahu. Zároveň zmiňuje termín jižního ideálu, který obě hrobky reprezentují.

V práci bylo použito kromě literatury i množství archivních pramenů, uložených ve Státním okresním archivu v Šumperku, v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě a následně přímo ve fondech Zemského archivu v Opavě. Největším přínosem byly série plánů již zmiňované v článcích Petra Polácha²¹ a Renáty Fífkové²². Fondy týkající výstavby mauzolea, ku příkladu účetní knihy a nejrůznější korespondence, byly poměrně důkladně zpracovány již ve stavebně-historickém průzkumu²³ z roku 1999. V této bakalářské práci byly tyto materiály doplněny jen detailně.²⁴

Zatímco materiálům zabývajícím se výstavbou mauzolea Kleinů pozornost věnována již byla, ideové rámce a s nimi spojený výzkum nekrologů a závětí Kleinů byl dotčen jen velice okrajově.²⁵ V práci tak byly využity tyto jinak nezpracované archivní fondy, které daly základ zkoumání ideové stránky výstavby rodinného mauzolea.

¹⁹ Drahomír Polách, *Mauzoleum podnikatelské rodiny Kleinů v Sobotíně* in: Drahomír Polách. *Historické toulky Šumperskem I*, Štítý 2017.

²⁰ Markéta Kudláčová, *Hrobky nobilitovaných textilních podnikatelů v severních Čechách v poslední třetině 19. století* in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica et Sepulcralia 9, Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, Praha 2020, s. 239–250.

²¹ Polách, *Palladiovské mauzoleum* (pozn. 16), s. 156–159.

²² Fífková, *Park u sobotínského mauzolea* (pozn. 15), s. 160–164.

²³ Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13).

²⁴ Jako příklad lze uvést dopis adresovaný vídeňskému malíři Udo Weithovi, na základě kterého je možné potvrdit dobu provádění prvních rekonstrukcí kopule.

²⁵ Jediná zmínka zahrnující testament Alberta Kleina byla nalezena v článku: *Popelka, Sobotínské mauzoleum* (pozn. 18), s. 332–347.

I. Kleinové, svobodní páni z Vízemberka

Beze sporu lze říct, že 19. století bylo stoletím výrazných změn. Nový způsob lidského smýšlení propůjčoval zcela novou tvář společenské situaci a společnosti, která se pozvolně přetvářela ze zemědělské na průmyslovou.²⁶ Všudypřítomná průmyslová

[1] Skupinový portrét bratří Kleinů
Josef Kriehuber
1849

revoluce, vyjádřená migrací do měst, technickými inovacemi nebo radikálními změnami v dopravě²⁷ formovala novou občanskou společnost a uvedla na scénu sociální skupinu podnikatelstva, pocházející nejčastěji z řad měšťanstva.²⁸ V pokrokovém 19. století se tak začaly střetávat dvě rozdílné, ovšem pro fungování společnosti velice důležité, sociální skupiny – stará rodová aristokracie a nová, v některých případech nobilitovaná, podnikatelská vrstva, často nazývaná „novou šlechtou“. Tyto dvě společnosti byly rozděleny těžko překročitelnou hranicí, kdy původní šlechta vnímala nově nobilitované příslušníky vyšších vrstev spíše jako měšťanské elity než jako sobě rovné šlechtické rody.²⁹ Díky rozdlům ve vnímání dvou uvedených sociálních vrstev docházelo v rámci té podnikatelské k tzv. aristokratizaci³⁰ za účelem zviditelnění jednotlivců patřícím k této vrstvě.³¹ Pod pojmem aristokratizace se však neskrývá vždy pouze snaha o povýšení do šlechtického titulu,³²

²⁶ Mojmír Krejčířík, *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*, Brno 2009, s. 11.

²⁷ Ibidem, s. 11.

²⁸ Přelomový byl pro vývoj nové podnikatelské vrstvy v Rakouské monarchii zejména rok 1848. Únorová ústava zajišťovala proměnu habsburské společnosti: v rámci rovnosti před zákonem do jisté míry odmítala vlastnictví titulu jako znamení příslušnosti k elitě, zabezpečovala prestiž podnikatelů díky spolupráci se státem, ... – Jan Županič, *Sociální vzestup podnikatelů v Rakouském císařství, Historická sociologie XIII*, 2021, s. 49.

²⁹ Petr Popelka, *Sociální začleňování špičkových měšťanských podnikatelů éry průmyslové revoluce na příkladu moravské podnikatelské rodiny Kleinů*, *Slezský sborník CVIII*, 2010, č.3-4, s. 207.

³⁰ Viz Županič (pozn. 28), s. 49. – „Lze souhlasit s Hansem-Ulrichem Wehlerem, že aristokratizace představuje mechanismus přebírání původně rodové aristokracii vlastních sociálních vazeb, norem chování a myšlení“

³¹ Ibidem, s. 49.

³² Povýšení do šlechtického stavu nebylo v rámci Rakouské monarchie časté. „V období let 1701–1918 bylo povýšeno do šlechtického stavu celkem 1 242 obchodníků, průmyslníků a bankéřů, z toho nejvíce osob získalo jednoduché šlechtictví (625 osob). Rytířského stavu dosáhlo celkem

naopak. Ku příkladu rakouský továrník Josef Werndl nebo textilní průmyslník Heinrich Klinger o nobilitování nikdy nepožádali.³³ K Werndlovi se váže na toto téma jeho prohlášení, že raději bude prvním z měšťanů než posledním ze šlechticů. Klinger zase nechtěl být vnímán jinak než jako liberální měšťan.³⁴

Absence touhy po získání šlechtického titulu je snad mnohdy kompenzována touhou přejímání sociálních vazeb, norem chování a myšlení aristokratických rodů, které měšťanská vrstva náležitě přizpůsobovala svému způsobu života.³⁵ Kombinovala tak měšťanské a šlechtické způsoby: ku příkladu koupě panství nemusela být pouze známkou rodinného bohatství a prestiže, ale mohla být také považována za příhodnou

investici.³⁶

Podnikatelstvo se najednou nacházelo ve velice zvláštní³⁷ situaci, ve které se střetávali dvě rozdílné mentality: do velké míry tradiční, aristokratický náhled na fungování elit, tedy život v bohatství a přepychu, se křížil s pohledem více poplatným podnikatelskému duchu, tedy hodnotám jako spořivosti, píli nebo střídmosti. Hodnotám, kterým podnikatelé mnohdy vděčili za své obchodní úspěchy³⁸, které je během 19. století vyhouply na vyšší příčky sociálního žebříčku.

[2] Socha putta držící erb sobotínských Kleinů, detail erbu
Autor neznámý
Před 1885

432 osob a stavu svobodných pánů pouze 185 osob.“ – Popelka, Sociální začleňování (pozn. 29), podle Hans Jäger-Sustenau, *Statistik der Nobilitierung in Österreich 1701–1918*, Neustadt an der Aisch 1963

³³ Za fakt, že šlechtický titul při procesu aristokratizace ztrácel na své důležitosti může i změna, která nastala v roce 1848. Před tímto rokem bylo udělení titulu chápáno kromě jiného i jako otevření cesty k politickému životu monarchie, po tomto roce už nešlo o vyjádření elitářství. Šlechtický titul byl později v 19. století vnímán pouze jako způsob vyznamenání. – Županič (pozn. 28), s. 53.

³⁴ Viz Županič (pozn. 28), s. 50–51.

³⁵ Ibidem, s. 50.

³⁶ Popelka, Sociální začleňování (pozn. 29), s. 208.

³⁷ Petr Popelka užívá termín schizofrenní – Ibidem, s. 208.

³⁸ Ibidem, s. 208.

Do mozaiky podnikatelstva konce 19. století tak přímo ukázkově zapadají jak sobotínští Kleinové se svým motem „*Concordia et Labore*“, tedy „*Svorností a prací*“, tak vízemberští s jejich „*Vires unitae agunt*“ – „*Cesta ke sjednocení*“. Ještě předtím, než se tento text zaměří na společenské postavení, které Kleinové v rámci monarchie zaujíмали a které je pro tuto práci stěžejní, je třeba si stručně shrnout historii rodu Kleinů.

Johann Friedrich Klein (1756–1835) se narodil v Přemyslově, který se nachází v šumperském okrese. Jakožto předek o osmdesát let později významných rakouských podnikatelů se i on zasazoval o podnikání vlastní, a to na poli zemědělském, později obchodoval se střelným prachem nebo se se svým nejstarším synem Josefem Engelbertem podílel na stavbě silnic. V roce 1790 převzal po svém otci usedlost v Kociánově, kde se postupně narodili jeho synové, kteří se podíleli na rozvoji rodinného podnikání: **Josef Engelbert** (1792–1830), **Engelbert** (1797–1830), **Franz** (1800–1855), **Libor** (1803–1848), **Albert** (1807–1877) a **Hubert** (1811–1856).

Nejvýznamnějšími z uvedených se stali nejprve Franz a po jeho smrti Albert, kteří rodinnou firmu *Gebrüder Klein* dokázali povznést na velmi vysokou úroveň. Není nicméně cílem této práce dopodrobna rozebírat podnikatelskou historii Kleinů, a tak zde bude zmíněno jen několik málo poznatků a největších úspěchů firmy.

Podnikání Kleinů je úzce spojeno se stavbou silnic, železnic a regulací vodních toků. Dosáhlo takového věhlasu, že bylo srovnáváno s podnikáním vídeňských Rotschildů.³⁹ Během své podnikatelské kariéry dokázali Kleinové vystavět stovky kilometrů silnic a železnic nejen na území českých zemí a Rakouska, ale i Polska, Slovinska nebo Rumunska.⁴⁰ Jisté podnikatelské aktivity Kleinů byly doloženy i v Itálii.⁴¹ Vůdčí osobnost první generace Kleinů, Franz, získal stavební praxi na

³⁹ Ibidem, s. 214.

⁴⁰ Viz Krejčířík (pozn. 26), s. 395.

⁴¹ „Podnikatelství bratři Kleinové, A. Schmoll & E. Gaertner však mělo mnohem širší předmět podnikání, který byl ovšem vkladem inženýrů Schmolla a Gaertnera: stavby mostů, nábřeží a přístavních objektů, zakládání na troubách a kesonech pomocí stlačeného vzduchu, bagrování a podmořské práce. Díky nim dostal Franz Klein mladší příležitost k jediné zahraniční zakázce v historii kleinovského podnikání – stavbě odvodňovacích kanálů v severní Itálii.“ - Ibidem, s. 369.

lednickém panství. Díky této praxi, která jej finančně zabezpečila, mohl začít s vlastním podnikáním, ke kterému přizval i své bratry.⁴² Jako nejstarší z bratrů vedl rodinné podnikání nejprve Josef Engelbert, ovšem Franz jej brzy v jeho aktivitách vystřídal.⁴³

Prvním velkým projektem Kleinů byla v roce 1826 dokončená Krnovská silnice, v roce 1837 se potom poprvé dostali k výstavbě železnic, a to skrze železnici zvanou Severní dráha císaře Ferdinanda vedoucí z Vídně do Haliče.⁴⁴ Kromě této dráhy je nutno zmínit i železnici vedoucí z Olomouce do Prahy, jejímž vyhotovitelem (společně se stavbou dnešního Masarykova nádraží v Praze) byli Kleinové dohromady s Vojtěchem Lannou. Dalším z významných silničních projektů byla cesta z Opavy do Šumperka přes Červenohorské sedlo.⁴⁵

Byly to právě podíly na výstavbě železnic, kvůli kterým Kleinové v roce 1844 odkoupili od hraběte Mitrovského panství Loučná nad Desnou se sobotínskými doly a železárnami, které výrazně modernizovali.⁴⁶ Ačkoliv zakoupili Kleinové panství, ke kterému byli vázáni svým původem, nedá se říct, že by tato koupě byla motivována jinak než obchodně. Panství viděli jako velice dobrou a výhodnou investici s předpoklady k hutní výrobě. Nedá se popřít, že nákup panství nepřinesl Kleinům i jistou společenskou prestiž, ovšem i ta byla pouze vedlejším produktem tohoto nákupu.⁴⁷

[3] Sobotínský zámek, detail erbu Kleinů nad západním vstupem

⁴² Milan Myška, Kleinové. Pokus o biogram moravské podnikatelské rodiny éry průmyslové revoluce, in: Jaroslav Šůla – Vladimír Wolf (edd.), *V proměnách času: sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Ladislava Hladkého*, Hradec Králové, 1995, s. 102.

⁴³ Vladislav Mikmek, *Rod Kleinů na Sobotínku* (magisterská diplomová práce), FF MU, Brno 2010, s. 8.

⁴⁴ *Ibidem*, s.11.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 11.

⁴⁶ Myška, Kleinové. Pokus o biogram (pozn. 42), s. 103.

⁴⁷ Petr Popelka, *Podnikání a životní styl měšťanských podnikatelů éry průmyslové revoluce ve světle pozůstalostních spisů. Příklad moravské podnikatelské rodiny Kleinů*, *Časopis Matice moravské* CXXIX, 2010, s. 72.

Zároveň je ale dobré zdůraznit, že ačkoliv nešlo o přímou motivaci koupě, citová vazba Kleinů na místo jejich původu byla silná. Je možné tak vyčíst z množství nekrologů a závětí, které jsou rozebírány v jedné z pozdějších částí této práce.

V rámci Vízberského panství vybudovali Kleinové své usedlosti na dvou místech – v Loučné nad Desnou a v již zmiňovaném, a pro tuto práci přednostně probíraném, Sobotíně. Kleinové začali s opravami loučenského panství hned po jeho zakoupení v roce 1844.⁴⁸

V Sobotíně se usadil Albert Klein, který se po smrti svého bratra Franze (1855) stal jakožto nejstarší z Kleinů hlavou celé rodiny a stejně tak i podnikání. Na rozdíl od loučenského zámku, který v určité podobě již existoval, sobotínský zámek bylo třeba vybudovat. Událo se na tak na místě původní Eisenbachovy zbrojovky, která měla ideální umístění i dispozici.⁴⁹ Takovéto vystavění druhého rodového sídla bylo předzvěstí pozdějšího rozdělení kleinovské dynastie na dvě větve – tzv. vízberskou a sobotínskou. Vízberská větev zahrnovala potomky Franze, ta sobotínská potom děti Alberta. Správa rodinného majetku dvou kleinovských větví zůstávala společná až do roku 1909, kdy se Franz III. plně vzdal svých sobotínských podílů a dr. Hubert Klein potom svých podílů vízberských.⁵⁰

Albert i Franz patřili k první generaci Kleinů, na jejichž ramenou bylo obrovské rodinné podnikání vystavěno. V literatuře bývá často uváděno, že druhá generace Kleinů postrádala podnikatelského a obchodního ducha a omezila se tak na spravování doposud nashromážděného majetku. Jako výjimka bývá uváděn Franz II., synovec Alberta Kleina, který se po smrti svého otce Franze poměrně úspěšně zapojil společně se svým strýcem do chodu rodinné firmy.

Co se týká sobotínské větve Kleinů, potomky Alberta Kleina⁵¹ byli především **Hubert**⁵² (1848–1911), který nejprve zastával post poslance moravského zemského sněmu a později mezi lety 1891 a 1907 byl poslancem říšského sněmu ve Vídni, následně **Friedrich** (1850–1915), který se zasadil o další úpravy sobotínského zámku (v osmdesátých letech byla jednoduchá stavba zámku přeměněna

⁴⁸ Viz Mikmek (pozn. 43), s. 40.

⁴⁹ Ibidem, s. 40.

⁵⁰ Ibidem, s. 53.

⁵¹ V textu jsou uvedeni pouze mužští potomci Alberta Kleina, kteří se dožili dospělosti a jsou považováni za stavebníky rodinného mauzolea v Sobotíně.

⁵² Po smrti Alberta se jako nejstarší žijící Klein stal hlavou rodinného podnikání – Popelka, Sociální začleňování (pozn. 29), s. 223.

v pohodlnou neorenesanční usedlost),⁵³ nebo **Albert II.** (1842–1870). Dalším pokračovatelem sobotínské větve rodu Kleinů byl **Adalbert Klein** (1896–1959), který byl svědkem konfiskace kleinovských majetků po roce 1945.⁵⁴

Podnikatelské aktivity Kleinů si zasluhují velkou pozornost, která jim naštěstí je v současné době věnována. Ovšem vzhledem k tomu, že podnikání Kleinů není stěžejním (ovšem jeho důležitost není upírána) aspektem této práce, takovýto rychlý přehled dějin kleinovského rodu je zcela dostačující. Nyní je třeba se ovšem znova vrátit na začátek a pochopit nejen sociální začlenění Kleinů v rámci celé Rakouského císařství, ale i jakýsi generační vývoj v chápání svého postavení.

Je pravda, že společenské postavení Kleinů se rozvíjelo přímo úměrně jejich obchodním a podnikatelským úspěchům. Během jedné generace byli Kleinové schopni se sami z ničeho vypracovat na jakýsi pomyslný (společenský) vrchol podnikatelstva v rámci celé monarchie. Kleinové byli něčím, co bychom dnes mohli nazvat „selfmademeny“. Díky dobře promyšleným podnikatelským krokům tak dosáhli nevídaných úspěchů.⁵⁵ Ovšem nutno dodat, že obchod a podnikání měli Kleinové v krvi – jejich předkové byli významní statkáři a otec bratří Kleinů,⁵⁶ jak již bylo zmíněno, se pokoušel o podnikání vlastní.⁵⁷

Byly to tyto úspěchy, které Kleinům zajistily jakési korunování jejich činnosti, a to dědičné šlechtické tituly. Albert Klein obdržel nejprve 1. prosince 1859 přídomek „z Vízberka“, 28. ledna 1864 byl uveden do rytířského stavu a konečně 10. července 1872 obdržel titul svobodného pána. Nutno dodat, že o povýšení do šlechtického stavu usiloval Albert již od 40. let.⁵⁸ Stejných poct se dostalo i zástupci vízberské větve Kleinů, Franzi II., a to v roce 1873.⁵⁹

⁵³ Viz Mikmek (pozn. 43), s. 41.

⁵⁴ Nutno dodat, že ku příkladu zrovna Vojtěch (Adalbert) Klein byl činný v henleinovském hnutí. – Erich Šefčík, Rod svobodných pánů Kleinů z Vízberka, *Severní Morava XXVI*, 1973, s. 26.

⁵⁵ Popelka, Sociální začleňování špičkových měšťanských podnikatelů (pozn. 29), s. 210.

⁵⁶ Slovní spojení „bratři Kleinové“ je český přepis německého Gebrüder Klein, tedy názvu firmu a používá se pro bratry z první generace otců-zakladatelů.

⁵⁷ Popelka, Sociální začleňování (pozn. 29), s. 225–226.

⁵⁸ Popelka, Podnikání a životní styl (pozn. 47), s. 60.

⁵⁹ Viz Šefčík (pozn. 54), s. 22–23.

Významných parametrů, které lze při sociálním růstu a začleňování se do občanské společnosti sledovat, je hned několik. V případě Kleinů je možné se zaměřit na jejich původ⁶⁰, vývoj sňatkové politiky⁶¹, další rodinné (a přátelské) vztahy⁶² nebo na rostoucí úroveň vzdělání⁶³ členů rodu.⁶⁴

Tyto stále rostoucí nároky a požadavky na sociální začleňování Kleinů do nově vytvořené společnosti vynesly rodu kýžené ovoce. Hlavně díky snahám druhé kleinovské generace se Kleinům povedl proces aristokratizace v podstatě dokončit a hned několik jejich potomků se dostalo do společnosti významných aristokratických rodů:⁶⁵ „*Ve třetí generaci však dochází k jistému odklonu a k masivnímu posilování vazeb na vysoké úřednictvo, a dokonce ke zcela netypickým vazbám na vysokou aristokracii. Tyto odchylky lze vysvětlit exkluzivním postavením, kterého podnikatelská rodina dosáhla za pouhou generaci, postupným posilováním prestiže v generaci druhé a společenskou akceptací, vyjádřenou nejen formálním vstupem mezi šlechtu rakouského mocnářství, ale také neformálního vztahy s domácí a zahraniční aristokracií.*“⁶⁶

Nejsou to však pouze společensky ovlivnitelné a lépe vysledovatelné faktory, které promlouvají o stále se zvyšujících požadavcích Kleinů na život a jeho úroveň. Petr Popelka nám prostřednictvím jednoho ze svých článků, který zpracovává pozůstalostní spisy Kleinů, dává nahlédnout do většího soukromí jednotlivých zástupců a pochopit tak kleinovské vnímání svého postavení. Ve svém článku se

⁶⁰ Podle Petra Popelky se v případě Kleinů nejednalo o „pověstné románové selfmademany“. Kleinovské podnikatelské generaci totiž předcházelo několik generací zámožnějších venkovských usedlíků. Také poukazuje na to, že rolnický původ Kleinů jako podnikatelů je spíše výjimkou. – Popelka, Sociální začleňování špičkových měšťanských podnikatelů (pozn. 29), s. 226.

⁶¹ Bylo běžnou praxí a snad i očekáváním, že potomci významných podnikatelských rodů si budou vybírat partnery na stejné společenské úrovni, jako na jaké jsou oni sami. V případě Kleinů je naprosto dokonale vyjádřen rozdíl mezi třemi generacemi podnikatelů. Zatímco v první generaci byly sňatky z rozumu ne příliš častým schématem, druhá generace si již na něčem takovém zakládala. V třetí generaci se potom dostáváme dokonce ke sňatkům s potomky starých aristokratických vrstev. – Popelka, Sociální začleňování (pozn. 29), s. 225–228.

⁶² Petr Popelka se zaměřuje na výběr kmotrů nově narozených dětí Kleinů, následně provádí srovnání ke svatebními svědky. Kmotři byli často vybíráni z rodinného kruhu, vzhledem k tomu, že se statutem kmotra přicházeli i jisté závazky. Sociální upevňování vztahů tak spatřuje Petr Popelka spíše ve výběru svědků a staveb, jejichž potencionální okruh mohl být mnohem větší, vzhledem k tomu, že tento statut žádné další závazky nedoprovázely. Pravdou ovšem je, že ku příkladu kmotrem syna Alberta Kleina, Friedricha, se v pražském kostele sv. Petra na Poříčí stal přední český podnikatel Adalbert (Vojtěch) Lanna – Popelka, Sociální začleňování (pozn. 29), s. 229.

⁶³ Podle Petra Popelky zapadá podnikatelská rodina Kleinů do klasického vzorce zvyšujících se požadavků na vzdělání se zvyšujícím se společenským postavením. – Popelka, Sociální začleňování (pozn. 29), s. 229.

⁶⁴ Ibidem, s. 226–229.

⁶⁵ Ibidem, s. 228.

⁶⁶ Ibidem, s. 228.

Petr Popelka zaměřuje nejen na majetky týkající se podnikání Kleinů, ale, a co je pro tuto práci stěžejní, zaměřuje se i na výši a popis osobního majetku zanechaného po zemřelých.

Jak již bylo uvedeno, v literatuře, zvláště potom v té vážící se k mauzoleu Kleinů, přetrvává obraz dvou kleinovských generací jako té první, která se zasadila o růst podnikání a druhé, která postrádala podnikatelského ducha a přivedla podnikání a celý rod k úpadku svými rozmary, ke kterým patřilo i samotné rodinné mauzoleum v Sobotíně. Tento generační předěl se může zdát poněkud unáhlený. Ku příkladu hlava původního kleinovského podnikání, Franz Klein (1800–1855) po sobě zanechal poněkud velký osobní majetek.⁶⁷ Na rozdíl od něj jeho bratři, pro tuto práci z nich nejvýznamnější Albert, po sobě zanechali sice velký majetek v podobě podílů na podnikání, cenných papírů nebo investic do nemovitostí, za to jejich osobní majetek se ani zdaleka neblížil hodnotě osobního majetku jejich bratra.

Albert, jako jediný z *Gebrüder Klein* povýšen do šlechtického stavu, po sobě podle pozůstalostního spisu zanechal hotovost v hodnotě 1200 zlatých, jedny zlaté hodinky a několik šperků (jehlice nebo manžetové knoflíčky) v hodnotě 200 zlatých. Vybavení jeho vídeňského bytu bylo vyčísleno na 1000 zlatých (na 10 500 zlatých pak bylo vyčísleno vybavení jindřichovského zámku). Povozy s koňmi, které Albert vlastnil, pak bylo odhadnuto na hodnotu 3 200 zlatých.

Oproti pozůstalosti po svém bratru se může zdát vystupování Alberta Kleina jako doopravdy skromné. Stejně tomu je s porovnáním osobního majetku, který po sobě zanechal jeho synovec Franz II. V jeho případě se v rámci rodu poprvé objevuje shromažďování větších uměleckých sbírek: „*Jednalo se především o sbírku obrazů,*

⁶⁷ „... Franz užíval jen šperků a stříbra za 1800 zlatých. V pozůstalostním inventáři bychom našli např. řadu briliantových knoflíků, několik briliantových jehlic a prstenů s brilianty, několik zlatých hodinek, medailí atd. Franz si také nepochybně velmi cenil Řádu Františka Josefa, který mu byl udělen v roce 1954, neboť si nechal zhotovit hned tři jeho zlaté kopie. Pořídil si také řadu luxusních předmětů ke stolování. Vlastnil tak např. 24osobovou sadu stříbrných příborů, stříbrné stolní nádoby, porcelánový jídelní servis pro 24 osob, stejný počet sklenic na šampaňské atd. Ani na vybavení svého brněnského bytu nijak nešetřil. Čtyři pokoje, kancelář, salon, kuchyň a předstíň vybavil hodnotným zařízením za 3476 zlatých... Franz Klein disponoval také slušným „vozovým parkem“, skládajícím se ze tří vozů v celkové hodnotě 850 zlatých...“ – Ibidem, s. 53–54.

soch a mincí. Hodnota obrazů a soch v inventáři dosáhla téměř 43 000 zlatých, přičemž převažovaly tehdy módní romantizující olejomalby s přírodními a náboženskými motivy. Franz se dal také do sbírání starých mincí, medailí a starožitností, kterých nashromáždil za nemalých 12 000 zlatých. Ve sbírce převažovaly antické a zlaté mince a umělecké předměty z mincí.“⁶⁸

Jak již bylo zmíněno, na druhou a třetí kleinovskou generaci je mnohdy v literatuře nahlíženo negativně a honosné rodinné mauzoleum, které se pro mnohé stalo symbolem postavení a majetku Kleinů, bývá část označováno až za rozmar synů Alberta Kleina, kteří byli jeho stavebníky.⁶⁹ Rozdíl mezi tzv. generací otců-zakladatelů, jejichž výtvozem byla firma *Geb Brüder Klein* a generací jejich synů bývá přetvářen až v romantický patos, kdy se (zjednodušeně) první generace zasadila o vývoj rodinného podnikání a o nashromáždění obrovských majetků jen proto, aby se druhá generace Kleinů narodila do bohatství, díky kterému ztratila podnikatelského ducha svých otců.

Jistě, faktem zůstává, že po smrti Alberta (1877) a jeho synovce Franze II. (1882) nebylo kleinovské podnikání už nikdy vyneseno na svou původní úroveň a že generaci synů chyběly potřebné nápady a strategie, díky kterým bylo podnikání vnímáno jako jedno z těch na nejvyšších příčkách monarchie. Není ovšem správné generalizovat a prostřednictvím klišé dělit dvě generace podle jejich přístupu k majetku. Bylo prokázáno, že spíše, než o rozdíly generační jde spíše o rozdíly v jednotlivých charakterech Kleinů.⁷⁰

Nadto je nutné připomenout, že jisté sociální postavení si žádá své výdaje. Čím výše na sociálním žebříčku se Kleinové nacházeli, tím více po nich snad bylo nepřímo vyžadováno, resp. oni sami cítili potřebu svůj nově nabytý status utvrzovat.⁷¹ Jistá sebe-reprezentace byla určitě na místě a byla jejich okolím vyžadována.⁷² Touha po

⁶⁸ Popelka, Podnikání a životní styl měšťanských podnikatelů (pozn. 47), s. 69.

⁶⁹ Polách, Mauzoleum podnikatelské rodiny Kleinů (pozn. 19): „Zatímco Albert žil poměrně kromně a po smrti se spokojil s jednoduchou hrobkou na sobotínském hřbitově, jeho synové nechali vybudovat okázalé mauzoleum, které umístili na stráni naproti zámku. Lze říct, že v té době si Kleinové již žili nad své možnosti.“ – Mojmír Krejčířík (pozn. 26), s. 386: „Oč méně se druhé kleinovské generaci dostávalo podnikatelských schopností, o to více žili bezprostřední potomci nad své možnosti, přičemž jejich způsob života byl finančně mnohem náročnější, než tomu bylo u jejich otců. Tato skutečnost se snad nejvíce odráží na stavbě rodinné krypty.“

⁷⁰ Popelka, Podnikání a životní styl měšťanských podnikatelů (pozn. 47), s. 45–76.

⁷¹ Zde je možné opět zdůraznit již diskutovanou sňatkovou politiku Kleinů.

⁷² Popelka, Podnikání a životní styl měšťanských podnikatelů (pozn. 47), s. 75.

vyšším společenském postavení není ovšem otázka jen pozdějších generací. V této práci již bylo uvedeno, že například Albert Klein se snažil o získání šlechtického titulu již od 40. let 19. století.⁷³

V jistém úhlu byli tedy Kleinové se svým procesem aristokratizace „produktem“ vlastních požadavků a požadavků společnosti, a jejich činy (týkající se správy majetku) tak odpovídaly jejich společenskému postavení, titulu a sociálnímu růstu.⁷⁴ Není určitě na místě Kleiny odsuzovat a při diskuzi nad druhou generací Kleinů se obracet k citově zabarvenému klišé a užívání slovních obrátů jako poslední výsada nebo rozmar. Je třeba nahlížet na kleinovské působení ve všech jeho souvislostech, o to více v kontextu již mnohokrát zmiňované podnikatelské aristokratizace, kterou si Kleinové procházeli a která měla beze sporu velký vliv na utváření obrazu rodu Kleinů ve společnosti. Je pravdou, že rozdíl v chápání prestiže byl mezi Albertem Kleinem a jeho syny propastný, nelze ovšem tyto dvě generace chápat jako sobě si rovné, a tedy komparovat je na stejném základě.

⁷³ Ibidem, s. 60.

⁷⁴ Petr Popelka nemluví o Kleinech jako o podnikatelích na typickém „rakouském niveau“, ale spíše jako o amerických selfmademanech, kteří se stali pionýry průmyslové revoluce. – Popelka, Sociální začleňování špičkových měšťanských podnikatelů (pozn. 29), s. 229.

II. Forma: Mauzoleum Kleinů v Sobotíně

Po úvodních kapitolách je nyní se třeba přesunout k prvnímu pólu této práce – k části zahrnující ponejvíce formální aspekty výstavby kleinovského mauzolea, a to především jeho stavební historii a formálně-stylovou analýzu doplněnou o medailony umělců podílejících se na produkci gesamtkunstwerku, kterým mauzoleum Kleinů v Sobotíně beze sporu je.

II.1. Stavební historie mauzolea

II.1.1. Plány a počátky stavby (1880–1881)

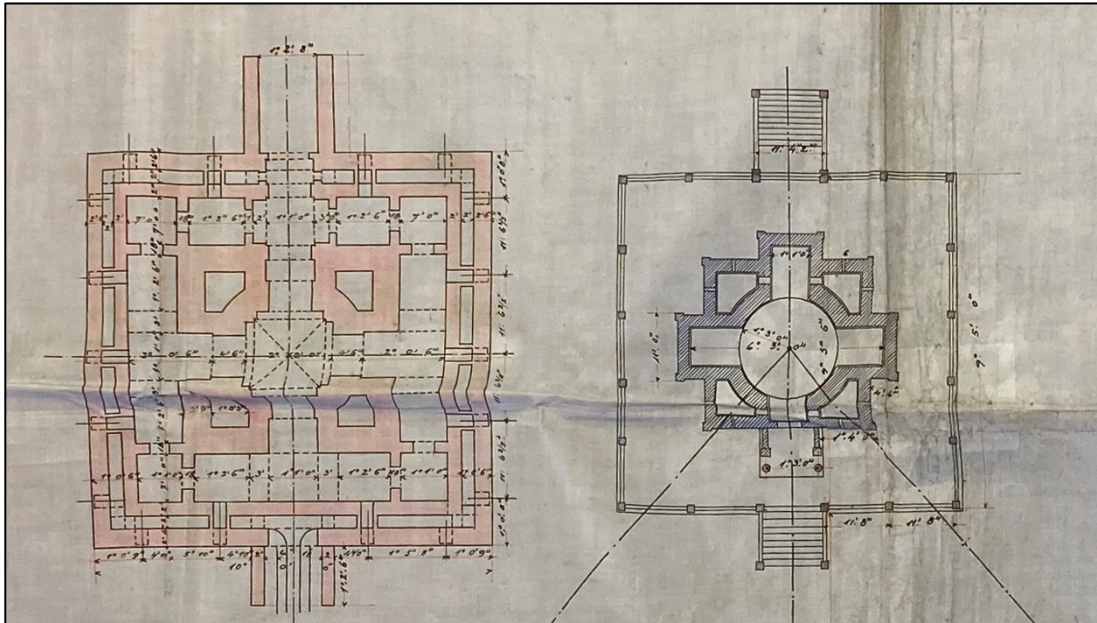
Při výstavbě příběhu kleinovského mauzolea v Sobotíně bylo nutné pracovat s množstvím archivních materiálů, ponejvíce stavebních plánů uložených v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě⁷⁵ a v Okresním archivu v Šumperku.⁷⁶ V dalším textu tak bude o plánech uložených v těchto fondech referováno jako o „šumperském“ a „olomouckých“. Šumperský plán obsahuje původní podepsaný návrh – půdorys mauzolea, řez objektem mauzolea, a především návrh úpravy areálu mauzolea. Olomoucké plány jsou potom bohatší. Obsahují detailně vyvedené zobrazení stavby a několik dalších sérií návrhů úprav přilehlého areálu.

Milníkem, kterým velkolepý příběh mauzolea Kleinů v Sobotíně započal, byl rok 1880. Do něj se datuje vypracování projektové dokumentace, konkrétně situačního a půdorysného plánu, vídeňským architektem Wenzelem Siegfriedem Baumheyrem. Toto finální zpracování se váže ke konkrétnímu datu, a to k 1. srpnu roku 1880.⁷⁷ Na plánu je viditelná jak dispozice samotné stavby, tak návrhy zahradních úprav a situace

⁷⁵ Stavební plány hrobky z roku 1880 (?), Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberek, mapy 212–240, inv. č. 1670.

⁷⁶ Stavební plány hrobky z roku 1880 – Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623. Zcela totožný plán byl nalezen zároveň v: Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Stavební spisy a plány výstavby rodinného mauzolea, karton 13, inv. č. 65.

⁷⁷ Na plánech jsou uvedeny pouze iniciály architekta W. S. Baumheyera – Stavební plány hrobky z roku 1880 – Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

[4] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, půdorys pohřebních podzemních prostor a nadzemní kaple
Wenzel Siegfried Baumheyer
1880

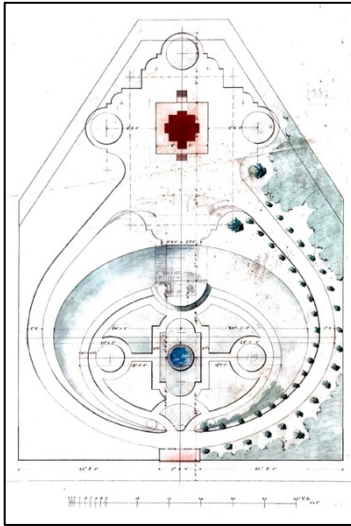
v rámci širšího okolí areálu hrobky. Plány vyhotovené k 1. srpnu roku 1880 byly následně z rozhodnutí vrchního hejtmantství v Šumperku (Mährische Schönberg) schváleny ke 4. říjnu stejného roku okresním hejtmánem Erberem.⁷⁸

Pro umístění mauzolea byla vybrána parcela vedle cesty vedoucí na Šumperk, nedaleko sobotínského zámku, který si Kleinové vybrali za své sídlo.⁷⁹ Šlo o více než „dvouhektarový pozemek na volném horském svahu, ve vzdálenosti přibližně 150 metrů od Reichstraße a více než 220 metrů od nejbližšího domu“.⁸⁰ Z plánů je jasné, že architekt Baumheyer již od začátku uvažoval o centrální dispozici mauzolea a o rozdělení prostoru na podzemní pohřebiště a nadzemní kapli. Z půdorysných nákresů [4] je viditelná prostorová dispozice obou podlaží, která je shodná s tou současnou. Mimo jiné je na plánech zobrazen i řez, na kterém je viditelné jak výrazné terénní převýšení celého areálu, tak kupolovitá dispozice stavby.

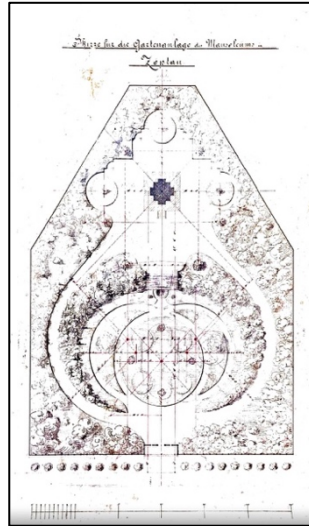
⁷⁸ „Wird im Grunde des h. a. Erlasses vom 4. Oktober 1880 zu der Ausführung genehmigt.“ – Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623 – srov. Čunderle –Kösslerová –Polách (pozn. 13), s. 6.

⁷⁹ Na sobotínském zámku Kleinů probíhaly rekonstrukční práce ve stejných letech, jako probíhala výstavba mauzolea Kleinů. – Čunderle –Kösslerová –Polách (pozn. 13), s. 28.

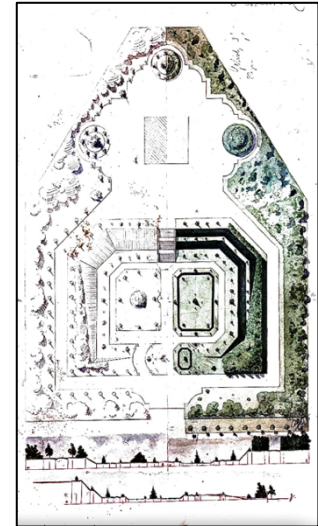
⁸⁰ „Familiengruft in Zöptau auf einer freien Berglehne von mehr als 2 ha Grundfläche, in einer Entfernung von circa 150 m von der Reichstraße und von mehr als 220 m vom nächsten Hausen gelegen, erteilt.“ – Dr. Hubert Klein z Wiesenbergu takto popsal umístění rodinného mauzolea v dopise směřovanému na ministerstvo vnitra v roce 1911, ve kterém oficiálně podával zprávu o dodržení podmínek, které určilo ministerstvo pro další užívání hrobky. – Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

[5] Návrh úprav areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně
Wenzel Siegfried Baumheyer (?)
před 1890

[6] Návrh úprav areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně
Wenzel Siegfried Baumheyer (?)
před 1890

[7] Návrh úprav areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně
A. G. Rosenthal
1880

Na zmíněném plánu z roku 1880, uloženém v šumperském okresním archivu, upoutá především návrh na zahradní úpravy v areálu mauzolea. Plány jsou signované a určují, že architektem zahradních úprav byl již zmiňovaný Baumheyer. Jde o přísně symetricky laděnou parkovou úpravu s třemi odstupňovanými terénními úrovněmi, které vyvažují nerovnost, se kterou se areál mauzolea potýká – mezi úrovní parku a úrovní stavby mauzolea se nachází vějířovitá terasa. Zvláštní ovšem je, že na plánech není terasa zpřístupněna žádným schodištěm. K samotnému mauzoleu vedou poté dvě cesty, které objímají do oválu upravený areál zahradního parku. Zahradní park jako takový není propojen se samotným objektem, ovšem dá se odhadnout, že celý areál měl být neustálou přítomností mauzolea korunován.

Olomoucká sada plánů v sobě nese tři verze zahradních úprav areálu mauzolea. Na první z nich⁸¹ [5] zcela chybí signatura. Díky komparaci – týkající se celkového vizuálního zpracování plánů, rukopisu a v první řadě návrhu formy zahradního parku v areálu – s podepsaným plánem zahradních úprav ze šumperského archivu je téměř s jistotou možné usoudit, že autorem těchto plánů je opět již zmiňovaný architekt Baumheyer.⁸² Dvě verze – olomoucká a šumperská – se liší opravdu jen minimálně, a to vyvedením úrovně stavby mauzolea do tvaru připomínající kartuš, doplněnou o tři kruhové prostory – záhony – a o schodiště

⁸¹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízemberk, mapa 210, inv. č. 1669.

⁸² Toto přisouzení plánu architektu Baumheyerovi navrhuje již: Fífková, Park u sobotínského mauzolea (pozn. 15), s. 162.

propojující horní a střední terasu.⁸³ Další verze plánu⁸⁴ [6] je opět jakousi variací na dva předchozí soubory. Po formální stránce je největší rozdíl v uspořádání cest a pěšin v nejnižší terénní úrovni areálu. Plán opět nenese až tak výrazné společné rysy s Baumheyrovým návrhem a není signovaný, proto je pochopitelné, že autor byl až dosud uváděn jako neznámý.⁸⁵ Dle mého je ovšem možné přisoudit jeho autorství opět architektu Baumheyrovi. Ačkoliv jsou odlišnosti od předchozích plánů výraznější, nejsou natolik markantní, aby jiný autor provedl takto vizuálně založený plán. Přípustné také je, že by daný plán byl variací Baumheyrova plánu vyhotovenou někým, kdo byl projektu – či kleinovskému panství – blízko. Jako spoluautor parkových úprav byl vícekrát v literatuře uveden šumperský zahradník Johann Vöth⁸⁶. Dalšími jmény, která se dají dát do souvislosti s parkem u kleinovského mauzolea, jsou ta zámeckých zahradníků, a to v Sobotíně a v Loučné nad Desnou, Františku Kretschmerovi a Josefu Jiráskovi.⁸⁷

Poslední verze nese dataci 12. června 1880.⁸⁸ Na plánu je pravděpodobně druhotně tužkou dopsáno jméno Rosenthal – ukazující na autorství vídeňského c. k. dvorního architekta A. G. Rosenthala.⁸⁹ Návrh [7] se výrazně liší od tří předchozích; prvky, které zůstaly, jsou terasovité rozčlenění prostoru, které je nutné zachovat kvůli výrazné terénní nerovnosti, alej lemující hlavní cestu k samotné stavbě mauzolea a zachování přísných principů souměrnosti. Plán A. G. Rosenthala nese dvě verze zahradních úprav, každá polovina plánu se mírně od té druhé liší.⁹⁰ Terénní nerovnost je na Rosenthalových plánech řešená buď několika odstupňovanými terasami, nebo kolmou plochou spojující park a úroveň, na které je vystavěno mauzoleum. Samotné zahradní úpravy v parku jsou potom jednodušší, než na Baumheyrových plánech – jde pouze o dva jednoduché obdélníkové záhony.

Je vysoce pravděpodobné, že plány, které nakonec byly (měly být) realizovány, jsou právě ty vídeňského architekta Baumheyera, či některá z jeho variací. Současná podoba parku tomu naznačuje, ovšem nedá se s určitostí říct, do jaké

⁸³ Ibidem, s. 163.

⁸⁴ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberk, mapa 208, inv. č. 1669

⁸⁵ Fifková, Park u sobotínského mauzolea (pozn. 15), s. 162–163.

⁸⁶ Zatloukal, Šumperská architektura (pozn. 9), s. 14–24.

⁸⁷ Fifková, Park u sobotínského mauzolea (pozn. 15), s. 162–163.

⁸⁸ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberk, mapa 209, inv. č. 1669

⁸⁹ Fifková, Park u sobotínského mauzolea (pozn. 15), s. 162–163. – autorka toto autorství připisuje „nade vší pochybnost“

⁹⁰ Ibidem, s. 162–163.

[8] Areál mauzolea Kleinů v Sobotíně – podoba areálu na záznamu katastrálního plánu František C. Růžička 1890

míry byly úpravy dopravy provedeny. Vodítkem, které by naznačovalo podobu parku po jeho dokončení, je katastrální plán, který sloužil při vyjmutí pozemku ze záboru a k přepisu do nového vlastnictví, vyhotovený Františkem C. Růžičkou z Velkých Losin k 1. srpnu 1890.⁹¹ [8]

Zmíněný katastrální plán, společně s komparací současného stavu, vypovídají následující: jak již bylo uvedeno, realizovány byly plány W. S. Baumheyera, ovšem s drobnými úpravami.

S největší pravděpodobností nebyl zrealizován kruhový bazén ve středu areálu. Terasa rozprostírající se na prostřední terénní úrovni není vějířovitého tvaru, ale tvaru obdélníkového a je s výškovou úrovní, na které leží mauzoleum, propojena schodištěm.⁹² Pozůstatky těchto prvků jsou dodnes v parku rozeznatelné. Dalším jasným elementem jsou dvě symetrické cesty vedoucí přímo k mauzoleu a objímající vlastní oválnou parkovou úpravu.

⁹¹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmbek, mapa 207, inv. č. 1669.

⁹² Fifková, Park u sobotínského mauzolea (pozn. 15), s. 162-163.

Ještě předtím, než bude uvedena realizace samotné stavby mauzolea Kleinů, je třeba zmínit dva prvky související s areálem – stavbu honosné brány a kenotaf nacházející před vstupem do hrobky.

[9] Návrh brány areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně
Wenzel Siegfried Baumheyer (?)
před 1890

Půdorysně a z profilu je brána zachycená na již zmiňovaných plánech signovaných W. S. Baumheyerem z 1. srpna 1880. V detailu je potom brána vyvedena v sérii plánů dosud datovaných do roku 1890, tedy údajně vyhotovených až po dokončení celé stavby.⁹³ [9] Na plánech jsou viditelné dvě verze nápisu nad bránou: „*RUHESTÄTTE DER FREIHERRN KLEIN*“ nebo „*FAMILIE VON KLEIN WIESENBERG*“.⁹⁴ Ani jedna z verzí není buď do dnešních dnů dochována, nebo nebyla na bráně nikdy vyvedena. Nad každým ze čtyř vnitřních pilastrů zdobících zdivo brány se nachází zdobený čuček, na dvou krajních pilastrech pak výše popsaná socha putta držící štít s erbem Kleinů. Zvláštní ovšem je, že nikde v okolí mauzolea nebyly čučky nalezeny, naopak byl nalezen větší počet fragmentů putti, který poukazuje na vyšší množství těchto soch než jen dvě. Stavbu brány měl v roce 1885 realizovat stavitel Josef Bayer.⁹⁵

⁹³Daný rok se nikde na konkrétní sérii plánů nenachází, upřesněním jejich datace a autorství se bude autorka práce zabývat v tomto textu později. – Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Soubor plánů hrobky rodiny Kleinů s Wiesenbergu v Sobotíně, mapy 212–240, inv. č. 167.

⁹⁴ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Soubor plánů hrobky rodiny Kleinů s Wiesenbergu v Sobotíně, mapa 214, inv. č. 167.

⁹⁵ Tuto informaci uvádí Zatloukal, později ji přebírá Polách, který ovšem uvádí, že se nepovedlo informaci dohledat v archivech, a tak ji ověřit.

Zvláštní je absence kenotafu na jakýchkoliv plánech vztahujících se k areálu mauzolea Kleinů. Dá se tedy předpokládat až jeho druhotné přidání některou z pozdějších generací Kleinů žijících v Sobotíně až do roku 1945. Autoři stavebně-historického průzkumu z roku 1999 se domnívají, že jde o postament, na kterém snad měla být ustavena socha strážce hlavního vstupu do krypty.⁹⁶ Já osobně se od tohoto názoru distancuji, právě díky faktu, že na vrchní straně, tedy právě v místech, kde by měla být údajná socha ustavena, se nachází již zmiňovaný reliéfně vypracovaný erb Kleinů.

V blízkosti kenotafu je dnes zeminou zakrytý a jen z velmi malé části viditelný objekt. Podle zjištění by mohlo jít o venkovní klekátko.⁹⁷

Povolení ke stavbě mauzolea se vztahuje k datu 23. září 1880,⁹⁸ samotná realizace stavby započala v roce 1881.⁹⁹ Ke stavbě mauzolea v těchto letech se váže, na rozdíl od množství návrhů zahrad, pouze jedna série plánů, o to ovšem více do detailu vyvedena. Zvláštní je však datace, která je uvedené sérii plánů přisuzována, a to rok 1890,¹⁰⁰ tedy celé tři roky po dokončení stavby. Takovéto datování daných podkladů je velice sporné. Rok 1890 byl plánům přisouzen snad pouze na základě komparace s jinými materiály vážícími se k mauzoleu, nikoliv proto, že by rok – nebo signatura – byla nalezena na samotných plánech. Společně s autorstvím plánů tak tvoří jistou nejasnost v monumentálním příběhu stavby.

Plány se od současného stavu mauzolea odlišují jen minimálně. Nejmarkantnějším rozdílem je přítomnost zdobených volských ok ve střeše kupole, ozdobná štuková římsa v prostoru, kde tambur přechází v kopuli a bosáž, která je v dnešní době nahrazena pilastry. Je třeba si povšimnout i nepřítomnosti čtyř soch

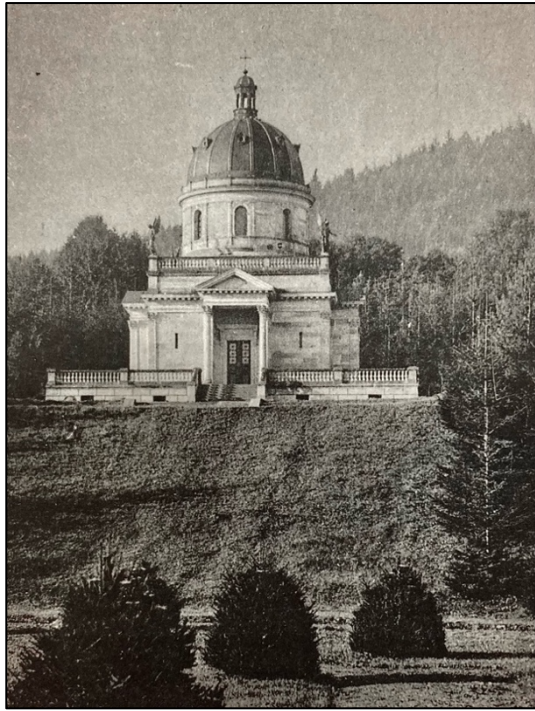
⁹⁶ Čunderle –Kösslerová –Polách (pozn. 13), s. 28.

⁹⁷ Rozhovor s paní starostkou, na základě rozhovoru s pamětníci. Přítomnost takového objektu v těchto místech nevylučuji. V rámci renovací se chystá odkrytí objektu.

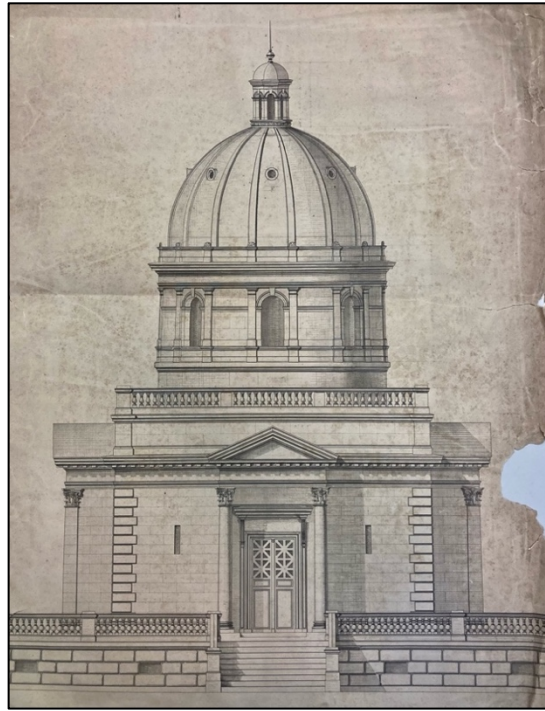
⁹⁸ V olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě byl nalezen dopis ze 4. října 1880, který zmiňuje rozhodnutí z 23. září 1880 o povolení vystavět rodinnou hrobku v Sobotíně. Vlastní rozhodnutí nalezeno nebylo. – Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Stavební spisy a plány výstavby rodinného mauzolea, fond Velkostatek Sobotín, karton 13, inv. č. 65. – srov. Čunderle –Kösslerová –Polách (pozn. 13), s. 6.

⁹⁹ Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 6.

¹⁰⁰ Tento rok je uváděn v popisce archiválie, nikde na této konkrétní sérii plánů se ovšem originálně nenachází. – Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Soubor plánů hrobky rodiny Kleinů s Wiesenbergu v Sobotíně, mapy 212–240, inv. č. 1670.

[10] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, čelní pohled
Wenzel Siegfried Baumheyer
Foceno 1915

[11] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, návrh, čelní pohled
Wenzel Siegfried Baumheyer (?)
Před 1890

andělů na rozích balustrády vedoucí kolem ochozu tamburu. Sochy andělů sochaře Rauthauského byly však vyhotoveny už v roce 1881¹⁰¹, a tak nic nebránilo tomu je na plánech zhotovených v roce 1890 zobrazit.

II.1.2. Výstavba a další existence mauzolea (1881–1927)

To, jakou přesnou formu mauzoleum Kleinů mělo v letech po svém dokončení, přesně určit nedokážeme. Ovšem již z roku 1915 pochází fotografie stavby připojená k nekrologu toho roku zemřelého Friedricha Kleina. [10] Díky fotografii a poměrně jistému předpokladu, že mezi lety 1887 a 1915 nedošlo k žádné velké přestavbě¹⁰², můžeme konstatovat, že mauzoleum Kleinů bylo téměř do detailu vyvedeno tak, jak je zobrazeno na olomouckých plánech. [11] Tento fakt nabízí možnost, že zmiňované plány se vztahují k samotným začátkům navrhování, tedy do let 1880–1881 a že by jejich autorství bylo možné přisuzovat architektu W. S. Baumheyerovi, už jen na základě totožnosti půdorysů obou podlaží s těmi, které prokazatelně pocházejí z ruky Baumheyera.¹⁰³

¹⁰¹ Fifková, Park u kleinovského mauzolea (pozn. 12), s. 5

¹⁰² O takovýchto aktivitách nebyl nalezen žádný archivní záznam.

¹⁰³ Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

Stavba mauzolea trvala šest let, a to nejspíše kvůli finančním problémům, do kterých se Kleinové během výstavby monumentálního objektu dostali.¹⁰⁴ Dle autorů stavebně-historického průzkumu se finanční těžkosti rodiny Kleinů promítly také do poměrně dlouhé, dvouleté, realizace výmalby kupole. Podle průzkumu se vzhledem k tomu, že autorem nástěnných maleb byl zkušený malíř Franz Jobst, nedá předpokládat, že by takto dlouhá doba vyhotovení závisela na malíři samotném, ale právě na nedostačujících prostředcích Kleinů.¹⁰⁵ V této souvislosti je třeba vzít do úvahy i fakt, že Franz Jobst se ve stejných letech podílel na restaurátorských pracích ve Španělském sále na zámku Ambras.¹⁰⁶ Dané zásahy musely být poměrně časově náročné, a tak doba trvání výmaleb v Sobotíně nemusí být rozhodujícím faktorem o zhodnocení finanční situace Kleinů.

Za milníky v samotné realizaci může být již zmiňovaná výstavba brány, provedená v roce 1885 stavitelem Josefem Bayerem.¹⁰⁷ Ve stejném roce potom pravděpodobně došlo k dokončení hrubé stavby a přešlo se k provádění kamenické a umělecké výzdoby objektu, což je možné usoudit z faktu, že již zmiňovaný Franz Jobst pracoval na objektu mezi lety 1885 a 1887.¹⁰⁸

Druhý zmiňovaný rok, 1887, byl zároveň i rokem, kdy podle všeho mělo dojít k ukončení celé stavby. Kleinové v tomto roce prostřednictvím svého zástupce Josefa Webera zažádali o přemístění ostatků čtyřech svých předků¹⁰⁹ ze sobotínského hřbitova – zakladatele sobotínské větve rodu, barona Alberta Kleina, a jeho tří dětí, Alberta, Josefa a Marie.¹¹⁰ Josef Weber podal tuto oficiální žádost na c. k. Okresní hejtmanství v Šumperku 4. října 1887, tedy přesně sedm let od chvíle, kdy byly stavební plány mauzolea oficiálně schváleny. Povolení k užívání hrobky potom vydalo c. k. Okresní hejtmanství v Šumperku 14. října 1887.¹¹¹

¹⁰⁴ Viz Čunderle –Kösslerová –Polách (pozn. 13), s. 6–7.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 6–7. Autoři stavebně-historického průzkumu postup výstavby mauzolea zrekonstruovali na základě důchodových účtů, které byly dochovány v rámci fondů k velkostatku Vízmbek.

¹⁰⁶ Kunst und kungsgewerbliche Nachrichten aus der Heimat. Maler Franz Jobst, *Mittheilungen des Märischen Gewerbe-Museums in Brünn* VIII, 1890, č.7, s. 129–130.

¹⁰⁷ Viz Čunderle –Kösslerová –Polách (pozn. 13), s. 8.

¹⁰⁸ Tuto dataci zmiňuje větší množství zdrojů vážící se na osobu Franze Jobsta: Bodenstern (pozn. 4), s.95. –d'Elvert (pozn. 5), s. 61 – Kunst und kungsgewerbliche Nachrichten aus der Heimat. Maler Franz Jobst, *Mittheilungen des Märischen Gewerbe-Museums in Brünn* VIII, 1890, č.7, s. 129–130.

¹⁰⁹ V dnešní době se na fasádě mauzolea Kleinů nachází pamětní deska připomínající všechny zde původně uložené předky Kleinů.

¹¹⁰ Státní okresní archiv Šumperk, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis zástupce Kleinů Josefa Webera, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

¹¹¹ Samotný dokument nalezen nebyl, ovšem-informaci předává dr. Hubert Klein, když v roce 1910 odpovídá na podmínky k dalšímu užívání prostoru hrobky (viz dále) – Státní okresní archiv Šumperk,

[12] Pamětní deska dnes umístěná u vchodu do kaple nad hrobkou Kleinů.

Již záhy po přemístění prvních ostatků Kleinů do krypty se objevily první potíže zapříčiněné špatnou technickou realizací části stavby. V roce 1890 upozornil Josef Schaubert, hlídač mauzolea, správce vízmberského panství Julia Titzeho o problémech s nadměrnou vlhkostí v kryptě.¹¹² Dešťová voda a sníh neodtékaly

Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis dr. Huberta Kleina ministerstvu vnitra ze dne 16. ledna 1911, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

¹¹² Viz Čunderle –Kösslerová –Polách (pozn. 13), s. 12–13.

z podesty kaple a přes žulové kvádry, kterým byla terasa kolem kaple vydlážděná, pronikala voda k ostatkům a zabraňovala tak jejich důstojnému uložení. Nejspíše díky neustálým problémům s vlhkostí byla 21. července 1897 zřízena nadace barona Alberta Kleina, která měla finančně pokrývat údržbu hrobky.¹¹³

Mauzoleum Kleinů sloužilo svému účelu 23 let, během kterých bylo do krypty pohřbeno snad 14 příslušníků kleinovského rodu.¹¹⁴

V roce 1907 provádělo c. k. Místodržitelství v Brně soupis všech privátních pohřebišť, ve kterém figuruje i sobotínské mauzoleum.¹¹⁵ S vážností můžeme říct, že právě tomuto soupisu, a paradoxně problémům, které pro Kleiny následně znamenal, vděčíme za lepší zdokumentování stavu mauzolea.

Nejspíše z obav, které pro své okolí znamenaly zhoršující se podmínky pro uložení ostatků mrtvých v kryptě, stanovilo brněnské místodržitelství seznam jedenácti podmínek, které měly zajistit další bezpečné užívání krypty, a tak Kleinům zachovat povolení v privátní kryptě nadále pohřbívat.¹¹⁶

Na požadavky reagoval 11. ledna 1911 dr. Hubert Klein s žádostí o odpuštění některých podmínek s ohledem na obtížnou technickou proveditelnost, na vysokou uměleckou hodnotu celého objektu a s tím spojenou obavou, že provedení

¹¹³ Státní okresní archiv Šumperk, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis dr. Huberta Kleina ministerstvu vnitra ze dne 16. ledna 1911, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

¹¹⁴ Viz Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 9–12.

¹¹⁵ V dopisem napsaném v Brně 31. prosince 1907, odeslaném Kleinům, byly jako hlavní důvody zhotovení soupisu uvedeny ty hygienické a obavy z šíření nemocí z nezákonně zřízených pohřebišť. Státní okresní archiv Šumperk, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis c. k. Místodržitelství v Brně z 31. prosince 1907, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

¹¹⁶ Je třeba uvést, že jde pouze o obecné shrnutí podmínek, nikoliv o přepis archiválie. – Státní okresní archiv Šumperk, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis c. k. Místodržitelství v Brně z 8. listopadu 1910, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623. – Šlo o podmínky následující: 1) V kryptě mělo být rozmístěných šest odvětrávacích potrubí; 2) Současné větrací otvory uzavřít masivními hliníkovými okny; 3) U vchodu do krypty měla být osazena masivní železná brána, která by po vstupu do krypty tvořila odvětrávanou předsíň; 4) Všechny stěny a stropy měly být opatřeny vrstvou cementu; 5) Pokud se rakve nacházejí ve vrstvách, musí spočinout na spolehlivé základně; 6) Okna kaple mají být opatřena výklopnými křídly; 7) Rakve s mrtvými musí být dvojité a hermeticky uzavřené; 8) Každé pohřbení nebo naopak exhumace ostatků musí být prováděna pod přísným lékařským dozorem; 9) Pohřbívání zahynulých na infekční onemocnění musí být prováděno pouze se zvláštním povolením; 10) Maximální počet pohřbených je stanoven na 40; 11) Je třeba zajistit otvor mezi kryptou a kaplí.

[13] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, pohled od Z
Wenzel Siegfried Baumheyer
Foceno po 1927

některých stanovených zásahů by tuto hodnotu nenávratně poškodilo.¹¹⁷ Díky žádosti, ve které detailněji rozebírá dopady jednotlivých požadavků, nám dává zajímavým způsobem nahlédnout do struktury stavby takové, jaká byla na přelomu roku 1910 a 1911. Mimo jiné je namístě se pozastavit nad faktem, že podle slov dr. Kleina byl

¹¹⁷ „... dass die Befolgung der Aufträge in dem Punkten 1,2,3, 4 und 6 des Erlasses vom 27. Oktober 1910 theils sehr schwer durchführbar, theils geeignet wären den künstlerischen Wert der Gruft anläge bedeutend zu beeinträchtigen, ohne andererseits einen namhaften Erfolg zu sichern, erlaube ich mir die ergebenste Bitte zu stellen ...“ – „...že splnění příkazů v bodech 1, 2, 3, 4 a 6 výnosu z 27. října 1910 by bylo zčásti velmi obtížné a zčásti by pravděpodobně poškodilo uměleckou hodnotu krypty, aniž by na druhé straně zajistilo značný úspěch, dovoluji si podat co nejpokornější žádost ...“ Státní okresní archiv Šumperk, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis dr. Huberta Kleina ministerstvu vnitra ze dne 16. ledna 1911, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

pozemek mauzolea v této době oplocen a zabezpečen. Existují úvahy, že díky finančním problémům, do kterých se Kleinové během stavby dostali, oplocení nebylo v době dokončování stavby zhotoveno.¹¹⁸ Jisté ovšem je, že v roce 1910 bylo místo posledního odpočinku Kleinů vsutku chráněno.¹¹⁹

Zajímavý je zároveň fakt, že na fond finančně podporující údržbu mauzolea, byl vložen kapitál celých 16 800 rakouských zlatých.¹²⁰

Jisté je, že v roce 1915 bylo mauzoleum přes všechny technické problémy monumentální stavbou s množstvím honosné výzdoby. Na již zmiňované fotografii z nekrologu Friedricha Kleina je mauzoleum zachyceno z přední strany, snad by mohlo jít o fotografii pořízenou z terasy zřízené pod mauzoleem. Dalším zdokumentováním stavu stavby je fotografie uložená na olomouckém pracovišti Národního památkového ústavu, podle popisu „focena kolem roku 1920“. [13] Popis je jednoznačně druhotný, a tak si opět dovoluji zdůraznit jeho chybnost, a to hned z několika důvodů. Mauzoleum se na fotografii odlišuje od fotografie z roku 1915 několika detaily, a to především chybějícími volskými oky na plechové střeše. Zároveň chybí zdobená římsa a lucerna zde není zakončená latinským křížem. Fotografie tedy mohla být pořízena někdy na konci 20. let minulého století, ovšem nejdříve v roce 1928, kdy končily první renovace mauzolea Kleinů v Sobotíně.

¹¹⁸ Viz Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 7.

¹¹⁹ Státní okresní archiv Šumperk, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis dr. Huberta Kleina ministerstvu vnitra ze dne 16. ledna 1911, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.

¹²⁰ Státní okresní archiv Šumperk, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně, dopis dr. Huberta Kleina ministerstvu vnitra ze dne 16. ledna 1911, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623. – srov. Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 15.

Z dopisu z 27. července 1927 je jasné, že v té době už práce na kupoli probíhaly. V dopise architekt Gschöpf mimo jiných záležitostí zmiňuje příjezd nejmenovaného malíře, který měl do Sobotína dojet třicátý den toho měsíce a který měl provádět opravy maleb v kupoli. Zároveň urguje štukatérské práce, na jejichž trvání byla práce malíře závislá.¹²² Podle další korespondence a účetních knih je jisté, že tímto malířem byl akademický malíř Udo Weith, sídlící ve Vídni.¹²³

Na plánech z června a prosince toho roku jsou navrženy úpravy odvodnění celého objektu. Podle dochované korespondence, většinou obsahující potřebný materiál k rekonstrukci, je jasné, že už v srpnu 1927 probíhala zároveň s přestavbou kopule i již zmiňovaná úprava zbytku objektu, a to právě kvůli zvýšené vlhkosti v prostoru krypty.¹²⁴ Rekonstrukce trvala do roku 1928 a její celkové náklady byly 115 532,48 Kč.¹²⁵

Nejmladší dochované plány adaptací prostoru mauzolea pocházejí z let 1928 a 1939.¹²⁶ Autorem obou sérií plánů je vídeňský profesor architektury a šumperský rodák Carl Seidl, žák významného architekta Theophila Hansena. Jde o adaptaci místa posledního odpočinku – niky pro rakev – zakladatele sobotínské větve rodiny Kleinů, Alberta Kleina. Nedá se s přesností určit, zda byly adaptace provedeny. Vzhledem k vizuální komparaci současného stavu s plány a k absenci jakéhokoliv dalšího archivního materiálu se autorka této práce přiklání spíše k možnosti, že plány Carla Seidla realizovány nebyly.

Rekonstrukcemi – nebo pouze jejich plánováním – v třicátých letech minulého století byla na velmi dlouhou dobu stavební historie mauzolea Kleinů v Sobotíně přerušena, což bylo způsobeno mimo jiné i odchodem rodu ze Sobotína v roce 1945 a režimem po roce 1948.

¹²² Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Stavební spisy a plány výstavby rodinného mauzolea – dopis architekta Ericha Gschöfpe z 27. července 1927, fond Velkostatek Sobotín, karton 13, inv. č. 65.

¹²³ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Stavební spisy a plány výstavby rodinného mauzolea – dopis pravděpodobně jednoho z Kleinů nebo jejich zástupce (část dopisu s podpisem nebyla dochována) malíři Udo Weithovi ze 4. července 1927, fond Velkostatek Sobotín, karton 13, inv. č. 65. – srov. Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s.

¹²⁴ Např. dopis ze srpna 1927, který urguje dodávku trubek: „*Dejte nám prosím co nejdříve vědět, kdy k nám objednané trubky pro mauzoleum v Sobotíně dorazí.*“ - fond Velkostatek Sobotín, karton 13, inv. č. 65.

¹²⁵ Viz Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 16.

¹²⁶ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Plány adaptace mauzolea rodiny Kleinů z Wiesenbergu, fond Velkostatek Vízemberk, mapy 247-254, inv. č. 1672. – Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Plány a varianty úprav výklenku pro hrob zakladatele v rodinné hrobce Kleinů z Wiesenbergu, mapy 255-259, inv. č. 1673.

Po odchodu Kleinů ze Sobotína v roce 1945 čekaly mauzoleum Kleinů v Sobotíně velice těžké časy. Z 50. a 60. let je dochováno množství záznamů v sobotínských kronikách o opakovaném ničení a pustošení stavby vandaly. V několika případech došlo až k hrůzostrašným činům, kdy zloději bez jakékoliv úcty znehodnotili jak místo posledního odpočinku, tak těla zemřelých, a dostali se tak ke šperkům a cennostem v rakvích.

První z těchto případů se odehrál v roce 1953, kdy sobotínský kronikář, pan Janůšek, který v příběhu mauzolea bude i nadále figurovat, zaznamenal kromě ničení balustrády na plateau kolem kaple následující: *„...také vnitřek hrobky byl nadále ničen. Víka u rakví, zasazena opět s. kronikářem, stále odstraňována, mramorové desky s nápisy o pohřbených rozbíjeny. Rovněž vnitřek kaple je demolován, zvonek u oltáře ukraden, židle a lavice ničeny.“*¹²⁷

V kronice je rovněž zaznamenáno, že klíče od kaple a hrobky nejsou nikde k nalezení, a tak celý objekt zůstává nadále přístupný.

Podobný zápis popisující ničení mauzolea se nachází i v kronice z roku 1954. Zde ovšem doplněný poznámkou o zazdění přístupu do hrobky z nařízení okresního hygienika. Rozhodnutí bylo učiněno na základě neutuchajícího zájmu „sobotínské mládeže“, otevíráním rakví v hrobce a z toho plynoucích zdravotní nebezpečí. Pozdější zápisy ze stejného roku ovšem informují o vybourání zdiva. To bylo opět opraveno, a navíc zpevněno těžkými dubovými vraty. Kromě vstupu do hrobky byl zajištěn i vstup do samotné kaple. Zanedlouho však opět došlo k dalšímu vniknutí do prostor objektu a k jeho ničení.¹²⁸

Hrobka byla následně patrně až do roku 1958 ponechána otevřena. V tomto roce zaznamenává sobotínský kronikář pan Janůšek stržení lampy, tzv. věčného světla, v kapli a jeho zničení. Zároveň bylo už potřetí vyneseno rozhodnutí o zazdění vchodu do hrobky. Týden po provedení ovšem byla tato snaha opět vandaly zmařena.¹²⁹

¹²⁷ Státní okresní archiv Šumperk, Kronika obce Sobotín (1953), fond Místní národní výbor Sobotín, úřední kniha 1, inv. č. 1.

¹²⁸ Státní okresní archiv Šumperk, Kronika obce Sobotín (1954), fond Místní národní výbor Sobotín, úřední kniha 1, inv. č. 1.

¹²⁹ Státní okresní archiv Šumperk, Kronika obce Sobotín (1958), fond Místní národní výbor Sobotín, úřední kniha 1, inv. č. 1.

Od ničení mauzolea roku 1953 neproběhly žádné kroky k tomu, aby pachatelé byly dopadeni a náležitě potrestáni. To se změnilo až roku 1959 po výjimečně ohavném činu: „...otevřeli rakve rozřezáním kovových krytů, a tam uložené mrtvolky oloupili o zlaté šperky. Mrtvolám vylámali i zlaté zuby. Ženské mrtvole ulomili i hlavu, aby se zmocnili náhrdelníku, zavěšeném na jejím krku.“¹³⁰

Podle záznamu z kroniky byli pachatelé dopadeni potom, co se uloupené předměty pokusili prodat v nedalekém Bruntále a Zábřehu.

Tímto záznamem bylo nejspíše opakované ničení objektu, které mělo mimo jiné za následek i částečné zničení sochy anděla od Gustava Deloye, ukončeno. Jak již bylo na začátku práce zmíněno, v roce 1958 se ocitlo mauzoleum v zájmu památkové péče, z 9. dubna 1964 potom pochází evidenční list památky doprovázející její zapsání na seznam kulturních památek.¹³¹

V devadesátých letech minulého století proběhlo kontaktování potomků Kleinů, za přítomnosti dr. Alberta Kleina, Brigitte Moraviczové a Eleanory Kleinové byly 15. října 1993 ostatky v mauzoleu pohřbených Kleinů důstojně uloženy do kleinovské hrobky na sobotínském hřbitově při kostele sv. Vavřince.¹³² [15]

K roku 2022 probíhají na mauzoleu Kleinů v Sobotíně rozsáhlé rekonstrukce za účelem vrácení stavby do zcela původního stavu. Účelem obce Sobotín, která momentálně objekt vlastní, je zřídit uvnitř mauzolea expozici historie rodiny Kleinů.

[15] Hrobky příslušníků sobotínské větve Kleinů při kostele sv. Vavřince.

¹³⁰ Státní okresní archiv Šumperk, Kronika obce Sobotín (1959), fond Místní národní výbor Sobotín, úřední kniha Ia, inv. č. 1.

¹³¹ Národní památkový ústav, Evidenční list památky z 9. 4. 1964, https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=1140509, vyhledáno dne 30. 1. 2022.

¹³² Viz Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 15.

II.2. Popis mauzolea a přilehlého areálu

[16] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, pohled z jihu
Wenzel Siegfried Baumheyer
1880–1887

Stavba mauzolea sobotínské větve baronů Kleinů z Vízemberka [16] je bezesporu monumentální objektem nacházejícím se v Sobotíně na vyvýšeném parteru nad cestou spojující nedaleký Šumperk a Bruntál. Jako stavba zcela se vymykající architektuře Sobotínska může být mauzoleum po všech stránkách chápáno jako dominanta zdejšího kraje.

Popis areálu mauzolea

Při uvažování nad hodnotou mauzolea nelze brát v potaz jen samotnou stavbu, nýbrž i celý areál, do kterého je budova zasazena; tento areál je charakteristicky vymezen nejen oplocením a branou, ale i terénními úpravami, jejichž pomyslným vyvrcholením je samotné mauzoleum.

Brána oddělující park a mauzoleum od zmiňované spojnice Bruntál – Šumperk výrazně komunikuje se samotnou stavbou mauzolea a při pohledu od cesty tak na jedné ose společně s mauzoleem (tedy konkrétně s jeho portálem) vytváří kompaktní obraz. Samotná brána do areálu parku je edikulového typu; klenba brány je završena klenákem, kolem klenby je dvojice pilastrů nesoucí architráv s římsou zdobenou zubořezem a následných trojúhelníkovitým frontonem. Brána je doplněná na bocích

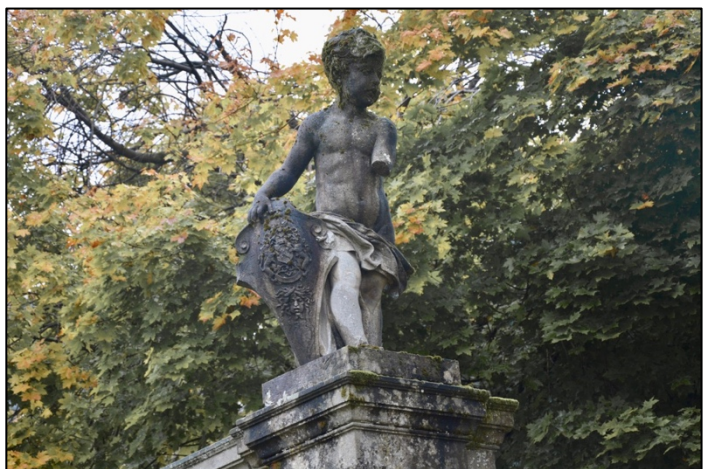

[17] Vstupní brána do areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně, pohled od jihu
Wenzel Siegfried Baumheyer (návrh), Josef Bayer (realizace)
1885

o zdívo, které formuje obdélníkovitý vstup, navíc zvýrazněný třemi stupni schodů. [17] Samotné mřížoví brány je kovové, nese vegetabilní ornamenty. Na pravé straně zděného zakončení brány se nachází pilastr a socha putti, držící zdobený štít italského typu. [18] Na štítu se nachází dvojice lvů – štítonošů nesoucí erb rodiny Kleinů; čtyři držící se ruce. Štítonoši nesou i nápisový pás s mottem Kleinů „*Concordia et Labore*“, tedy „*Svorností a prací*“. Pod erbem Kleinů se na štítu nachází maskaron v podobě ženské hlavy. Na druhém z vrcholů socha putti chybí; ovšem vzhledem k tomu, že celý areál je velice pečlivě vystavěn na principech souměrnosti, dá se původní postavení sochy, která je navíc momentálně uschována uvnitř stavby mauzolea, velice dobře odvodit.

Zmiňované

principy souměrnosti doprovázejí i terénní parkové úpravy, kterým byl areál mauzolea podroben. Z původní podoby bylo do dnešních dní dochované jen nevýrazné schodiště ležící na

[18] Socha putta zdobící bránu do areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně.
Autor neznámý
1885 (?)

[19] Kenotaf umístěný při vstupu do hrobky
Autor neznámý
?

ose mezi vstupní branou a portikem mauzolea a terénní úprava, která zahrnuje do oválu vyvedený prostor v dolní části areálu a dvojicí cest po obvodu tohoto útvaru.

Ještě předtím, než se popis bude soustředit na samotnou stavbu mauzolea, je třeba zmínit poslední prvek v prostoru jeho areálu, a to kenotaf, nacházející se ze zadní strany stavby mauzolea, u vstupu do hrobky. [19] Jde o poměrně jednoduchý, několikrát odstupňovaný, kenotaf, na jehož vrchní straně se opět nachází erb rodiny Kleinů. [20]

[20] Kenotaf umístěný při vstupu do hrobky, detail s vyvedeným rodinným erbem (?)

Mauzoleum Kleinů

Ze stavby na centrálním půdorysu ve formě řeckého kříže, kterým mauzoleum Kleinů je, vybíhá na severovýchodní straně kaple portikus, na dalších třech průčelích je stavba doplněna o rizality s frontony.

Stavba je rozdělena na dvě části, každá z nich disponuje vlastním přístupem; jde o podzemní část, tedy hrobku, a následně o vlastní stavbu kaple. Toto rozdělení je poznatelné již při prvním pohledu, a to díky přítomnosti terasy – plateau – která formuje jakýsi podstavec pro kapli. Terasa, která je půdorysně rozlehlejší než samotná kaple, funguje jako zastřešení pohřebních prostor. Na bocích terasového podstavce můžeme navíc nalézt větrací průduchy vedoucí do krypty. Na okrajích terasy jsou viditelné konzolami zakončené žlábků. Kapli a plateau odděluje nízký profilovaný sokl.

Na vyvýšenou terasu vede schodiště, jež uvádí příchozího přímo ke vchodu do kaple, který je směřován severovýchodním směrem. Samotná stavba kaple je zvláště honosným portikem ve tvaru edikuly; dva sloupy s korintskými hlavicemi na sobě nesou kládí a trojúhelníkovitý fronton. Vstup do hrobky se nachází na jihozápadní straně. Jde o vchod skládající se ze zapuštěného schodiště – podle otvorů ve zdění se dá předpokládat, že bylo zabezpečeno balustrádou – a velmi jednoduchým vstupem pod úroveň zeminy. Momentálně je hrobka zabezpečena železnými dveřmi, ovšem podle druhotně dodaného zdění se dá rozpoznat, že původní vchod do hrobky byl honosný. Uvnitř hrobky se nachází původní tepaná vrata.

Fasáda mauzolea Kleinů je několikrát horizontálně členěna; sloupy portiku a pilastry na fasádě nesou první římsu a architráv, nad kterým se vyskytuje korunní konzolová římsa. Stavba je nadále členěna římsou zdobenou zubořezem, nad kterou se zvedá balustráda. Tento způsob nasazení balustrády již zvenčí naznačuje přítomnost ochozu, který balustráda ohraničuje. Stejně členění je vedeno totožným způsobem po celém obvodu stavby. V místech nad ochozem a balustrádou se začíná zvedat tambur, který je doplněn o osm oken, nad tamburem pokračuje šestnáctiboká kupole a lucerna. Celá stavba je zakončena na lucernu posazeným latinským křížem.

Co se týče fasády mauzolea, vidíme velkou inspiraci korintským řádem; nejenže zmiňované sloupy portiku nesou korintské hlavice, ale i všechny pilastry, vyskytující se na každém z deseti vnějších rohů stavby, jsou v totožném stylu. V šesti naopak vnitřních rozích stavby najdeme zdobené konzoly nesoucí římsu pod architrávem. Samotný vstup do kaple, zakrytý portikem, tvoří opět edikula zakončená volutové konzoly nesoucí kládí. V prostoru tympanonu se nachází německý nápis: „*Selig sind die Todten die in dem Herrn sterben von nun an, dass sie ruhen von ihre Arbeit und ihr Werke folgen ihnen nach.*“ (Joh 14.13)¹³³ Vstup do kaple je nyní vyplněn kovanou mříží.

Na fasádě třech již zmiňovaných rizalitů stavby se vyskytují zdobené niky se šambránami, ve spodní části doplněné o parapet zdobený zubořezem, který nese jednoduchá volutová konzola. [21]

¹³³ První překlad – Fifková, Park u kleinovského mauzolea (pozn. 12), s. 6: „*Blahoslavení jsou od této chvíle mrtví, kteří v pánu umírají. Duch zajisté jim dává, aby odpočinuli od prací svých, skutkové pak jejich jdou za nimi.*“

V neposlední řadě je třeba zmínit zdobení tamburu, kdy je každé z oken zasazeno do šambrány, jež je tvořena vždy ze dvou pilastrů propojených navzájem římsami.

[21] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, detail, rizalit kaple s nikou.

Posledními prvky na fasádě kaple jsou světlíky vedoucí do sakristie a skladovacích prostor a druhotně dodaná tabule připomínající kdysi v mauzoleu pohřbené příslušníky rodu Kleinů.

Popis vnitřních prostor

Interiér hrobky je pojat monumentálně; jde o sérii navzájem propojených menších prostor, vždy navazujících na dvě hlavní na sebe kolmé prostorové osy, protínající se ve středu hrobky. [22] V každé z menších prostor je piedestal určený k umístění tepaných rakví. [23] Prostory od sebe nejsou navzájem odděleny, jediné rozdělení je viditelné díky různé úrovni podlah v objektu. Jediné prostory určené k pohřbívání, které jsou viditelně odděleny od hlavní osy vstupem, se nacházejí po pravé a levé straně hned po vstupu do prostoru hrobky. Po vstupu do nakonec zaujme i velmi úzký (větrací) prostor, táhnoucí se na obě strany těsně u obvodové stěny celého objektu, od průchozích částí oddělený dnes už zrezavělými vraty.

Dvě hlavní osy – chodby – jsou zaklenuty válenou klenbou, menší plochy potom klenbou segmentovou; nad samotnými piedestaly se nachází klenební pásy. Průnik os tvoří křížovou klenbu. Hrobka je vydlážděna kamennou dlažbou šachovnicového vzoru.¹³⁴

¹³⁴ Sekundární zásah je velmi dobře rozpoznatelný na jedné z hlavních os, půdorysně se nachází ve severovýchodní části hrobky, zhruba v místech, kde se o patro výše nachází vstup do kaple. Jde o zásah v podobě železných podpěr.

[22] Socha anděla smrti v prostorách hrobky mauzolea Kleinů v Sobotíně Gustave Deloye před 1887

[23] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, pedestaly s tepanými rakvemi

[24] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, hrobka, detail okulu

[25] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, prostora kaple s viditelným okulem v podlaze a oltářní mensou

Půdorysně prostory hrobky komunikují s následnými prostorami kaple – dvě hlavní osy kopírují tři rizality (v interiéru tvořící dvě postranní prostory, které by se snad daly nazvat samostatnými kaplemi, a jednu prostoru pro umístění oltáře) kaple a portikus. Obě prostory jsou navíc propojeny okulem, který je středobodem celého objektu – nakonec kopíruje i okulus v kopuli a lucernu. [24] Okulus je zvýrazněn štukovým profilováním. Za nosné se dají považovat zdi prostupující oběma patry – v hrobce utváří menší prostory, využitě pro zmiňované pedestaly, v kapli potom čtyři menší místnosti. Dvě z nich lze chápat jako sakristie,

[26] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, interiér kaple

[27] Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, interiér kaple

jeden jako skladovací prostor, ve čtvrtém, východním rohu kaple, se nachází vřetenové schodiště vedoucí na ochoz okolo tamburu, ohraničeného balustrádou.

Hlavní prostora kaple,¹³⁵ jak již bylo zmiňováno, je zaklenuta kupolí, tři výběžky – rizality – jsou zaklenuty válenou klenbou. [25] V jihozápadním rizalitu se nachází oltářní mensa. Podlahu v kapli utváří ornamentální mozaika. Podlaha v centrální kruhové části a ve třech rizalitických výběžcích je na rozdílné výškové úrovni. Dva zbývající rizality kaple – severozápadní a jihovýchodní – jsou navíc od hlavního prostoru odděleny železným tepaným hrazením.

V tamburu začíná být viditelná výzdoba nástěnnými malbami sahající až do samotné kupole.

Výzdoba interiéru se opět nese v duchu korintského stylu [26, 27] – ve čtyřech segmentech, který vznikají přerušením kruhového půdorysu rizalitickými výběžky, se nachází vždy dvojice pilastrů

s korintskými hlavicemi. Pilastry stojí na výrazných postamentech. Ve zhruba dvou třetinách vlastního prostoru kaple se nachází kordonová římsa, která obíhá klenbu rizalitů jako jemné štukové ostění; v nejvyšším bodě ostění je vidět zdobený klenák.

¹³⁵ Omítka je ve velké části kaple opadaná až na samotné zdivo, ze zbytků je opět čitelná její bílá barva.

Ve výšce kordonové římsy se vždy mezi dvojicí pilastrů nachází nika, v jejíž dolní části je přítomen krakorec – dá se tedy odhadnout, že krakorec sloužil jako podstavec pro čuček nebo sochu – bustu. Korintské hlavice pilastrů následně nesou další kordonovou římsu, nad kterou se nachází zdobený pás. V některých částech jde vidět zbytky modrého podkladu se zlatými ornamenty. Nad tímto zdobeným pásem je přítomna korunní konzolová římsa, která značí patu tamburu.

Nad konzolovou římsou se nachází pás, ve kterém jsou jasně rozpoznatelné zbytky nástěnných maleb, povětšinou především jako obrysy postav. Dochoval se ovšem ornamentální nápisový pás, který jasně vypovídá o motivech vyobrazení – *VITA SANCTAE AMALIAE* a *VITA SANCTI ADALBERTI*, tedy život svaté Amálie a svatého Vojtěcha. Podle zbytků maleb je možné rozpoznat, že jde o vyobrazení několika scén ze života obou světců. Scény jsou ohraničeny sloupy, podle tvaru obrysu by snad opět mohlo jít o sloupy korintského řádu. Celkový počet scén odpovídá číslu šestnáct. Renáta Fifková zmíněné dva světce chápe jako patrony některých členů rodu Kleinů, s největší pravděpodobností potom jejich jmenovce, zakladatele sobotínské větve Kleinů – barona Alberta Kleina a jeho ženy Amálie Kleinové (roz. Langerové).¹³⁶

Zbytek prostoru tamburu je zdoben ornamentálně. Následuje pás osmi oken, jejichž okolí je opět ozdobeno štukem a malbou. Zdobení kopíruje vnější fasádu tamburu a zároveň tak zlomy ve střeše kopule; každé okno je ohraničeno dvěma pilastry nesoucí ostění a klenák. Mezi každými dvěma okny se nachází jeden další pilastr. Toto členění tak vytváří osm segmentových polí. Celý pás je zdobený velmi jemným rostlinným ornamentem okrové barvy.

Nad pásem oken se nachází korodované zdobené římsy, nejvyšší z nich zdobená zubořezem, které oddělují tambur od kupole. Kupole je završena okulem s průhledem do lucerny, který komunikuje s již zmíněným okulem v podlaze vedoucím do krypty pod kaplí.

¹³⁶ Fifková, Park u kleinovského (pozn. 12), s. 6.

Prostor samotné kupole je rozdělen do čtyř větších segmentů, doplněných čtyřmi menšími. [28] Ve čtyřech hlavních prostorách nalezneme výjevy *Umučení Páně – Proměnění na hoře Tábor* [29], *Ukřižování* [30], *Kladení do hrobu* [31] a *Zmrtvýchvstání*.¹³⁷ [32] Čtyři menší segmenty jsou potom vyobrazeními čtyř kardinálních ctností, které mají zároveň význam jako čtyři období lidského života. Výjevy jsou opět doplněny písemným určením: *TEMPERANTIA – AETAS PVERILIS* [33], *FORTITUDO – AETAS PVBES* [34], *IUSTITIA – AETAS MEDIA* [35], *SAPIENTIA – AETAS SENILIS* [36].

[28] Nástěnné malby v kupoli kaple
Franz Jobst
1885-1887

¹³⁷ Fifková, Park u kleinovského mauzolea (pozn. 12), s. 6.

[29] Nástěnné malby v kupoli kaple – *Proměnění na hoře Tábor*
Franz Jobst
1885–1887

[30] Nástěnné malby v kupoli kaple – *Ukřižování*
Franz Jobst
1885–1887

[31] Nástěnné malby v kupoli kaple – *Kladení do hrobu*
Franz Jobst
1885–1887

[32] Nástěnné malby v kupoli kaple – *Zmrtvýchvstání*
Franz Jobst
1885–1887

[33] *TEMPERANTIA – AETAS PVERILIS*
Franz Jobst
1885–1887

[34] *FORTITUDO – AETAS PVBES*
Franz Jobst
1885–1887

[35] *IVUSTITIA – AETAS MEDIA*
Franz Jobst
1885–1887

[36] *SAPIENTIA – AETAS SENILIS*
Franz Jobst
1885–1887

[37] Socha anděla původně umístěná na balustrádě ochozu kupole
Hans Rathauský
1881

[38] Socha anděla původně umístěná na balustrádě ochozu kupole, detail
Hans Rathauský
1881

Poslední prvek mauzolea, kterému bude věnována pozornost, je jeho sochařská výzdoba. Takovému začlenění popisu sochařské stránky do popisu celého objektu má své logické zdůvodnění, a to následující: Sochařská výzdoba je v mauzoleu dochovaná v poměrně špatném stavu – žádná ze soch se momentálně nenachází na svém původním místě, naopak, sochy jsou nyní v mauzoleu uskladněny tak, aby nedošlo k jejich dalšímu poškození a následně mohly být podrobeny restaurátorským zásahům a umístěny zpět. V následujících řádcích tak půjde pouze o popis té dané sochy, která je bezesporu součástí stavby, nikoliv však o její prostorové zařazení.

V prostorách kaple jsou uskladněny čtyři exempláře cínových¹³⁸ soch. Jde o čtyři identické sochy andělů [37, 38] v přibližně životní velikosti; andělé mají antikizující účesy, jejich pohled směřuje dolů, což napovídá jejich umístění ve výšce.

¹³⁸ Nejspíše se jedná o slitinu s převahou cínu. Viz Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 5.

Andělé jsou oděni ve výrazné plastické drapérii. Každá ze soch nese jiné známky poškození, nejčastěji jde však o poškození do prostoru vybíhajících – kynoucích rukou. Sochy jsou signovány vídeňským sochařem Hansem Rathauskym (1858–1912) a datovány rokem 1881.¹³⁹

Dalšími sochami, nebo v tomto případě spíše jejich segmenty, momentálně uskladněnými v prostoru kaple, jsou sochy putti, které odpovídají soše umístěné na bráně při vstupu do areálu mauzolea. Jde o jedno torzo, které je stranově opačné od toho umístěného na bráně; jde tedy o jeho symetrický protějšek. Zvláštní je ovšem přítomnost třetího torza, které je identické s tím, které přetrvává na svém původním místě.

Výjimečnou částí sochařské výzdoby mauzolea Kleinů je mramorová socha anděla v životní velikosti, umístěná v prostoru hrobky. [39] Pravděpodobně během četných nájezdů vandalů přišla socha o hlavu, která nikde v prostorách mauzolea nebo v jeho okolí není k nalezení. Na podstavci sochy byla objevena signatura pařížského sochaře Gustava Deloye (1838–1899).

[39] Socha anděla smrti
Gustave Deloye
Před 1887 (?)

¹³⁹ Fifková, Park u kleinovského mauzolea (pozn. 12), s. 6.

II.3. Rodina a umělci

V této práci byla již vícekrát zmiňována myšlenka, že mauzoleum Kleinů v Sobotíně se dá v mnoha ohledech chápat jako symbolický výraz reprezentace rodiny Kleinů, nicméně těsně předcházející úpadku jejich podnikání, a jako ukázka jejich moci a bohatství. Tomu odpovídá i výběr umělců, kteří se podíleli na uměleckých zásazích na mauzoleu – tedy malbě a soše. Povětšinou jde o umělce, kteří mají silnou spojitost s Vídní, druhým domovem Kleinů, a kteří tak snad mají reprezentovat jak vysoké kvality, které si Kleinové mohli dovolit,¹⁴⁰ tak celkový náhled Kleinů na jejich sebe-reprezentaci, na vyjádření jejich osobního vkusu a společenských vazeb. Výběr umělců je tak jakýmsi průsečíkem kulturních a společenských ohledů, které Kleinové při výběru umělců brali v úvahu, a dostupnosti umělců, ať už omezené rozhledem Kleinů, jejich vkusem nebo možnostmi umělců samotných.

Nutno podotknout, že v této části práci není vyjádřena snaha poskytnout přehled tvorby, či životopisné údaje jednotlivých umělců. Cílem je pouze poukázat na napojení umělců na stavbu mauzolea nebo na Kleiny samotné.

II.3.1. Wenzel Siegfried Baumheyer

Nejzajímavější osobou spojenou s velkolepým projektem sobotínského mauzolea je bezesporu architekt **W. S. Baumheyer**. Tento architekt, celým jménem Wenzel Siegfried Baumheyer, je poprvé spojován se stavbou díky signatuře na plánech z 1. srpna 1880.¹⁴¹ Ovšem souvislost s Kleiny má architekt Baumheyer i další, a to nejen týkající se pole architektury. Jako příklad se dá uvést jeho funkce účetního revizora akciové společnosti Kleinů *Sobotínsko-štěpánovské hornictví a železné hutě*.¹⁴² Avšak mnohem důležitější jsou jeho styky s rodinou Kleinů na poli spíše než

¹⁴⁰ V této souvislosti mluví autoři Stavebně-historického průzkumu mauzolea Kleinů v Sobotíně o stavební firmě, která měla výstavbu provést: „*Vídeňák Baumheyer musel mít zájem, aby jeho návrh realizovala zkušená stavební (kamenosochařská) forma. Jistě měl právo mluvit do výběru, a tak se můžeme asi právem domnívat, že stavitel pocházel z Vídně. Nota bene by tomu odpovídala i zjevná pýcha Kleinů a také skutečnost, že hlavní město mocnářství bylo jejich druhým domovem.*“ – Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 8.

¹⁴¹ Stavební plány hrobky z roku 1880 – Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623. Zcela totožný plán byl nalezen zároveň v: Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Stavební spisy a plány výstavby rodinného mauzolea, karton 13, inv. č. 65.

¹⁴² Vojtěch Krejčí, *Sobotínsko-štěpánovské hornictví a železné hutě, akciová společnost, Sobotín (1873) 1880-1940* (bakalářská diplomová práce), Katedra historie FF UP, Olomouc 2012, s. 35.

architektury, tak stavitelství. V roce 1881 šlo o opravy komínů vízmberského zámku, o návrh kužely nebo o vypracování plánů rodinné hrobky vízmberské (sídlící v Loučné nad Desnou) větvě Kleinů.¹⁴³

Architekt Baumheyer je v mnoha ohledech rozporuplnou osobností. Co se týče formální stránky mauzolea Kleinů je zvláštní, že není známá žádná další umělecky hodnotná stavba, kterou projektoval. Naopak působnost Baumheyera vyznívá spíše techničtěji. Ku příkladu ve vídeňských novinách *Der Bautechniker* se nachází inzeráty s Baumheyerovým jménem a nabídkou materiálu z demolic.¹⁴⁴ Dané informace společně s faktem o ne zcela dokonalém technickém provedení mauzolea Kleinů v Sobotíně, které mělo za následek nadměrnou vlhkost v hrobce, vyvolává otázku, proč si Kleinové vybrali někoho, kdo se stavbou takového objektu, jakým mauzoleum bylo, neměl žádné zkušenosti.

[40] Socha anděla smrti, detail
Gustave Deloye
Před 1887 (?)

¹⁴³ Viz Čunderle – Kösslerová – Polách (pozn. 13), s. 8.

¹⁴⁴ *Der Bautechniker*. Zentralorgan für das österreichische Bauwesen. 5. březen 1886, Nr. 10, Jahr VI, s. 115.

II.3.2. Gustave Deloye

Uměleckým dílem, které mělo bezesporu být ztělesněním hodnoty celého objektu, byla mramorová socha anděla (anděla smrti¹⁴⁵) [40] od francouzského sochaře **Gustava Deloye (1838–1899)**, umístěná na čestném místě pod okulem propojujícím prostory kaple a hrobky. Nepodařilo se dohledat, zda byla socha vyhotovená na objednávku přímo pro prostor, nebo zda šlo o následně zakoupenou ateliérovou práci. Jisté ovšem je, že umístění sochy se povedlo nad očekávání. Světlo pronikající přes okna v kapli a následně přes okulus dopadající na alabastrovou mramorovou sochu muselo tvořit dech beroucí efekt.¹⁴⁶

Gustave Deloye (celým jménem Jean-Baptiste Gustave Deloye) byl francouzský sochař a medailér narozený v Sedanu. V roce 1857 nastoupil na pařížskou École des Beaux-Arts. Deloyovy práce jsou ovlivněny umělcovou zálibou v umění 18. století. Mezi nejvýznamnější sochařovy realizace patří Garibaldiho pomník v Nice.¹⁴⁷

Dá se odhadnout, že Gustave Deloye byl ve středoevropském prostoru poměrně známým a váženým umělcem. Například ve článku Národních listů *České umění ve vídeňských výstavách* z roku 1898 je o Deloyovi mluveno jako o zástupci francouzské skulptury po boku Augusta Rodina.¹⁴⁸

Gustave Deloye byl podle všeho s Vídní spojen nejen svým věhlasem, ale v hlavním městě monarchie i nějakou dobu pobýval (od roku 1873) a byl zde podporován významným mecenášem uměním, knížetem Johannem z Liechtsteinu, u kterého měl zřízený ateliér.¹⁴⁹ Díky vídeňským pobytům tak s největší pravděpodobností na dílo Gustava Deloye přišli i sami Kleinové. Bohužel se nepodařilo najít žádné zmínky v korespondenci, ani v účetních knihách, které by vypovídaly o datu zakoupení nebo ceně mramorové sochy.

¹⁴⁵ Polách, Mauzoleum podnikatelské rodiny Kleinů v (pozn. 19), s. 170.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 170.

¹⁴⁷ De Gruyter – Allgemeines Künstlerlexikon [online], heslo Gustave Deloye, <https://www.degruyter.com/database/AKL/entry/10184578/html>, vyhledáno dne 24. 3. 2022.

¹⁴⁸ „*Francouzská skulptura vykazuje první a reprezentativní jména: Rodin, Puech, Deloye, V. Rousseau* - [V.H.], *České umění ve vídeňských výstavách, Národní listy XXXVIII*, 1898, č. 153, s. 13.

¹⁴⁹ Belveder, Jean Baptiste Gustave Deloye, <https://sammlung.belvedere.at/people/339/jeanbaptiste-gustave-deloye>, vyhledáno dne 4. 3. 2022 – Chronik der Woche, *Montags-Zeitung. Wiener Dorstadt-Presse XXI*, 1894, ř. 767, s. 1.

Co se tvorby Jean Baptiste Gustava Deloye týče, je možné poukázat na jistou souvislost se sochou sv. Marka Evangelisty, uloženou dnes v Musée d'Orsay v Paříži. Jde hlavně o podobnost torz dvou soch a polohu levé ruky svírající drapérii.

II.3.3. Franz Jobst

Třetím jménem umělce pojícím se silně s mauzoleem Kleinů v Sobotíně je jméno česko-rakouského malíře **Franze Jobsta (1840–1890)**. Jak už bylo v práci zmíněno, Franz Jobst pracoval na malbách kupole kaple mezi lety 1885 a 1887. Dalo by se říct, že šlo o jednu z větších zakázek provedených malířem za jeho života, a to vzhledem k tomu, že má své místo ku příkladu v umělcově nekrologu a je o ní vícekrát vynesena zmínka v soudobém tisku.¹⁵⁰

Ke jménu umělce se váží další zmínky v archivních materiálech navazující na mauzoleum v Sobotíně. Z roku 1935, tedy 45 let po smrti Franze Jobsta, pochází odpověď barona Vojtěcha Kleina Karlu Jobstovi, synovi malíře. V dopise mimo jiné stojí následující: „...*ve věci obrazů Vašeho otce, jsem ochoten Váš návrh přijmout, prosím o zaslání obrazu a ostatních skic a náčrtů do Sobotína na svátek Všech svatých, aby tam mohly být při příležitosti rodinného setkání vystaveny.*“¹⁵¹ To, o jaké malby šlo nebo kde se nyní nacházejí, dosud nebylo zjištěno.

II.3.4. Hans Rathausky

Posledním umělcem, který se výraznější měrou podílel na výtvarné podobě mauzolea, byl rakouský sochař **Hans (Johann) Rathausky (1858–1912)**, jehož signatura společně s datací ro doku 1881 byla objevena na sochách čtyř cínových andělů.¹⁵² Rathausky se narodil v roce 1858 ve Vídni, sochařství studoval u Carla Kundmanna. Zajímavý je fakt, že ku příkladu v roce 1882 vyhotovil bustu Carla von Etzela, stavitele brennerské železniční dráhy. O několik let později, v roce 1891, byl potom pověřen Jižní železniční společností, aby vyhotovil mramorové sousoší *Hélia a Seléné*

¹⁵⁰ Bodenstein (pozn. 4), s.95. –d'Elvert (pozn. 5), s. 61 – Kunst und kunstgewerbliche Nachrichten aus der Heimat. Maler Franz Jobst, *Mittheilungen des Märischen Gewerbe-Museums in Brünn VIII*, 1890, č.7, s. 129–130.

¹⁵¹ „...*in Angelegenheit der Bilder ihres Vaters, bin gerne bereit, Ihren Vorschlag zu akzeptieren, bitte Sie das Bild und die anderen Skizzen und Entwürfe zu Allerheiligen an Zöptau zu senden, damit dieselben anlässlich der Familienzusammenkunft dort besichtigt werden können.*“- Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Stavební spisy a plány výstavby rodinného mauzolea, karton 13, inv. č. 65.

¹⁵² Fifková, Park u kleinovského mauzolea (pozn. 12), s. 5

nebo v roce 1896 bustu ředitele zmíněné společnosti, Friedricha Julia Schülera.¹⁵³ Tato fakta jsou přinejmenším důležité zmínit vzhledem ke stejnému podnikatelskému zaměření Kleinů a uvedených objednavatelů.

Co se týče sepulkrálního sochařství, vytváří Hans Rathausky pomníky pro vídeňský centrální hřbitov – *pomník skladatele Antona M. Storcha nebo Franze Maira*.¹⁵⁴

¹⁵³ De Gruyter – Allgemeines Künstlerlexikon [online], heslo Hans Rathausky, <https://www.degruyter.com/database/AKL/entry/00173111/html>, vyhledáno dne 24. 3. 2022.

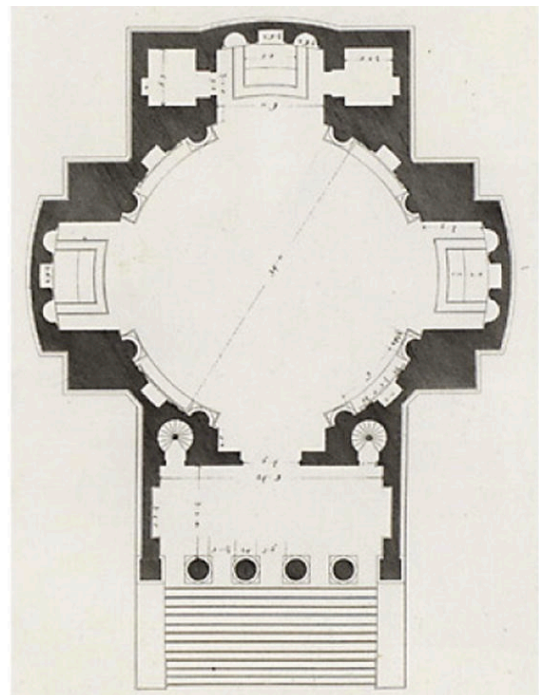
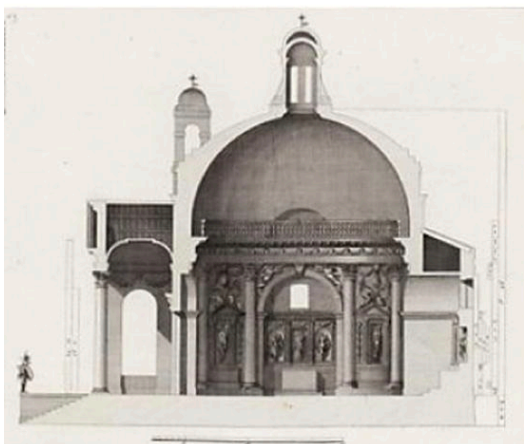
¹⁵⁴ De Gruyter – Allgemeines Künstlerlexikon [online], heslo Hans Rathausky, <https://www.degruyter.com/database/AKL/entry/00173111/html>, vyhledáno dne 24. 3. 2022.

III. Idea: Místo posledního odpočinku

III.1. Mauzoleum Kleinů v kontextu soudobé architektury

Kontextuální zařazení určité stavby (nebo uměleckého díla) je bezpochyby jedním ze základních procesů pochopení jejího významu v rámci daného prostředí. Obecné ideje výstavby ovšem mohou být tématem poměrně těžko uchopitelným, opírající se o složité rekonstruování „mentality“ celé společnosti. K těmto ideám je třeba dojít postupem založeným na komparaci zprvu formálních a slohových složek uměleckého díla. Z toho důvodu bude v první kapitole této části probrána stylová komparace a hledání analogií mauzolea Kleinů v Sobotíně (i když, jak bude později zjištěno, nám tyto analogie mohou poskytnout podklad a oporu pro další srovnávání v rámci dané „stavební úlohy“).

Výběr objektů, určených k bližšímu zasazení mauzolea Kleinů do určitého kontextu, probíhal ve třech pomyslných rovinách. První rovinou je podobnost (nebo naopak rozdílnost) stylová, druhá rovina zůstává na poli formálním, ale týká se spíše vztahu objektu k jeho okolí. Třetí rovina se pak vztahuje k sociální příslušnosti stavebníků – ať už spojené poutem rodinným, nebo pouze zastupující stejnou společenskou úroveň. Stejně tak je třeba uvést v platnost fakt, že ve třetím z případů se autorka této práce neomezuje jen na objekty s funkcí funerální, ale že bere v potaz i objekty, jejichž funkce by se dala definovat jako sepulkrálně-memoriální.

[41] Palladiova kaple pro rodinu Barbaro (1580)
Ottavio Bertotti Scamozzi
1783

V literatuře je velice často o mauzoleu Kleinů referováno jako o objektu stavěném v palladiánských formách.¹⁵⁵ Z toho důvodu bude exkurz do sféry staveb určených pro komparaci s kleinovským mauzoleem zahájen nikoliv ve století devatenáctém, ale v 16. století u díla jednoho z největších teoretiků architektury, Andrey Palladia.

Základní formy kruhu a čtverce, a s nimi spojená symetrie, jsou v rámci nejen stavby mauzolea Kleinů, ale i celého jeho areálu, akcentovány jako ústřední elementy architektonické kompozice. Jako analogie v tvorbě samotného Andrey Palladia je z hlediska formálního třeba uvést slavnou **Villu Capra u Vicenzy**. Z hlediska funkce je ovšem kleinovskému mauzoleu, které bylo vysvěceno a mohlo tak sloužit liturgickým obřadům, mnohem bližší **kostel Il Redentore v Benátkách**.¹⁵⁶ Autorka tohoto textu si dovolí přidat ještě jednu sakrální stavbu – **kaple pro rodinu Barbaro**, postavená v rámci slavné **Palladiovy vily v Maser**. [41] Chrám je posledním Palladiovým projektem a provázelo ho důsledné sledování klasických forem, s průčelím po vzoru římského Pantheonu nebo Romulova chrámu na Via Appia.¹⁵⁷

V kontextu tuzemských staveb je třeba poukázat na silnou analogickou podobnost mauzolea Kleinů s dalšími dvěma stavbami, a to **mauzoleem Klingerů v Novém městě pod Smrkem**¹⁵⁸ [42] a **mauzoleem továrníka Josefa Schrolla na Litoměřicku**. [43]

Nové město pod Smrkem má dlouhou tradici tkalcovství a z toho vzniklého textilního průmyslu. Asi nejznámějším podnikatelem v oblasti textilního průmyslu spojeným s tímto regionem byl Ignaz Klinger (1814–1872), kterého v jeho podnikání následovali jeho tři synové: Oskar, Edmund a Ottomar, z nichž Oskar a Ottomar by mohli být stavebníky rodinného mauzolea dokončeného v roce 1905.¹⁵⁹ Dvěma

¹⁵⁵ Jako první se o palladiánských formách v souvislosti s mauzoleem Kleinů v Sobotíně zmiňuje: Pavel Zatloukal, *Přehled architektury historismu* (pozn. 8), s. 366.

¹⁵⁶ Zatloukal, *Šumperská architektura* (pozn. 9), s. 17.

¹⁵⁷ Paolo Foraboschi, The central role played by structural design in enabling the construction of buildings that advanced and revolutionized the architecture, *Construction and Building Materials* CXIV, 2016, s. 961.

¹⁵⁸ Na tuto podobnost poukazuje: Markéta Kudláčová, Hrobky nobilitovaných textilních podnikatelů v severních Čechách (pozn. 20), s. 246.

¹⁵⁹ Svěcení mauzolea proběhlo ve dnech 9. a 10. 7. 1901 biskupem Schöbelem. – Václav Tima, *Nové město pod Smrkem. Historie hornického města*, Nové město pod Smrkem, 2010, s. 192

bratrům se podařilo v roce 1899 obdržet povolení užívat rakouského titulu „Edler von“ a nakonec je 30. prosince 1908 čekalo povýšení do šlechtického stavu svobodných pánů.¹⁶⁰

[41] **Mauzoleum Klingerů v Novém městě pod Smrkem**
Autor neznámý
Dokončeno 1905

[42] **Mauzoleum továrníka Josefa Schrolla**
Ludwig Zettel
1880–1891

¹⁶⁰ Kudláčová, Hrobky nobilitovaných textilních podnikatelů v severních Čechách (pozn. 20), s. 243.

Mauzoleum Klingerů, na jehož silné analogické podobnosti s kleinovským mauzoleem upozornila již v jednom ze svých článků Markéta Kudláčová,¹⁶¹ je stavbou na podélném půdoryse, s apsidou a výrazným portikem, navíc zakončenou honosnou kopulí s lucernou, tedy prvky, které kopírují mauzoleum Kleinů. Naopak, silné odlišnosti lze spatřit jak v umístění stavby, kdy mauzoleum Klingerů je postaveno v rámci městského hřbitova, tak ve vnitřní výzdobě dvou objektů. Z uvedeného lze usoudit, že ačkoliv je vysoce pravděpodobné, že kleinovské mauzoleum je buď inspiračním zdrojem toho v Novém městě pod Smrkem, nebo že obě mauzolea vycházela ze stejného formálního zdroje, naopak není pravděpodobné, že by na stavbách působili stejní umělci.

Stejné formální znaky nese i mauzoleum továrníka Josefa Schrolla, které se nachází nedaleko Litoměřic. Stavba na půdorysu řeckého kříže je dílem vídeňského architekta Ludwiga Zettela. Vysvěcena byla 14. listopadu 1901,¹⁶² tedy ve stejném roce jako klingerovské mauzoleum v Novém městě pod Smrkem a zároveň více než 20 let po dokončení rodinného pohřebiště Kleinů.

Vzájemná podobnost trojice uvedených staveb je dozajista popudem k dalšímu výzkumu, který by mohl být podmíněn právě třeba sociálním statutem stavebníků hrobky a jejich možnými známostmi.¹⁶³

Kleinové, Klingerové nebo Schrollové byli na konci 19. století rozrůstajícími se podnikatelskými rody, stoupajícími na sociálním žebříčku. Ne jinak je tomu v případě rodiny Daubků nebo Ringhofferů.¹⁶⁴ Daubkové se usadili na liteňském velkostatku v roce 1850. Stavebníkem rodinné hrobky byl František Šebestián, syn zakladatele rodinného podnikání – tedy stejně jako v případě Kleinů a Klingerů jde o druhou podnikatelskou generaci. Liteňský zámek, na kterém Daubkové sídlili, se stal významným kulturním centrem, kde se scházela řada významných osobností. Co se

¹⁶¹ Ibidem, s. 239–250.

¹⁶² Národní památkový ústav, památkový katalog, mauzoleum továrníka Josefa Schrolla, <https://pamatkovykatalog.cz/mauzoleum-18271894>, vyhledáno dne 20. 4. 2022.

¹⁶³ Notnou část produkce rodinných hrodek během 19. století reprezentuje fenomén neorenesance reprezentuje. Mezi mnohými lze jmenovat hrobku Daubků (1888) architekta Antonína Wiehla, Dittrichovu hrobku (1889) Julia Carla Raschdorfa, nebo hrobku Mattauschů (1890) Karla Meyera, která navíc reprezentuje jisté palladiánské formy. Markéta Kudláčová (Kudláčová, Hrobky nobilitovaných textilních podnikatelů v severních Čechách (pozn. 20), s. 239–250) uvádí jako další analogie mauzolea Kleinů a mauzolea Klingerů hrobku rodiny Schmittovy v Českém Dubu (1872–1873) Carla Tietze.

¹⁶⁴ Markéta Kudláčová, Příběh dvou hrodek. Místa posledního odpočinku Ringhofferových a Daubků a jejich umělecké zpracování, in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica & Sepucralia* 3. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií, Praha 2011, s. 219.

[43] **Hrobka rodiny Daubkovy**
Antonín Wiehl
1888

týče stavebníků hrobky Ringhofferů, jde o třetí generaci usazenou v Čechách. I Ringhofferové patří k tzv. „nové šlechtě“, tedy podnikatelům, kteří pomalu přejímali svá místa po boku staré rodové aristokracie sídlící v českých zemích.

Ku příklad Markéta Kudláčová v svém článku o hrobkách Daubků v Litni a Ringhofferů v Kamenici vybízí ke zkoumání „*jižního snu o ideálním místě spočinutí*“¹⁶⁵ a jeho transformacích v našem prostředí.

Stavba **rodinného pohřebiště rodiny Daubkovy** [43] je dílem českého architekta Antonína Wiehla z roku 1888. Nachází se v lesoparku (původně anglickém parku) nedaleko města Liteň ve Středočeském kraji. Co se týče formy samotné stavby, vícekrát bylo poukázáno na jistou souvislost s kostelem Jacopa Barozzi da Vignola, San Andrea na Via Flaminia v Římě. Svým ustavením tvoří hrobka výrazný krajinnotvorný prvek.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Ibidem, s. 227 - Markéta Kudláčová, Hrobky nobilitovaných textilních podnikatelů v severních Čechách (pozn. 20), s. 247.

¹⁶⁶ Kudláčová, Příběh dvou hrobek (pozn. 164), s. 222 podle: Zdeněk Wirth, *Antonín Wiehl a česká neorenesance*, Praha 1921, s. 19.

Ve stejném článku srovnává jeho autorka Markéta Kudláčová daubkovskou hrobku s **hrobkou Ringhofferů v Kamenici**. [44] Hrobka vznikala mezi lety 1889 a 1893 podle plánů Jiřího Stibrala. Jistě je třeba připomenout fakt, že centrálním bodem této hrobky je věhlasný *Krucifix* Josefa Václava Myslbeka. Výraznou paralelou k ringhofferovské hrobce v Kamenici je hrobka vztahující se přímo k rodině Kleinů, tedy k té větvi, která čítala potomky bratra Alberta Kleina, Franze, a sídlila nedaleko Sobotína, v Loučné nad Desnou. **Hrobka Kleinů v Loučné nad Desnou** [44] (1886–1887) není samostatnou stavbou, ale připomíná spíše památník na bázi náhrobku. Hrobka je k nalezení v uměle vytvořené kotlině nedaleko loučenského hřbitova a tvoří ji socha sv. Alžběty na výrazném podstavci, pod kterou jsou položeny náhrobní kameny. Tento prostor je definován honosným tepaným plotem. K hrobce vede od vezdejšího hřbitova lipová alej. Nutno je zmínit fakt, že Ringhofferové a Kleinové byli díky sňatkové politice příbuzensky spřízněnými rody. Z toho důvodu je poměrně možné, že dvě rodinné hrobky, jejich forma a ustavení si byly navzájem inspirací.

[44] Ringhofferova hrobka
Jiří Stibral
1889–1893

[44] Hrobka Kleinů v Loučné nad Desnou
Wenzel Siegfried Baumheyer (?) – Josef Bayer (?)
1886–1887

K hrobce Kleinů, stejně jako ke hrobce Ringhofferů, se návštěvník dostane lipovou alejí. Ringhofferovská hrobka se nachází na tzv. Zaječím vrchu, jihovýchodně od Kamenice a tímto způsobem působí na nově příchozího:

„Před poutníkem, přicházejícím od silnice majestátní lipovou alejí, se pomalu otevírá lesní mýtina, vymezená ohradní zdí s dekorativní bránou.. Lipová alej spojuje sochu (Myslbekův Krucifix) se zámkem, který byl přestavěn rovněž podle plánů architekta Stibrála.“¹⁶⁷

Monumentální výstup ke kamenické hrobce lipovou alejí nám může mnohé připomenout – už jen samotná majestátnost takového úvodu je hodná chrámu. Nyní, pomocí pomyslné spojnice, je možné se vrátit nazpět k Palladiovi. Jak víme ze *Čtyř knih o architektuře*, idea chrámu byla pro Palladia tou nejvznešenější. Samotné umístění chrámu, jeho důležitost a důstojnost je pro autora zásadní.

¹⁶⁷ Kudláčová, Příběh dvou hrobek (pozn. 164), s. 220.

„... budeme volit pro chrámy ta místa, která budou nejslavnější a nejvznešenější částí města, daleko míst nepočetných a na krásných a ozdobných náměstích, do nichž ústí mnoho ulic, takže je možno vidět každou část chrámu v její důstojnosti, což zmnoží zbožnost a obdiv každého, kdo ji vidí a pozoruje. A budou-li ve městě pahorky, zvolí se nejvyšší jejich část...“¹⁶⁸

Pokud vezmeme v potaz již zmiňované stavby, tak poznáme, že velice zvláštním způsobem reprezentují tři rozdílné tendence v umístování míst posledního odpočinku – kleinovské mauzoleum, jak je známo z předchozího textu, dominuje vlastní parkové úpravě. Klingerovo mauzoleum v Novém městě pod Smrkem potom korunuje vezdejší městský hřbitov a Mauzoleum Josefa Schrolla se naopak nachází na neupraveném parteru, uprostřed lesního porostu. Ve stejných situacích *„objekty spíše krajinu doplňují a využívají jejich zákoutí.“*¹⁶⁹ Takovou kompozici stavby v naprosté

„divokosti“ přírody nalezneme, kromě u již zmiňovaného Schrollova mauzolea, přímo v rámci kleinovské rodové linie. V roce 1893 byla vybudována **hrobka Kleinů v Přemyslovicích**, [45] kterou nechal postavit Edmund šlechtic Bochner ze Strážiska, manžel Julie Kleinové, dcery Libora Kleina.¹⁷⁰ Hrobka se nachází nedaleko přemyslovického zámku, uprostřed lesa a v dnešních dnech k ní nevede žádná viditelná komunikace.

[45] Hrobka Kleinů a Bochnerů v Přemyslovicích
Autor neznámý
1893

¹⁶⁸ Andrea Palladio, Čtyři knihy o architektuře, Praha, 1958, s. 223.

¹⁶⁹ Kudláčová, Příběh dvou hrobek (pozn. 164), s. 226.

¹⁷⁰ Krejčířík (pozn. 26), s. 392.

[46] **Hrobka rodu Keil von Eichenthurn**
Julius Lundwall
1907–1908

Jiným příkladem může být **hrobka rodu Keil von Eichenthurn** [46] nedaleko Města Albrechtic. Tato stavba se nachází na okraji lesního porostu a svým umístěním vyvolává v návštěvníkovi pocit naprosté sounáležitosti s okolní přírodou.

[47] **Schwarzenberská hrobka v Třeboni**
Josef Schmidt – Ferdinand Damas Dewortzky
1874–1877

Abychom se ovšem vrátili ke zcela původní myšlence, tedy hledání formálních a současně ideových analogií sobotínského mauzolea Kleinů, je třeba zmínit stavbu, která je velice známým ztělesněním historizující architektury.

Schwarzenberská hrobka v Třeboni [47] byla vystavěna v letech 1874–1877 podle plánů Josefa Schmidta a Ferdinanda Damase Dewortzkého. Hrobka je významným krajínovným prvkom třeboňského okolí, po technické stránce velice důmyslně zpracovaným. Tato neogotická stavba je ovšem typickým příkladem eklekticismu – ač po stránce ornamentu gotická, s barokně teatrálním schodištěm,¹⁷¹ její půdorysné rozložení, ač třeba nevědomky, vzdává hold antickým volně stojícím mauzoleím.¹⁷²

A tak, třebaže v otázce stylového zaměření nebo v otázce společenského postavení objednavatelů rozdílná, paralela Schwarzenberské hrobky s kleinovským mauzoleem je více než patrná. Zvláště potom jeden další aspekt tvoří spojnici mezi

¹⁷¹ Jindřich Vybíral, *Století dědiců a zakladatelů: Architektura jižních Čech v období historismu*, Praha 1999, s. 81.

¹⁷² *Ibidem*, s. 76.

dvěma stavbami, a to již zmiňované „krajinařské komponování“ do upraveného parteru v podobě parku.

Podobný druh umístění rodinného pohřebiště se během 19. století stal poměrně oblíbeným – zdařilým příkladem je **pohřební kaple továrníka Josefa Riedla** nedaleko Jablonce nad Nisou. Hrobka byla vystavěna mezi lety 1887 a 1889 ve formách poplatných historizujícímu stylu, který v sobě eklekticky kombinuje novorománské a neogotické prvky. Pohřební kaple zaujímá své místo na kopci jihozápadně od města Desné, kde sklářská rodina Riedlů sídlila.¹⁷³

V neposlední řadě je v této části práce třeba zmínit objekty, které, ačkoliv nemají přímo funerální funkci, jsou pro pochopení významu Kleinovského mauzolea zásadní. Jsou jimi sepulkrálně-memoriální objekty postavené Kleiny v blízkosti jejich sobotínského (a loučenského) panství.

Prvním z takových objektů je **kaple Nejsvětější trojice u silnice ze Sobotína na Maršíkov**, [48] kterou nechala vystavět Amálie Kleinové, žena Alberta Kleina. Kaple byla vystavěna v roce 1855.

[48] Kaple Nejsvětější trojice u silnice ze Sobotína na Maršíkov
Autor neznámý
1855

¹⁷³ Národní památkový ústav, Památkový katalog, pohřební kaple Josefa Riedla <https://www.pamatkovykatalog.cz/pohrebni-kaple-rodiny-josefa-riedla-14604198>, vyhledáno dne 13. 4. 2022.

[49] Litinový kříž u Přemyslova
Autor neznámý
1879

[50] Litinový kříž u Přemyslova, detail
Autor neznámý
1879

V roce 1879 nechal Franz Klein vystavět nedaleko Přemyslova na vízmborském panství honosný **litinový kříž na počest otce bratrů Kleinových**, [49, 50] Hanse Georga Kleina. Tímto jsou tak symbolicky ztělesněny myšlenky na původ Kleinů, umístěné navíc nedaleko místa jejich rodiště.

III.2. Vývoj rodinného pohřebiště s důrazem na 19. století

V minulé kapitole byly pomocí komparace rodinných pohřebišť naznačeny některé fenomény, které výstavbu místa posledního odpočinku v dlouhém století doprovázely a odrážely se na jeho podobě. V následujících řádcích nepůjde o hledání něčeho, co by se dalo pokládat za lineární vývoj jednoho stavebního typu, ale spíše o vnější vlivy, které onen stavební typ kontextuálně formují a které ve výsledku utvářejí dané fenomény. Těmito fenomény jsou 1) něco, co bychom mohli nazvat *myšlenkou historismu*, odvíjející se ku příkladu od zcela zřejmého kontrastu kleinovského mauzolea v Sobotíně a Schwanzenberské hrobky v Třeboni, 2) již zmiňovaný problém okolí místa posledního odpočinku, 3) pomezí sakrálního a profánního ve smyslu vzpomínání, které doprovází výstavbu rodinných hrobek a nakonec 4) role víry ve vztahu k smrti na konci 19. století.

Zároveň je záhodno zdůraznit fakt, že ačkoliv se autorka tohoto textu rozhodla bližší zkoumání jednotlivých fenoménů pro přehlednost rozčlenit do samostatných kapitol, je třeba o nich uvažovat jako o navzájem se prolínajících částech jednoho celku, utvářejících monumentální příběh jedné jediné stavby.

III.2.1. Myšlenka historismu

„Renaissance jest posud největší a nejradikálnější popření tradice, nejpyšnější reakce proti nejbližší národní minulosti, kulturní revoluce, která ani dnes není skoncována a jejíž důsledky dnes prožíváme: t. zv. moderní duch: individualismus, liberalismus, racionalismus filosofický, politický, vědní i umělecký jest jejím plodem.“¹⁷⁴

Jak bylo již zmiňováno v přechozí části práce, o stavebním stylu mauzolea Kleinů v Sobotíně je v literatuře často referováno jako o stylu neopalladiánském. Fenomén neorenesance, a s tím spojené architektury v palladiánských formách, se začíná v českých zemích rozvíjet po roce 1830. Jako nejvýraznější příklady sakrální architektury zastávající formy palladianismu je možné uvést **kostel sv. Petra a Pavla v Dolních Chvatlinách** (1817–1828). Kostel stojí na půdorysu řeckého kříže, křížení

¹⁷⁴ František Xaver Šalda, heslo Renaissance, *Ottův slovník naučný*, č. 21, Praha 1904, dostupné na: https://cs.wikisource.org/wiki/Ottův_slovník_naučný/Renaissance, vyhledáno dne 3. 6. 2022

je završeno kupolí. Na severní straně je poté kostel zakončen honosným portikem se třemi arkádami. Ačkoliv je inspirace palladiánskou italskou architekturou možná, stejně tak je záhodno zmínit i reminiscence ve starší italské architektuře.¹⁷⁵

Dalším z možných příkladů palladiánských forem, chronologicky spadajících do období vrcholícího neorenesančního slohu na Moravě, je **nemocniční kaple sv. Anny v Brně** (1864–1868), vybudovaná v rámci výstavby nového svatoanenského nemocničního areálu. Architekt areálu Theophil Hansen tak přivedl k životu palladiánské reminiscence, které přežívaly dál v tvorbě jeho žáků.¹⁷⁶

Jak již bylo zmíněno, není cílem této práce vytvořit lineární vývoj architektury, který by vedl k výstavbě kleinovského mauzolea. I přesto je ovšem třeba objasnit jisté původní zdroje, ovlivňující architekturu evropského kontinentu. Z tohoto úhlu pohledu tak není možné soustředit se pouze na ozvuky palladianismu v sakrální architektuře, ale i v architektuře světské, a to především potom při stavbě aristokratických sídel v první polovině 19. století.¹⁷⁷

Původ ideje antikizující architektury na území českých zemí by se dal vysledovat na Britské ostrovy, kde silné působení této formy architektury bylo podmíněno publikací skotského architekta Colena Campbella *Vitruvius Britannicus, or the British Architect*, a následně k původní revoluční francouzské architektuře, která byla jakousi vlastní odnoží tohoto anglického přístupu. Díky silnému vlivu francouzské kultury na zbytek evropského kontinentu se fenomén antikizující architektury brzy rozmohl i v habsburské monarchii.¹⁷⁸ Svůj podíl na tomto rozmachu měly i kavalírské cesty českých a rakouských aristokratů do Anglie. V rámci této práce je třeba zmínit fakt, že Ottomar Klinger, jeden ze stavebníků Klingerova mauzolea v Novém městě pod Smrkem, takovouto cestu absolvoval.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Takovým příkladem může být kostel Madona di San Biagio u Montepulciana – Martin Horáček, *Přesná renesance v české architektuře 19. století. Dobová diskuze o slohu*, Olomouc 2012, s. 38.

¹⁷⁶ Zatloukal, Příběhy z dlouhého století (pozn. 2), s. 277.

¹⁷⁷ K tématu aristokratických sídel v palladiánských formách: Michal Konečný (ed.), *Vitruvius Moravicus. Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800*, Brno 2015

¹⁷⁸ Jmenovitě je třeba zmínit architekta působícího nejprve pro Františka Štěpána Lotrinského a později na moravském panství knížat z Liechtensteinu, Isidora Ganevala. Lichtenštejnský park v Lednici, budovaný nejprve zmiňovaným Isidorem Ganevalem a později Josefem Hardmuthem měl svou koncepcí anglické zahrady s již mnohými romantizujícími prvky a palladiánskou anglickou architekturou měl v moravském prostředí značnou odezvu. – Konečný, *Vitruvius Moravicus* (pozn. 177), s. 17.

¹⁷⁹ Viz Tima (pozn. 159), s. 193.

Kombinace ostrovních palladiánských forem, francouzské revoluční architektury a rakouského státního klasicismu se tak stala východiskem pro architektonickou tvorbu po dobu převážně první poloviny 19. století, v druhé polovině století potom představující neorenesanci buď jakožto odnož státního klasicismu, jak byla neorenesance chápána romantiky, nebo jako z pohledu zastánců přesné neorenesance samostatný a nejdůležitější sloh.¹⁸⁰

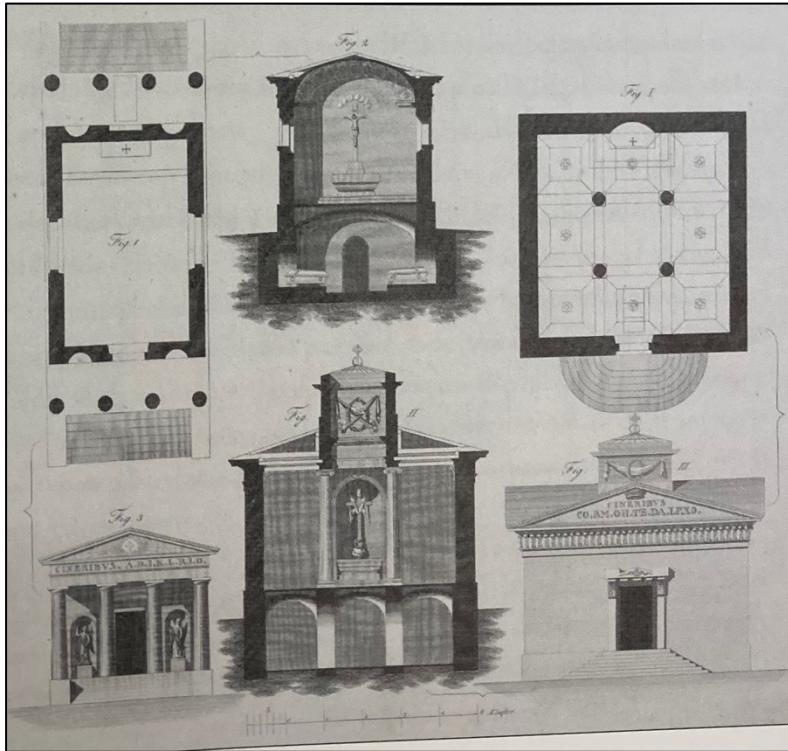
Nyní je třeba z širšího rámce, jakkoliv je pro vývoj smýšlení důležitý, třeba přesunout přímo k rámci sepulkrální architektury a jejímu především myšlenkovému dědictví. Jeden z nejvýraznějších tvůrců francouzské revoluční architektury, Claude-Nicolas Ledoux, byl autorem do velké míry utopického návrhu hřbitova v Chaux, který utváří podobu světa mrtvých s přeneseným významem temna a nicoty. Hřbitovní projekt je utvářen jako sociální a filozofická reflexe tehdejší společnosti, pro kterou se „země rozestoupila, aby odhalila jámy smrti.“¹⁸¹ Idea Ledouxova hřbitova je dozajista více než děsivá – samotná Země zde funguje jako předobraz velkého pohřebiště, do kterého vede dvojí schodiště. Jedno k místům klidu, druhé potom k věčným mukám. V Ledouxově traktátu, který vznikl za jeho pobytu ve vězení, kde se jeho autor ocitl v roce 1793,¹⁸² jsou dozajista přítomny nejen ideje estetické, ale i sociální¹⁸³, které, jak bude později v práci objasněno, hrají jednu z nejdůležitějších rolí při výstavbě nejen mauzolea Kleinů v Sobotíně.

¹⁸⁰ Viz Horáček (pozn. 175), s. 28.

¹⁸¹ Taťána Petrasová, Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hrobky a hřbitovy, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (eds.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Praha 2001, s. 65–66

¹⁸² Ibidem, s. 65–66

¹⁸³ Viz Konečný (pozn. 178), s. 14–16.

[51] Návrh hrobky
 Johann Philipp Joendl
 Před 1829

Do českých zemí se revoluční myšlenky dostaly ponejvíce skrze traktát¹⁸⁴ architekta Johanna Philippa Joendla z roku 1829.¹⁸⁵ Je třeba zmínit, že zatímco ve Francii bylo nové sociální smýšlení ovlivněné následky Velké francouzské revoluce, v zemích habsburské nadvlády to byly ponejvíce nové zákonné normy, jinak známé jako josefínské reformy. Mimo jiné zakazovali pohřbívání mrtvých uvnitř hradeb měst, což mělo za následek četnou výstavbu nových hřbitovů a rodinných pohřebišť.

¹⁸⁴ V souvislosti s traktátem Johanna Philippa Joendla je třeba dozajista zmínit i jeho do velké míry Josefem Niklasem a Františkem Šandou přepracované druhé vydání, a to tentokrát z roku 1864. Jak sami autoři píší v úvodu, jde o „zcela přepracované dílo Joendlovo, které by se v takovéto formě bez rozmýšlení i za dílo nové považovati mohlo. Že ale spisovatelům tatáž myšlenka vodítkem byla, která před 24 lety zasloužilého Jöndla k sepsání až do nedávných let užitečného „Poučení o stavitelství pozemním“ přiměla, a že směr a účel prvního vydání i v tomto zpracování nezměněný zůstal: neváhají spisovatelé toto své dílo jakožto zpracování Jöndlova „Poučení o stavitelství pozemním“ českému obecenstvu do rukou dáti.“ Z hlediska více formálního je ovšem třeba zmínit několik důležitých faktů – autoři přepracovaného vydání doplnili traktát o množstvím dřevorytů, na kterých prezentují mimo jiné stavební styly minulosti. Dalším důležitým aspektem je absence Joendlovy kapitoly o rodinných hrobkách, do jisté míry kompenzovaná kapitolou o „kapličkách a pomnicích“. Významným je fakt, že je v traktátu zmiňovaná stále častější výstavba pomníků „i méně znamenitým osobám, jmenovitě z přátelství a lásky k zemřelým osobám na hřbitovech“ ačkoliv nacionální význam pomníků je autory upřednostňován.

¹⁸⁵ Viz Petrasová (pozn. 181), s. 70.

Traktát je jakýmsi praktickým odrazem nových tendencí v Čechách, do velké míry inspirovaný právě těmito společenskými změnami – smrt je vytěšňována a poslední věci člověka jdou ve svém barokním vyznění stranou.¹⁸⁶

Kromě toho, že Joendlova příručka sloužila jako podrobný návod začínajícím architektům, fungovala zároveň jako jakýsi vzorník, který v sobě obsahoval množství osvícenských idejí, které se odrážely na stylu a formě nově stavěné architektury.

Pro tuto práci je velice významným faktem to, že Joendl věnoval notnou pozornost i rodinným hrobkám, [51] a to v návaznosti na princip *l'architecture parlante*, který ukládá výběr formy odpovídající a zjevné funkci: „*Hrobka musela mít podle Joendla ušlechtilost a klid, který by neměl přecházet do přílišné zasmušilosti. Forma je libovolná a rozmanitá. Může být vždy něčím zvláštním, nesmí ale upadnout do titěrnosti a bizarnosti. Pak by hrobka vypadala spíše jako zahradní pavilon. Vždy může být nade dveřmi vhodný nápis a nějaké alegorické ozdoby, vybrané k tomu účelu. Protože taková stavba má sloužit století, musí být solidní, z otesaného kamene a s měděnou krytinou.*“¹⁸⁷

Abychom se vrátili k původnímu záměru kapitoly, tedy k záměru myšlenkového dědictví samotného slohu, je třeba znova zmínit v souvislosti s Joendlem již zmiňovanou *l'architecture parlante*. Pokud bychom se měli zpětně podívat na zmiňované původní zdroje nového přístupu k evropské architektuře, tedy na architekturu Anglie a Francie, je záměr architektury poněkud odlišný. V Anglii byly snad palladiánské formy jakousi reakcí na stále více se rozpínající evropské baroko¹⁸⁸, kdy baroko je chápáno s přídomkem absolutismu, naopak renesance jako umění „*svobodných lidí a svobodného národa*“¹⁸⁹ ve Francii potom snad reakcí na události 18. století, které předznamenávaly vstup společnosti do nové, občanské a sociálně stabilnější éry. Svými strohými, monumentálními a od ornamentu oprostěnými formami nesly význam, který byl v souladu s osvíceneckými ideami ve společnosti.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Roman Prahel, *Umění náhrobku v českých zemích 1780–1830*, Praha 2004 s. 283. – „*Joendlova tvorba spojuje teorii a praxi, vrcholí v ní snahy o moderní podobu hrobky, pohřební kaple i hřbitova v první třetině 19. století. Spojuje také podněty vrcholného osvícenství a úředních standardů Čech po napoleonských válkách. Také on patří k představitelům své doby a způsobu myšlení, které individuální smrt z veřejnosti „vytěšňuje“ (jeho hrobky neupozorňují na vstup do podzemí, kde jsou ostatky zesnulých ukládány, nebo o smrti podává lékařské dobrozdání). Duše zesnulého, její spasení či zatracení nebo také pohřební průvody s posledními poctami již zůstávají poněkud stranou.*“

¹⁸⁷ Viz Petrasová (pozn. 181), s. 70.

¹⁸⁸ Viz Konečný (pozn. 177), s. 13.

¹⁸⁹ Viz Horáček (pozn. 175), s. 28–29.

¹⁹⁰ Viz Konečný (pozn. 177), s. 17.

Dalo by se říct, že sepulkrální architektonická tvorba sleduje z formálního aspektu dva záměry. První z nich, zmiňovaný již v souvislosti s Joendlem, je poplatný více méně celé společnosti. Je to do jisté míry vytěsňování smrti ze života a její částečné odmítání. Druhý aspekt je poněkud složitější – je jím jakási stylová příslušnost jednotlivých historizujících slohů k jednotlivým ideovým rámcům panujících ve společnosti.

Tímto způsobem se konečně dostáváme do doby druhé poloviny 19. století – doby, na jejímž samotném konci došlo k výstavbě kleinovského mauzolea a která se vyznačuje stále narůstající společenskou diferenciací, mající do velké míry za následek rozvíjející se stylový pluralismus.¹⁹¹

Jako první je třeba zdůraznit fakt, že výstavba rodinných hrobek je snad tím nejosobnějším vyjádřením náhledů na život, které je architektura schopna nabídnout – na rozdíl od veřejných zakázek, které vyjadřovaly náhledy více méně celé společnosti, je stavba místa posledního odpočinku záměrem objednavatele, a ačkoliv je stále pravděpodobně ovlivněná nově přicházejícími fenomény, zcela nejzákladnější idea je právě ta spojená se zadavatelem.¹⁹²

Pokud je pominuto hledisko vkusu spojené s užíváním historizujících slohů, je možné vypátrat v jednotlivých slozích s nimi spjaté významy, které blíže určují funkci stavěných budov. Dovolím si další část práce nyní uvést úryvkem z článku Jindřicha Vybírala, *Polibek ropuchy*:

„Nejdál zašel v tomto směru asi Max Onsell, když postuloval přesvědčení, že každému ze tří hlavních –ismů té doby – renesancismu, goticismu a klasicismu – odpovídá jeden jednoznačně definovatelný společensko-politický–ismus. Zatímco klasicismus je pro něho kosmopolitní, neogotika symbolem nacionálního a regionálního, ale také demokratického, dokonce snad socialistického. Zbývající vrchol trojúhelníka pak představuje liberalisticko-kosmopolitní neorenesance.“¹⁹³

¹⁹¹ Vybíral, *Století dědiců a zakladatelů* (pozn. 171), s. 17.

¹⁹² Autorka této práce si je vědoma, že tato dobová diskuze o podstatě historismu je sám o sobě velice komplexní problém. Ovšem pro potřeby této práce byl tento problém redukován pouze na části, které je potřeba pro pochopení ideového rámce výstavby kleinovského mauzolea. Pro bližší pochopení dobové exkurzu o problému historismu, a především neorenesance, tak odkazuje na následující tituly: Horáček, (pozn. 175) – Jindřich Vybíral, *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002 – Jindřich Vybíral, *Polibek ropuchy*, *Umění XLIV*, č. 6, 1996, s. 483–498.

¹⁹³ Vybíral, *Polibek ropuchy* (pozn. 192), s. 490.

Striktní rozdělení jako je toto se jistě nedá uplatnit bez výjimek. Může nám ale podat základní myšlenku, která v závislosti na konkrétních stavbách může nadále rozvíjet a která dává základní popud k bližšímu zkoumání ideové hodnoty staveb.

Zasazení neorenesance do středu „liberalisticko-kosmopolitního“ smýšlení se dá dvěma způsoby. Fenomén neorenesance je často chápán jako vyjádření českého nacionálního a vlasteneckého cíle a oproštění se ku příkladu od stylu neogotického, který mnozí teoretici architektury 19. století vnímají jako import a vliv německé kultury na kulturu českou.¹⁹⁴ V tomto duchu tak nabývá neorenesance svého liberálního a kosmopolitního významu v souvislosti s oproštěním se od vlivů a hegemonie Habsburků. Pokud ovšem uvažujeme o neorenesanci v souvislosti s kleinovským mauzoleem v Sobotíně, je třeba mít na paměti následující fakt. Kleinové se řadili k té části národa zemí Koruny české, pro které bychom v dnešní době užili termín čeští Němci. Ve svém podnikání spolupracovali s císařským dvorem, za což byl Albert Klein, jak již bylo zmíněno, odměněn roku 1877 dědičným titulem svobodného pána. Na stavbu kleinovského mauzolea se tedy nedá ani zdaleka pohlížet jako na stavbu ovlivněnou českou neorenesancí, právě naopak – je možné, že dobové kritiky českých vlastenců, pokud by nějaké vznikly, by slohové zařazení stavby odsuzovali za účelem podpory myšlenky neorenesance jako českého národního stylu.¹⁹⁵

Za účelem pochopení skutečné ideové hodnoty neorenesance je třeba tento styl uvést v souvislost, stejně jako do opozice, k jiným stavbám konce 19. století. Už z podstaty jejich existence je možné uvést, že neorenesanční architektura odpovídá duchu nově přicházející moderní doby a nové, občanské společnosti lépe než neogotika, která stále zastupuje ideály křesťanství a severského ducha.¹⁹⁶ Kleinové,

¹⁹⁴ Vybíral, Česká architektura (pozn. 192), s. 17.

¹⁹⁵ Což se dá uvést do kontextu s ku příkladu, ačkoliv o 50 let mladší, stavbou Königsbau Leona Klenzeho a kritikou Miroslava Tyrše nebo Karla Mádla: „Tyto kritiky nebyly poctivé; ve skutečnosti měly především podpořit mýtus o pokroku v umění a obraz renesance jako demokratického slohu, nespojeného s feudálním vkusem.“ – Viz Horáček (pozn. 175), s. 35

¹⁹⁶ Vybíral, Česká architektura (pozn. 192), s. 73.

jakožto rodina reprezentující novou podnikatelskou vrstvu, jsou právě poměrně zásadním příkladem členů této nové společnosti. Oproti tomu ku příkladu rod Schwarzenbergů a jejich třeboňská hrobka, v této práci už zmiňovaná, naopak reprezentuje ideály staré aristokratické společnosti: „*Novogotika jako odraz romantického životního pocitu, lpění na historii, tradici a všem starožitným bylo pro urozené na prahu moderní doby dobrou volbou.*“¹⁹⁷

Není náhodné, že to byli právě příslušníci aristokracie, kteří neogotický sloh v českých zemích rozvinuli. Neogotika byla pro aristokracii jakýmsi vodítkem k začlenění se do nové občanské společnosti.¹⁹⁸ Je možné, že Schwarzenberská hrobka byla vskutku společensko-politickým produktem doby, ve které více než jindy musela šlechta určitým způsobem ospravedlňovat svou existenci, jež v době podnikatelstva a industrializace staré více ztrácela na svém smyslu. Krom zmíněného je třeba Schwarzenberskou hrobku chápat jako produkt slávy rodu, jehož genealogie je zde oslavována. Objevuje se tak dvojí funkce nově stavěného objektu – slouží jak zemřelým, tak pozůstalým.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Václav Grubhoffer, Posvátné v profánním aneb smrt a pohřeb šlechtice na samém konci „dlouhého“ 19. století, *Zpravodaj historického klubu XVI*, 2005, č.2, s. 20.

¹⁹⁸ Vybíral, *Století dědiců a zakladatelů* (pozn. 171), s. 82.

¹⁹⁹ *Ibidem*, s. 82.

III.2.2. Hrobka *extra muros*

„Chtěl bych to místo obehnat nízkou zídkou, v níž by byl zapuštěn jednoduchý plot z železného mřížoví. Uvnitř by byl jen prostý podstavec ze žuly vylámané z pobřežních skal...“²⁰⁰

Tak jako v rámci každého ze zkoumaných fenoménů, je i nyní třeba začít s ideovými změnami, které pohybovaly celým evropským kontinentem, a skrze ně se následně dostat k dílčím částem týkajících se konkrétní realizace.

[52] Mauzoleum Josefa Schrolla
Ludwig Zettel
1880–1891

Hrobka *extra muros*, v tomto rámci tedy přenesený význam pohřbívání ve volném parteru, za hradbami měst, má svůj původ ve změně přemýšlení a náhledu na smrt v době „krásných smrtí“, jak toto období nazývá kulturní historik Philippe Ariès. Dobu krásných smrtí mají za následek dějinné události, na

francouzském území Velká francouzská revoluce, jejíž masakry přivedly společnost k většímu vnímání odchodu na onen svět. Na území Habsburské monarchie jsou to potom především josefínské reformy a s nimi spojený zákaz pohřbívání uvnitř měst, tím pádem i uvnitř kostelů, který vede především k tvorbě nových hřbitovů. A tak byl tradiční náhled na pohřbívání *ad sanctos*, tedy v blízkosti světce, který zaručoval ochranu v den posledního soudu, později *apud ecclesiam*, kdy úctu ke světcům vystřídala úcta ke kostelu, nahrazen zcela novým způsobem, pohřbívání *extra muros*.²⁰¹

Pokud se přiblížíme k aspektu vystavění vysvěceného pohřebiště jako výrazu reformované katolické církve, není divu, že první příklady volně stojících rodinných pohřebních kaplí najdeme v severských protestantských zemích.²⁰² Prvním příkladem

²⁰⁰ Philippe Ariès, *Dějiny smrti*, Praha 2020, s. 620.

²⁰¹ Ibidem, s. 351–352.

²⁰² Howard Colvin, *Architecture and After Life*, London – New Haven, 1991, s. 295. Podle Howarda Colvina bylo odtržení mauzolea od mateřského kostela v protestantských zemích podmíněno jiným způsobem užívání místa posledního odpočinku. Zatímco v katolických objektech se s jistotou

volně stojícího rodinného pohřebiště je mauzoleum v blízkosti **Castle Howard v Yorkshiru**. Mauzoleum bylo postaveno v roce 1729 ve výrazně antikizujících formách uprostřed zahradního parku.²⁰³ S největší pravděpodobností šlo o první volně stojící mauzoleum v Evropě postavené od dob antiky. V roce 1729 počatá tradice dala tedy vzniknout novému fenoménu, který pronikl i do českých zemí a snad tak, o více než 150 let později, ovlivnil rozhodnutí nových podnikatelských vrstev devatenáctého věku.²⁰⁴

V souvislosti s uvedeným mauzoleem u Howard Castle je zapotřebí se ještě

[53]

Hrobka rodu Keil von Eichenthurn

Julius Lundwall

1907–1908

jednou vrátit k třeboňské hrobce Schwarzenbergů. Kníže Johann Adolf Schwarzenberg, stavebník honosné třeboňské hrobky, při své cestě po severní Anglii toto mauzoleum navštívil. Návštěva, poněkud ironicky, ovlivnila dějiny schwarzenberského rodu: *„Jestli nějaká instituce po dobu jeho anglické cesty neměla naději na sympatie Johanna Adolfa, byla to anglikánská církev. A přece bez jejího vlivu, a dokonce bez postojů ještě principálněji odporujícím zvyklostem katolické církve, by jeho předkové, manželka ani on sám nikdy nebyli pochováni do mauzolea stojícího ve volné krajině.“*²⁰⁵

pravidelností odehrávaly mše, absence oltáře v protestantských kostelech jednoduše naznačovala, že oddělení objektu od kostela nebo dokonce posvěcené půdy je mnohem jednodušší.

²⁰³ James S. Curl, *A Celebration of Death: An Introduction to Some of the Buildings, Monuments and Settings of Funerary Architecture in the Western Europe Tradition*, 1993, s. 179, Howard Colvin, (pozn. 202), s. 316, Ariès (pozn. 200), s. 620.

²⁰⁴ Není v možnostech rozsahu této práce popsat vývoj volně stojícího místa posledního odpočinku na jednotlivých příkladech. Z toho důvodu odkazuje autorka této práce na základní literaturu navazující na tuto problematiku, a to: Curl (pozn. 203), s. 179, Colvin (pozn. 202), s. 316, Ariès (pozn. 200), s. 620.

Zároveň chce autorka této práce ovšem poukázat na výrazné bílé místo nacházející v badatelském zaměření odborné tuzemské literatury. V našem prostředí je výrazná absence literatury soustřeďující se na zkoumání myšlenek a vývoje sepulkrální architektury.

²⁰⁵ Vybíral (pozn. 171), s.76.

Pokud se ovšem zaměříme na výstavbu rodinných hrobek, ať už aristokratických jako ta třeboňská, nebo hrobek nové šlechty jako bylo mauzoleum Kleinů, je třeba jeden velice důležitý fakt. Ač je inspirace architekturou protestantských zemí na místě, jde o inspiraci čistě formální, zcela oproštěnou od ideových rámců. Argumentem podporující tento úhel pohledu je už samotná skutečnost, že mauzoleum Kleinů bylo vysvěceno a jeho nadzemní část, tedy kaple, sloužila k liturgickým obřadům. Stále tak jde, v rámci kleinovského mauzolea, o způsob pohřbívání *apud ecclesiam*, tedy v blízkosti svatostánku, vysvěceného místa.

Skutečnost, že vysvěcené místo navazuje, ač třeba nevědomky, na tradici antických mauzoleí a vědomě poté na tradici rodinných pohřebišť v zemích protestantských, nám dává možnost velice dobře čitelné interpretace. Interpretace do velké míry souvisí s liberalisticko-kosmopolitním faktorem, který byl v této práci již zmiňován. Skrze jakési porušení tradice by mohli stavebníci nových rodinných mauzoleí dávat najevo příchod nového světa, nové společnosti a nového smýšlení, ve kterém si hledají své místo. Toto místo, jak je vepsáno ve výstavbě rodinných pohřebišť, by se mělo nacházet na jedné z nejvyšších příček společenského žebříčku.

Již v první části této kapitoly byl zmiňován významný teoretik architektury a architekt Johann Philipp Joendl. Toto jméno je ovšem třeba zmínit i nyní, kdy nejde ani tak o samotnou formu, jakožto spíše o ideový rámec zasazení kleinovského mauzolea do širšího kontextu: „*Stavby mohou stát na hřbitovech, nebo izolovaně v háji či na takovém místě, které vyzařuje smutek, opuštěnost nebo zasmušilost.*“²⁰⁶

V tradici volně stojící hrobky s vlastní liturgickou funkcí se dají vysledovat několikere tendence. Z formálního hlediska je to umístování hrobek na hřbitovy, do upraveného parteru, jakým může být jak anglický, tak francouzský typ parkové úpravy, nebo do zcela původní krajinné kompozice, které je stavbě poplatná.

Druhá polovina 18. století se v rámci katolické Evropy nesla ve znamení hřbitovních reforem (již naznačenými událostmi Velké francouzské revoluce a josefínskými reformami). Při rozvrhování úprav nových hřbitovů, jako jakýchsi „kostelů bez střechy“, byla vyžadována jistá sociální rozlišitelnost mezi zástupci jednotlivých společenských tříd. Architekti nových hřbitovů využili půdorysu v centrických kruzích, který jasně naznačoval hierarchické rozdíly v sociálním statutu pohřbených. Nejdražší a nejváženější místa se nacházela v úplném středu

²⁰⁶ Viz Petrasová (pozn. 181), s. 70.

v blízkosti centrální kaple.²⁰⁷ Tím jako by se svým vlastním způsobem ctily dlouho přetrvávající zákony pohřbívání *apud ecclesiam*. Ovšem narušení takového výkladu nabízejí rodinná mauzolea naopak umístěná na perimetr hřbitova,²⁰⁸ reprezentující tak racionální a osvícenské přístupy ke smrti. Nesmí se ovšem opomenout zmínit ani otázku zcela praktickou, a to otázku financí, která jde se sociálním statutem ruku v ruce. Rodinná mauzolea přece jen skýtají možnost vyjádřit rodinné postavení právě skrze svou honosnost a monumentálnost, která je zaručena velkým množstvím financí jdoucím na jejich stavbu.

S jistotou můžeme říct, že stavba volně stojícího objektu jako rodového místa posledního odpočinku, byla produktem sociální distinkce. Hrobky na hřbitovech formovaly ústřední body, na které se soustředila pozornost návštěvníků hřbitova. Koneckonců i již zmiňované Klingerovo mauzoleum v Novém městě pod Smrkem korunuje svou přítomností zdejší hřbitov.

Jak již bylo zmíněno, dalším z přístupů užívaných při stavbě rodinných mauzoleí, je jejich ustavení v rámci parkové úpravy. Tento náhled na pohřbívání už jen ze své podstaty vyvolává jakýsi sentiment, který se může stavět do opozice k sociálními náhledy opředené revoluční architektuře.²⁰⁹ Tradice romantických anglických parků má jistě svou smyslovostí velký vliv na ustavování rodinných hrobek do přinejmenším téměř neznatelně upraveného lůna přírody. V době krásných smrtí, kdy odchod na onen svět představoval cosi vskutku romantického, kdy se zrodila nová předtím neznámá citlivost v podobě strachu o bližního svého²¹⁰ a kdy byl odmítnut strach z vlastní smrti se umístění hrobek do zmiňovaného prostředí přímo vybízí.

Pokud bychom měli brát ohled na obecné myšlenkové dědictví, tedy takové, které je zasazené do celoevropského kontextu, jako na základ vývoje hrobek stavěných v nedotknutém prostředí, jistě bychom tento základ spatřovali v rozvíjející se sekularizaci společnosti, podmíněné stoletím industrializace a pokroku. Jestliže ovšem nebudeme uvažovat o společnosti jako o celku, ale budeme brát v potaz jedince jako

²⁰⁷ Richard A. Etlin, *Symbolic space: French Enlightenment Architecture and Its Legacy*, Chicago, 1996, s. 151.

²⁰⁸ *Ibidem*, s. 151.

²⁰⁹ Viz Konečný (pozn. 177), s. 19.

²¹⁰ Viz Ariès (pozn. 200), s. 491–566.

díleční části formující tento celek, tak zjistíme, že za tímto rodícím se sentimentem se snad stále více nachází člověk uvědomující si svou individualitu²¹¹ a stále mající pevnou víru v Boha, ke kterému se přibližuje. Společným pojítkem zahradních parků se zákoutími pro místa posledního odpočinku není tak jejich forma, ale jejich význam, nesoucí a uchovávací vzpomínku na jedince či příslušníky jednoho rodu.

Jako poslední ne méně důležitý aspekt výstavby rodinných hrobek na konci 19. století je jejich komunikace s rodinným sídlem stavebníků. Význam tohoto vztahu je patrný už při výstavbě kleinovského mauzolea, kdy sobotínský zámek s objektem komunikuje a tvoří tak jeho pomyslný pandán, kdy jedna strana představuje svět mrtvých a druhá svět živých. Tato ideová komunikace dvou světů nemá příliš daleko k vidině světa jako předobrazu velkého pohřebiště tak, jak jej o více než sto let dříve vyjádřil ve svém utopickém projektu Claude Nicolas Ledoux.²¹² A tak vracíme k jakémusi *memento mori*, které je neustále přítomno v lidském životě. Stejně tak ovšem nemůže být opomenut onen rodový aspekt, kdy umístění pohřebiště v blízkosti sídla je připomenutím rodové slávy a pospolitosti.

III.2.3. Loučení a vzpomínání: *pietas et fama*

„Místa mají tak velkou sílu probouzející vzpomínky.“²¹³

Přechozími částmi textu čteně rezonovala idea rodiny, která je – téměř nevýlučně – jakýmsi základním stavebním kamenem ideového dědictví sepulkrální tvorby. Na ideu rodiny jako takové se úzce váže vzpomínání – „*antropologické jádro kulturní paměti*“.²¹⁴ Jak uvádí Aleida Assman ve své publikaci *Prostory vzpomínání*, vzpomínka na zesnulé má jistou dvojí funkci, kterou lze chápat pod pojmy *pietas* a *fama*. První z nich představuje uchovávání vzpomínky na zesnulé, druhá vytváří ideu oslavné památky, kterou jedinec formuje již za svého života a dává tak základ jistému osobnímu kultu.²¹⁵

²¹¹ Viz Ariès (pozn. 200), s. 727.

²¹² Viz Etlin (pozn. 207), s. 151.

²¹³ Aleida Assmannová, *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*, Praha, 2018, s. 336.

²¹⁴ *Ibidem*, s. 35.

²¹⁵ *Ibidem*, s. 35.

Pokud se zamyslíme nad problémem honosných rodinných mauzoleí, zjistíme, že by se tyto stavby daly chápat jako produkt obojího druhu vzpomínání – jako *pietas*, stejně jako *fama*. V následujících řádcích budou obě tyto roviny – v přeneseném významu rovina intimní a následně rovina veřejná – popsány.

V případě, kdy se zaobíráme vzpomínáním *pietas*, kdy jde o *závazek členů rodiny podržet jména v paměti a následně je také předat svým potomkům*,²¹⁶ je třeba začít s pochopením pojmu rodiny, a loučením se s jejími členy, v průběhu 19. století.

V sociologicky laděné literatuře je k nalezení množství demografických statistik zahrnující všechny údaje o rodině 19. století. Z takového praktického hlediska, a z pohledu 19. století, je třeba chápat rodinu jako svazek muže a ženy, založený nikoliv na citu, ale spíše motivovaný společenskými a ekonomickými poměry. Ovšem tento náhled nelze s jistotou užívat v práci jako je tato, kdy je třeba se více soustředit na individualitu jednotlivců než na zobecňující čísla v tabulkách.²¹⁷

I přes to pravdou zůstává, že projevy citovosti jsou v „romantickém“ 19. století snad jen výjimkami. Láska k rodině je mnohdy vyjadřována jako láska ke svému původu, k rodnému kraji a vděčností za takový původ.²¹⁸

Na začátku dlouhého 19. století, tedy v době ovlivněné již mnohokrát zmiňovanými josefínskými reformami, docházelo k sekularizaci jak celé společnosti, tak samotného umírání. *Ars moriendi* se měnilo v profánní odchod z tohoto světa – což je možné doložit na testamentech, ze kterých se stále více stával praktický právní dokument, ideje lékařství jako vědy dosvědčující smrt nebo fakt, že to již nejsou církevní bratrstva, ale specializované pohřební ústavy, které přebírají starost o mrtvého.²¹⁹ Toto dědictví osvíceneckých idejí bylo ovšem narušeno roku 1850, kdy císař František Josef I. vrátil volně stojící soukromá pohřebiště s jejich liberálním vyzněním do pravomoci duchovních.²²⁰ Nutno ovšem dodat, že se smýšlení o smrti již nikdy nevrátilo k myšlenkám před-osvícenským. Smrt se stávala v průběhu devatenáctého věku stále romantičtější, byla oslavovaná jako toužebně očekávaný okamžik.²²¹ Společně s těmito postoji souvisí i tehdy už zastaralá myšlenka na strach

²¹⁶Ibidem, s. 35.

²¹⁷ Viz Lenderová – Jiránek – Macková (pozn. 1), s. 155–178.

²¹⁸ Což bude v jedné z dalších kapitol této práce prezentováno na nekrolóziích, závětech a epitafech Kleinů.

²¹⁹ Viz Lenderová – Jiránek – Macková (pozn. 1), s. 274.

²²⁰ Vít Vlnas, Druhý život barokního pohřbu, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (eds.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Praha 2001, s. 17.

²²¹ „Proměnila se (smrt) v krásu. Divoká příroda pronikla do kulturního hradu, setkala se tam s polidštěnou přírodou a splýnula s ní v kompromisu krásy. Smrt už nebyla důvěrná a ochočená jako

z pekla, jehož existence byla v průběhu 18. století osvícenskými autoritami, vědci a teology zpochybňována. Po smrti bližního to byla absence fyzického kontaktu, která zapříčiňovala strasti pozůstalých, nikoliv však samotný moment smrti. Víra v posmrtný život, tedy spíše snad víra v nesmrtelnost duše, vyvrcholila ve víru v záhrobí, kde se shledávají všichni blízcí odloučení momentem smrti. Záhrobí je místem blízkému snu, kde se setkávají ti, kteří se nikdy nepřestali milovat.²²²

Společně s přechodem ke strachu o své bližní nabývá smrt během 19. století více soukromého charakteru, kdy otázka odchodu ze světa a loučení se týká pouze nejbližšího okolí umírajícího. Jisté výjimky ovšem můžeme nelézt v aristokratických kruzích, ve kterých ještě stále přetrvávají tradice pompézního odchodu ze světa. Je ovšem třeba, o to víc během ve všem měnícího 19. století, brát ohled na rozdílnost okamžiku smrti a následných smutečních obřadů. Zatímco samotný odchod ze světa se doopravdy děl je v rodinném kruhu, za přítomnosti kněze a lékaře, následné smuteční obřady završené uložením těla pozůstalého do rodinné hrobky byly události zcela veřejné²²³, s veškerou pompézností, která byla možná. Tento aspekt, společně s odmítáním v druhé polovině 19. století již běžné kremace, byl symbolem již jisté svrchovanosti šlechty.²²⁴

Pokud máme stavět do opozice vztah mrtvých a živých v sekularizovaném století devatenáctém a století předešlých, existuje ještě jeden další aspekt, který je třeba v souvislosti se soukromými hroby zdůraznit – je jím pojem *návštěvy hřbitova*.²²⁵ Cesty k hrobům v sobě nesly cosi spojeného se zlem až do chvíle 19. století, kdy hřbitov

v tradičních společnostech, ještě však docela nezdivočela. Byla dojemná a krásná, krásná jako příroda, jako nekonečné obzory přírody, jako moře nebo vřesoviště. Kompromis krásy byl poslední umělou překážkou k usměrnění přemíry dojemnosti, jež zbourala tehdejší bezpečnostní hráze.

Překážkou a současně ústupkem: úkazu, který měl být potlačen, dodal mimořádný lesk.“

Viz Ariès (pozn. 200), s. 728.

²²² Ibidem, s.727–729.

²²³ Odchod ze světa ve světě šlechty konce 19. století počínám okamžikem posledního pomazání. „Udělení svátosti umírajícího hrálo ve šlechtickém prostředí samozřejmou rolu, jeho vynechání bylo jako smrt volená vlastní rukou pro společenské postavení šlechty nepřijatelná.“ Po smrti bylo tělo člena šlechtického rodu nabalzamováno. „Balzamované tělo zemřelého šlechtice je znakem společenské distinkce, má reprezentovat nejen osobu zemřelého, ale především historii a tradici jeho rodiny.“ Po těchto úpravách mrtvého těla vstupuje nebožtík do fáze pomezí, kdy jsou jeho ostatky vystaveny na místě, které je spojeno s vírou nebo prezentací rodu. Takovým místem může být buď rodinná kaple, děkanský kostel, nebo prostor rodinné hrobky. Po ukončení pomezí fáze, uzavření rakve a v rámci pompézního průvodu převezení těla mrtvého na místo odpočinku končí pohřební rituál, pozůstalí ovšem vstupují do období smutku.

²²⁴ Petr Bělík, „*Za císaře a vlast.*“ *Dynastický a zemský patriotismus u moravské šlechty druhé poloviny 19. století* (disertační práce), Historický ústav FF MU, Brno 2016, s. 151–152 – Grubhoffer (pozn. 197), s. 9.

²²⁵ V obecné rovině se pojmu *návštěva hřbitova* věnuje i Ariès (pozn. 200), s. 569–660.

začal stále více být místem určeným pro rodinné rozjímání.²²⁶ V tomto ohledu se tak místo rodového posledního odpočinku stává středobodem nového kultu, který staví do popředí rodinnou paměť tak, jako tomu bylo ve starém Egyptě – zde byla vzpomínka na své předky oslavována pořádáním hostin v blízkosti hrobu zesnulých.²²⁷

Pietas, ve významu uchovávání vzpomínky na zemřelého, nabylo v soukromé sféře na největší síle vskutku v průběhu romantického 19. století, ve velké míře právě na základě nového systému přemýšlení, stejně tak jako za základě narůstající důležitosti jedince a jeho individuality.²²⁸ S odkazem, který po sobě jedinec zanechá a kterýžto v dobách starověkého křesťanství zastínila starost o duši při hodině Posledního soudu, souvisí příprava jedince na vzpomínání a upomínání již za života. O pověst, o slavnou památku (*fama*) se zasazuje větší či menší měrou každý.²²⁹ A tak je snad na místě v momentech výstavby rodinných mauzoleí myslet na oba aspekty takovéto memoriální funkce. Místo posledního odpočinku, pohřební kaple, se tak stává i jakýmsi monumentem – pomníkem, který sloužil pro potřeby piety, soukromého a intimního vzpomínání, stejně tak jako pro reprezentaci rodu a jeho možností.

Památníky soukromé byly budovány na počest členům rodiny, nebo dokonce v několika případech na počest oblíbeným mazlíčkům. Jejich forma se nesla od „od památníků architektonických a sochařských až po nenáročně upravené přírodní útvary“.²³⁰ Památníky vyjadřovaly propojení výtvarné podoby a symbolického poselství, navíc dohromady se způsobem, kterým působili na lidskou citovost²³¹, která byla propletená celým 19. stoletím.

*„Pro svůj prokazatelný vliv na lidské afekty a mravy byly (památníky) v pozdním 18. století považovány za jeden z vrcholných výtvorů výtvarného umění. Doba sentimentalismu, která i v jiných uměleckých sférách přinesla změnu ve vnímání uměleckých děl ve smyslu otevření nového, subjektivního přístupu k nim, tak rozhodující měrou ovlivnila i vztah k památníkům, které nikdy nejsou dílem uzavřeným do sebe sama, ale jejichž první i poslední funkcí je působit na lidské nitro – probouzet v něm vzpomínku.“*²³²

²²⁶ Viz Vlnas (pozn. 220), s. 13.

²²⁷ Viz Assmannová, (pozn. 213), s. 35.

²²⁸ K tématu: Kateřina Piorecká – Eva Bendová – Martin Hrdina, *Výpravy k já. Projevy individualismu v české kultuře 19. století*, Praha 2022

²²⁹ Viz Assmannová (pozn. 213), s. 35.

²³⁰ Viz Prahel (pozn. 186), s. 261.

²³¹ Ibidem, s. 262.

²³² Ibidem, s. 262.

V průběhu 18. a následně v 19. století se náhled na chápání památníků stále více střetával s romantickou sentimentalitou, která má návaznost na umístování upomínkových staveb do prostředí parků a zahrad. „*Móda krajinářských parků a zahrad, která v poslední třetině 18. století zachvátila střední Evropu určila velkou měrou i diskuzi o pojmu a podobě památníků, jíž se chopila teorie zahradního umění.*“²³³

K obecným postřehům o umístění pomníků dospěl Ch. C. L. Hirschdel – do zahrad mají být umístované pomníky vztyčované soukromými osobami, pomníky básníkům, filozofům nebo umělcům. Na návrších mají být umístěné takové pomníky, které vzdávají čest, do hustého stromoví nebo pod skalní útesy pomníky vyjadřující smutek a melancholii.²³⁴

Při uvažování nad soukromým hrobem – rodinnou hrobkou, ať už umístěnou v rámci hřbitova, anglického parku, nebo neupraveného parteru, nevyhneme se uvažování nad *geniem loci* tohoto určitého místa a s ním spojenou pamětí míst.

Pojem *místa* je ve své abstraktní rovině směsice jevů, z nichž každý tvoří nezaměnitelnou část fungujícího celku. Takového celku, který nám podává jasné svědectví o svém účelu. Místo je základní jednotkou dění – pokud chceme v nejednom cizím jazyce vyjádřit, že se něco odehrává, použije pojem „zaujímat místo“ (taking place). Každý z výše zmiňovaných jevů utvářejících podstatu místa utváří i jeho charakter, atmosféru. Atmosféru, která je mnohdy díky své síle nazývána *geniem loci*, duchem daného místa.²³⁵ Paměť místa je s tímto *geniem loci* úzce spojená – místo dokáže danou vzpomínku upevnit a dosvědčit tak, „*že ji lokálně zakotví v půdě, ale ztělesní také její kontinuitu trvání, která přesahuje srovnatelnou krátkodobou vzpomínku jednotlivců, epoch, ale i kultur, konkretizovanou v artefaktech.*“²³⁶

Autorka, z jejíž publikace *Prostory vzpomínání* je předchozí citát převzat, Aleida Assmannová, se fenoménem paměti místa zabývá podrobněji. Zejména jeden aspekt tohoto rozsáhlého výzkumu je pro práci spojenou s ideou rodinných hrobek důležitý, a to idea „generačního místa“, tedy takového, které je spojeno s ideálem rodiny po několik generací. Aleida Assmannová užívá v kapitole zabývající se

²³³ Ibidem, s. 263.

²³⁴ Viz Prahl (pozn. 186), s. 263.

²³⁵ Christian Norberg Schulz, *Genius loci: k fenomenologii architektury*, Praha 1994, s. 6–8.

²³⁶ Viz Assmannová (pozn. 213), s. 336

generačními místy úvod knihy amerického autora Nathaniela Hawthorna, *Šarlatové písmo*. Zde je toto lpění na místě spojeném s rodovou pamětí jako výraz zastaralého a tradičního způsobu života, tedy takového, který neodpovídá nové, moderní společnosti a její rychlosti. Pokud si čtenář vzpomene na začátek této práce, kdy se v kapitole věnované rodu Kleinů autorka zmiňuje o tzv. procesu aristokratizace, při kterém se nová šlechta toužila vyrovnat staré rodové šlechtě, pak mu určitá souvislost nemůže ujít – určitý aristokratický rod je vždy spojen s konkrétním místem, na kterém utváří svou rodovou paměť a svůj kult.

S ohledem na vše výše zmiňované se tak hrobka stává nejen místem, které slouží jako místo posledního odpočinku nebožtíka, ale zároveň místem určeným pro vzpomínání, a to vzpomínání ve všech jeho rovinách. Jak na rovině zapříčiněné sekularizací, zachovávání rodové paměti, tak na rovině podmíněné staletými víry, které vyústilo v učení o posledních věcech člověka a víru v posmrtné shledání.

III.2.4. *Sacrum et profanum: role víry*

Čtenáři jistě nemohlo uniknout, že ačkoliv se téma víry v průběhu textu neustále opakovalo, nebyla mu věnována taková pozornost, jaká by byla třeba. Ačkoliv je pro do velké míry 19. století typická již vícekrát zmiňovaná sekularizace a tvorba moderní občanské společnosti, víra v Boha je stále jedním ze základních hybatelů lidského chování, zvyklostí a tradic.

Pokud bychom měli mluvit o charakteristickém přístupu k náboženství v průběhu celého století, můžeme mluvit o jakémsi rozpolcení mezi „barokem a sekularizací“. I v rámci víry je třeba zmínit již mnohokrát omílané josefínské reformy, které na konci 18. století daly popud k novému chápání víry, a to nejen na poli tolerance náboženství dosud neoficiálních.²³⁷ Století devatenácté bezesporu přineslo velkou změnu, zapříčiněnou nejen politickými změnami, ale i nastupujícími přírodními vědami, působením člověka ve světě a jeho novou roli.²³⁸

²³⁷ Jistě je třeba zmínit i následky Velké francouzské revoluce, která, ač se přímým způsobem našeho území nedotkla, měla jistě dopad na smýšlení v celé tehdejší Evropě.

²³⁸ Jaroslava Pešková, Bůh a bohové, církve, náboženství a spiritualita v českém myšlení 19. století (závěrečné slovo), in: Zdeněk Hojda – Marta Ottová – Roman Prahel (eds.), *Bůh a bohové. Církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha, 2003, s. 358.

Ačkoliv byla církev chápána jako potřebná struktura ve službách státu, neměla v osvícenskými myšlenkami ovlivněném 19. století stejné postavení, jako ve stoletích minulých.²³⁹ Stále více se stávala jakousi intelektuální základnou, která odmítala rozměr barokního mysticismu. Tento přístup je čitelný ponejvíce z díla Bernarda Bolzana, utopisticky a liberálně smýšlejícího kněze, který význam církve spatřoval především v její sociální a etické rovině.²⁴⁰

Tato postupná změna by se dala definovat jako přechod mezi „*barokním katolictvím a moderním katolicismem*“, kdy v prvním případě jde o zůstatek dvoutisícileté vývojové tradice, v případě druhém o programovou ideu bojující o přízeň intelektuálních a širších vrstev obyvatelstva,²⁴¹ které byly ovlivněny narůstající racionalitou ve společnosti – ať už teda racionalitou v bolzanovském přístupu k vědě a teologii, tak racionalitou ovlivněnou osvícenskými idejemi. Na tomto základě může být vskutku poukázáno na dvojí vyznění víry v průběhu 19. století, kdy můžeme tuto dobu chápat za „*nejcírkevnější století, stejně jako za dobu zrodu českého ateismu.*“²⁴²

Idea církve se během 19. století vyvíjela a neustále docházelo k jejímu přetváření mezi dvěma póly – jak již bylo řečeno, před rokem 1850 šlo o církev stále ještě ovlivněnou myšlenkami josefinského osvícenství, po roce 1850 byla císařskými dekrety navracena církvi větší autonomie²⁴³, která, především potom v intelektuálních kruzích byl chápána jako „*tmářství*“ a vůči které stále vzrůstala podpora Bolzanových myšlenek.²⁴⁴

Ačkoliv se podobné jednoznačné chápání víry a jejího vývoje dá stáhnout na celou společnost, došlo by k jejich přílišnému generalizování – v obecné rovině je tak třeba o 19. století uvažovat jako symbióze starých barokních tradic s novými osvícenskými myšlenkami.²⁴⁵

Symbióza starého a nového je výrazně viditelná i v okamžicích smrti, kdy v rámci výzdoby místa posledního odpočinku stále přetrvává jistá barokní

²³⁹ Zdeněk Nešpor et al., *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo století zrodu českého ateismu?*, Praha 2010, s. 17.

²⁴⁰ Ibidem, s. 19.

²⁴¹ Ibidem, s. 19. – „*Ne snad, že by tato dva koncepty neměly mnoho společných či jako společně se tvářících postojů, rozdíl mezi způsobem prožívání zasazenosti do společenství/stvoření/univerza a ideologickým nástrojem je ale zřejmý...*“

²⁴² Ibidem, s. 21.

²⁴³ Ibidem, s. 21.

²⁴⁴ Ibidem, s. 24.

²⁴⁵ Ibidem, s. 95.

pompéznost, která se staví do opozice s tradicí osvícenské střídmosti. I samotný moment rozloučení se zemřelým a romantická citovost daného rituálu navazuje na smyslové baroko. Ačkoliv je tedy fenomén sekularizace společnosti v 19. století potřeba brát v potaz, je třeba s ním pracovat uváženě.²⁴⁶ Tato symbióza, jejíž dvě složky, tedy sekularizace a víra, jsou odděleny hlubokým příkopem, byla ponejvíce oslabena na konci 19. století novou společenskou otázkou, a to pohřbem žehem.²⁴⁷

Složkou společnosti 19. století, která do velké míry reprezentovala tradiční hodnoty staré společnosti, je rodová aristokracie. Jedním z příkladů je rod Schwarzenbergů, jejichž přístup k víře nebyl ve společnosti *zcela výjimečný*.²⁴⁸ O to více v prostředí aristokracie, která na těchto tradičních myšlenkách lpěla více než měšťanstvo nové občanské společnosti: „*Pohřby představovaly jednu z posledních příležitostí, při nichž mohly být oprášený zapomenuté šlechtické erby či cechovní atributy a prapory.*“²⁴⁹

Víra se v aristokratické společnosti projevovala jak na úrovni každodenní zbožnosti, tak na úrovni politické – byl to právě Karel VI. ze Schwarzenbergu, který označil husity na jednom ze zemských sněmů při projednávání umístění památné desky s Husovým jménem větu za „bandu lupičů a žhářů“.²⁵⁰

V opozici k tomuto tradicionalistickému názoru stal názor liberální, v českém prostředí často spojován s národní ideou Česství. Římskokatolická církev byla českými vlastenci, ačkoliv neprávem, obviňována z podpory německých. „*Česství začalo znamenat ideové opouštění katolicismu ne ve prospěch evangelictví nebo nějaké jiné konfese, nýbrž ve prospěch „moderního“ nenáboženství či při nejmenším odmítání církevnictví a hledání nějaké „pravé“ osobní víry.*“²⁵¹

Ve chvíli, kdy je předmětem diskuze víra v Boha, je potřeba se na chvíli pozastavit nad problémem míst profánních a sakrálních a jistou úrovní tajemna s nimi spojeným, o to více zdůrazněným romantickým pojetím v 19. století.

²⁴⁶ Ibidem, s. 95.

²⁴⁷ Ibidem, s. 44

²⁴⁸ Zdeněk Bezečný, Šlechta a církve v 2. polovině 19. století in: Zdeněk Hojda – Marta Ottová – Roman Prahl (eds.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 191.

²⁴⁹ Viz Vlnas (pozn. 220), s. 17.

²⁵⁰ Bezečný, Šlechta a církve (pozn. 248), s. 186.

²⁵¹ Viz Nešpor et al. (pozn. 239), s. 11.

„Za posvátná považujeme místa, na nichž lze zakusit přítomnost bohů. Takové místo je vyzvednuto prostřednictvím nevšedního tabu. Hlas Boha promlouvá k Mojžíšovi z hořícího keře slovy: „Zuj si opánky, neboť místo, na kterém stojíš, je půda svatá.“ Posvátné místo je kontaktní zónou mezi bohem a člověkem.“²⁵²

Zdá se tak, že prožívání míst sakrálních je tak založeno na mysticismu a silné citovosti spojené s ním. Není tak divu, že posvátná místa, spojená s oním prožíváním a která mají význam jakýchsi *ostrůvků* či *oáz* v tomto světě, často souvisí s topografickou význačností – ať už mluvíme o posvátné hoře uprostřed krajiny, nebo o chrámu uprostřed města.²⁵³

S rozvojem společnosti a idejemi tou danou společností zastávajícími se může měnit i tato topografie míst sakrálních. Dějiny nabízejí množství příkladu, kdy na základě ideologických změn docházelo k ničení svatostánků, jinak řečeno, docházelo ke konverzi daných prostorů.²⁵⁴

Společně s v 19. století měnící se společností a vírou dochází snad i ke změně v chápání duality míst posvátných a profánních. Vznikají myšlenky „vnitřního chrámu, vnitřního boha“ nebo „místa s tajemstvím“, které dávají vzniknout místům spjatým s mystickou událostí, s vnitřním prožitkem. *„Mystická zkušenost s představou vnitřního chrámu rozbíjí koncept prostoru, v němž různorodá místa existují vedle sebe (místo sakrální či duchovní je od místa profánního, tělesného odděleno vzdáleností, mořem), nebo nad sebou (nebe), a ukazuje možnost zcela odlišného konceptu prostoru, v němž různorodá místa existují v sobě jakoby zaklíněná jedno do druhého. S tím pak ovšem souvisí oslabení hranic mezi těmito místy.“²⁵⁵*

Idea vnitřního chrámu rezonuje v průběhu 19. století se stále se rozvíjejícím romantismem, kdy je stavěna do popředí individualita člověka a zvětšující se sensibilita vůči přírodě. Tento náhled vsutku odpovídá celospolečenskému rámci, již zmiňované „barokně-osvícenecké symbióze“ – místo profánní se díky vnitřnímu prožitku stane místem posvátným v celé své barokní pompéznosti.

²⁵² Viz Assmannová (pozn. 213), s. 341.

²⁵³ Daniela Hrodová, Místa profánní a místa sakrální in: Marta Ottlová – Milan Pospíšil (eds.), *Sacrum & Profanum*, Praha 1998, s. 34.

²⁵⁴ Ku příkladu užití kostelů pro profánní účely. – Ibidem, s. 36.

²⁵⁵ Ibidem, s. 35.

Ačkoliv je to beze sporu křesťanská víra, ve které je možné najít původ mystického působení místa, je nutno zdůraznit, je to paradoxně právě křesťanství, které napomohlo v utváření konceptu duality míst sakrálních a profánních. Není tak divu, že právě 19. století je tím stoletím, kdy se tento koncept začne, když ne hroutit, tak přetvářet.

Umístění hrobky do volného prostoru přírody a její následné vysvěcení jako by bylo právě takovým porušením konceptu prostorového dualismu – jako posvátné místo je najednou chápáno místo v lůně přírody, kterému je druhotně přidána funkce liturgická. Živí se zde střetávají s mrtvými a mrtví s Bohem.

III.3. Nekrology a testamenty Kleinů

„Selig sind die Todten die in dem Herrn sterben von num an, dass sie ruhen von ihre Arbeit und ihr Werke folgen ihnen nach.“

Myšlenka na smrt je za lidského života vždy přítomná, a to i v „dlouhém 19. století“. Smrt je *neodvratná, stále přicházející a pro každého jiná*.²⁵⁶ Tato kapitola si klade za cíl vystopovat myšlenkové vzorce, které Kleinové užívali ve spojitosti se smrtí, místem posledního odpočinku a vzpomínání na blízkého. Bude tak provedeno za pomocí nekrologů a testamentů Kleinů. Důležitost bude přikládána ponejvíce pojmům jako domov, rodina a víra reprezentující soukromou stránku umírání, případně jistým společenským konvencím, které jsou v testamentech po pozůstalých vyžadovány.

Ze sociálního hlediska byl pohřeb šlechtice (vysoce postaveného podnikatele) v průběhu a na konci 19. století velice významnou a společensky důležitou událostí. Události rozloučení se se zemřelým se staly pozoruhodnými spektakly, které mnohdy svým vytržením z každodenní všednosti přilákaly stovky diváků.²⁵⁷ Služba okázalosti při posledním rozloučení se zemřelým ovšem nespočívala pouze na rovině soukromé, ale symbolicky vyjadřovala i vnější rodovou reprezentaci. Pro šlechtu znamenaly tyto monumentální pohřební rituály možnost odlišit se a vyjádřit životní styl, velmi často důležitější než majetek a tituly.²⁵⁸

²⁵⁶ Viz Grubhoffer (pozn. 197), s. 9

²⁵⁷ Myška, Pohřbívání bohatých (pozn. 11), s. 25

²⁵⁸ Bezecný, Smrt šlechtice, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (eds.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Praha 2001, s. 266.

V případě Kleinů tomu nebylo jinak, což jen dosvědčuje již v kapitole o samotném rodu zmiňovaný proces aristokratizace, kterým si Kleinové procházeli. Lze říct, že Kleinové (nebo při nejmenším někteří z nich) si důležitost velkolepého rozloučení se zemřelým uvědomovali. Ku příkladu, když v roce 1852 zemřela Františka Kleinová, žena hlavní osobnosti první generace kleinovského podnikání, Franze Kleina, nechal ji vystrojit rozloučení, jehož náklady se vyšplhaly na celých 4 000 rakouských zlatých. Sám Franz měl potom přímo ve své závěti uvedeno, že si přeje, aby byl jeho vlastní pohřeb proveden „*slavnostním způsobem*.“ Pro představu, největší výdaj, 2 337 zlatých, byl vydán za tisíce svící, které strážily cestu nebožtíka.

O to větší rozdíl, a navíc popírající již zmíněné teze o generačních rozdílech, lze spatřit mezi Franzem a jeho bratrem Albertem. Na rozdíl od svého bratra diktuje Albert ve své závěti podmínky svého odchodu na onen svět poměrně jiným způsobem. Způsobem, který je poplatný stylu Alberta života, tedy jistě skromnosti.²⁵⁹ V této práci již byl doložen rozdíl mezi dvěma bratry na základě jimi zanechaného majetku. Závěť Alberta Kleina, sepsaná v roce 1870 ve Vídni, tyto rozdíly jen potvrzuje. Ovšem ještě, než se text práce přesune k samotnému problému Alberta odchodu z tohoto světa, bylo by k jeho osobě neuctivé při nejmenším nezmínit následující řádky vybrané z Alberta testamentu, které více než výmluvně vypovídají o charakteru tohoto šlechtice:

„Mým nejvroucnějším a nejvroucnějším přáním je, aby mé děti jednoho dne s majetkem, který jsem jim odkázal, se nepouštěli do lehkomyšlných spekulací nebo dokonce bezstarostně nepromrhali to, co jsem tak pracně získal. Spíše se jim bude dařit a budou pamatovat na své skromné bližní skromným způsobem života, pak se jejich podnikům bude dařit a požehnání Prozřetelnosti se neztratí.“²⁶⁰

²⁵⁹ Popelka, Podnikání a životní styl (pozn. 47), s. 45–77

²⁶⁰ Zemský archiv Opava, fond Velkostatek Jindřichov 1685–1945, Pozůstalostní spis Alberta Kleina, karton 5, inv. č. 26.

Na mnohých místech zmiňovaná skromnost Alberta Kleina se odráží i na jeho požadavcích pro umístění jeho ostatků. Požadavky pro provedení samotného pohřebního obřadu známy nejsou. Snad kvůli již zmiňovaným společenským konvencím, které byli Albertovi pozůstalí nuceni dodržet, se výdaje za pohřeb tohoto šlechtice dostaly na částku 2 803 zlatých a 50 krejcarů.²⁶¹

„Obzvláště miluji krajinu svého rodiště, a proto si přeji a tímto stanovuji, že budou moje pozůstatky pohřbeny na sobotínském hřbitově. Na místě mého úmrtí by měly být moje ostatky nabalzamovány a převezeny na místo, kde mi bude přichystán hrob... Přeji si, aby byl zřízen hrob pro mě a mohu manželku. Hrobem by měla být vyzděná hrobka opatřená velkým náhrobním kamenem. Doufám, že nechám zřídit hrobku ještě za svého života, avšak kdyby mi nebylo dopřáno se jí dočkat (tím, že se člověk dává tak těžko do takové práce a nerad myslí na smrt), potom si přeji, aby toto mé přání vyplnili mí potomci.“²⁶²

Skromnosti, kterou Albert Klein ukazuje ve své závěti a nepřímou potom prostřednictvím pozůstalostního spisu, bývá v literatuře s občasnou frekvencí zneužíváno. V této práci byl již uveden badatelský problém v chápání přístupu dvou generací ke správě majetku. Právě tato část závěti Alberta Kleina, společně s faktem, že jeho synové tři roky po smrti svého otce začali s výstavbou rodinného mauzolea, tvoří dozajista půdu pro rozumnou argumentaci. Pravdou je, že výstavbou mauzolea a přenesením ostatků svého otce do nové hrobky doopravdy negovali některé z požadavků svého otce, ale zároveň je třeba pamatovat, že mauzoleum Kleinů nemá pouze pohřební funkci. Dozajista funguje i jako upomínkový objekt kleinovských potomků na generaci otců-zakladatelů, kterým vděčí za svou vlastní prestiž.

²⁶¹ Myška, Pohřbívání bohatých (pozn. 11), s. 25.

²⁶² Zemský archiv Opava, fond Velkostatek Jindřichov 1685–1945, Pozůstalostní spis Alberta Kleina, karta 5, inv. č. 26.

Symbol rodiny a rodinné pospolitosti byl pro Kleiny vždy velice důležitým aspektem jejich podnikání, jak tomu již nasvědčuje erb, který si Albert Klein při příležitosti svého uvedení do šlechtického stavu vybral. Na erbu se nachází čtveřice držících se rukou, s největší pravděpodobností reprezentující rodinnou firmu *Gebrüder Klein* a Albertovo moto *Concordia et Labore*, tedy Svorností a prací. Rodinný erb se v roce 1899 objevil i na epitafu Amálie Kleinové, [54] manželky Alberta. Symboly silných rodinných pout a posmrtného setkání se objevují v nekrolozích napříč generacemi, a to často ruku v ruce s náboženským aspektem umírání. Nejinak je tomu i v nekrologu Engelberta Kleina z roku 1856. Láska k bližnímu svému se zde přímo střetává s touhou opětovného setkání ve věčném království:

[53] Epitaf Amálie Kleinové

*„Ve věčném království se znovu setkáme,
Nikdy nás tam nerozdělí chladná ruka smrti -
Najdeme všechny, otce, matku, bratry,
V žádném světě nemůže pouto lásky nic zlomit.
Odpočívej jemně, drahý, tvé bledé ostatky
které k našemu zármutku příliš brzy vyprchají,
Uchovávali jsme si v hrudi to nejlepší:
Nikdy neumírá srdce, které září pro ušlechtilé!
Žádné umírání nás nemůže připravit o tvou památku
V poslední době zůstává památkou,
Nikdy neopustíme naši svatou víru:
Aby se tam obnovila láska a přátelství!“²⁶³*

²⁶³ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, Úmrtí oznámení Kleinů a nekrology, karton 77, inv. č. 572.

I v nekrologu Friedricha Kleina, syna Alberta a jednoho ze stavebníků rodinného mauzolea, z roku 1915, se nachází společně s vazbou na Boha silná vazba na své blízké:

„Umírám, ale má láska k vám neumírá. Budu vás milovat v nebi, jako jsem vás miloval na zemi. I když nás od sebe odděluje prostor, víra ve shledání zůstává, naděje na vzkříšení – a láska, která nezná smrt, zůstává!“²⁶⁴

Promlouvat o důležitosti rodiny a rodinného poslání na konci 19. století se může zdát v této části práce poněkud banální – přece jen rodině a jejímu významu bylo již věnováno množství prostoru. Ovšem jako by v některých interpretacích významu rodinného mauzolea Kleinů bylo na tento základní aspekt fungování tehdejší společnosti zcela zapomínáno. Rodina jako taková tvořila pro Kleiny základ všeho. Už samotný název kleinovského podnikání, *Gebrüder Klein* je poněkud vypovídající. Aspekt rodinné soudržnosti se dá snadno vztáhnout i na důležitost rodného kraje, kterým bylo pro Kleiny loučenské panství. Však již uváděný úryvek ze závěti Alberta Kleina začíná slovy „*Obzvláště miluji krajinu svého rodiště, ...*“ Kladný vztah dosvědčuje i fakt, že Albert Klein se ve svých posledních dnech nechal převést na sobotínský zámek, kde si dokonce platil i dva vídeňské lékaře, kteří měli na starosti pohodu posledních Albertových dní.²⁶⁵ Loučenské panství a Sobotínsko bylo vskutku pro Kleiny velice důležitým místem. Ostatně, sentimentalita soukromého hrobu na vlastním pozemku byla v průběhu 19. století stále častější.²⁶⁶ V pohřebních písních z roku 1930, které se váží k rozloučení se Frazze III., je cit k domovu vyjádřen jasně:

„... pryč od zmateného shonu světa, k tichému, hlubokému odpočinku. S tisíci přáními jsem odešel, domů se vracím se skromnou touhou, přesto mé srdce chová jen teskný rým: Chci domů, chci domů!“²⁶⁷

²⁶⁴ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, Úmrtní oznámení Kleinů a nekrology, karton 77, inv. č. 572.

²⁶⁵ Myška, Pohřbívání bohatých (pozn. 11), s. 23.

²⁶⁶ „*Procházka soudobou literaturou nás přesvědčí, že všichni si přáli spočinout na vlastním pozemku. Jako by společný hřbitov sloužil už jen chudíně a nešťastným měšťanům, kteří nevladli ani pole, ani zahradu daleko od města.*“ –Ariès (pozn. 200), s. 620.

²⁶⁷ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, Úmrtní oznámení Kleinů a nekrology, karton 77, inv. č. 572.

Stejně tak v nekrologu dr. Huberta Kleina z roku 1911 je láska k Sobotínsku a prostředí loučenského panství vyjádřena velice poetickým způsobem:

„Zahaleny do pochmurných bočních vln stály hory Jeseníků a zdálo se, že všeobecný smutek obyvatel údolí Tessy a Merty se přenesl i na přírodu: málokdo totiž miloval zdejší hory s jejich lesy a divokostí více než baron Hubert. V těchto nádherných horách hledal nové síly pro svou namáhavou, mnohostrannou činnost, zde hledal a nacházel odpočinek a radost, a nyní – baron Hubert – tak ho nazývají lidé nahoře i dole, mladí i staří, už není!“²⁶⁸

Loučenské panství, na kterém si v průběhu 19. století zřídili svá rodová sídla jak Albert, tak jeho bratr Franz, se vyznačuje všestranným bohatstvím, které Kleinové dokázali, jak lze vidět z Hubertova nekrologu, náležitě ocenit. Obzvláště vztah k přírodě a prostředí se v některých případech zdá velice výrazný. V již citovaném nekrologu Huberta Kleina z roku 1911 je kromě dalšího vyjádřena baronova láska k honu právě v jesenických lesích kolem Sobotína. Vztah lůna přírody a smrti je svým romantickým významem, jak již bylo v této kapitole uvedeno, stále bližší.

Tato kapitola by měla být zakončena několika slovy, které shrnují význam rodinných hrobek z konce 19. století. 28. října 1893 byla vysvěcena hrobka Ringhofferů, kteří byli s Kleiny příbuzensky spjatí. Kázání kněze Jana Sedláka vyšlo tiskem a dá se říct, že jen utvrzuje všechny v této kapitole vyjádřené myšlenky a které *„pozoruhodně přesně vystihuje romantický pohled na smrt i na místo posledního odpočinku, velmi příznačný pro poslední čtvrtinu 19. století“*:²⁶⁹

²⁶⁸ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, Úmrtní oznámení Kleinů a nekrology, karton 77, inv. č. 572.

²⁶⁹ Kudláčová, Příběh dvou hrobek (pozn. 164), s. 219.

„Zde, v tiché samotě lesní, ve volné Boží přírodě, daleko od lomozu světa poskytuje tato nádherná stavba se svým památným křížem, proslaveným tím dílem z dovedené ruky umělcovy vpravdě vznešený, dojmavý pohled. Hrobka tato zde podobá se bezpečnému přístavu, jest pravým místem klidu a míru, jest dále vážným a posvátným místem, rovněž tak, jako i milým útulkem, kterýžto provedlo umění, kterýž zbudovala láska pro vřele milované členy rodiny.“²⁷⁰

V kleinovském uvažování nad smrtí, tedy alespoň v tom vyjádřeném v jejich jak písemnostech, tak zvycích, je možné dohledat ono do značné míry romantické uvažování nad smrtí bližního svého, vždy ovšem silně ovlivněné vysokým společenským postavením, které si Kleinové velice považovali.

IV. *Concordia et Labore*: Podstata výstavby mauzolea Kleinů v Sobotíně

Již v úvodu této práce byl vyjádřen záměr podat svědectví nejen o stavebním vývoji mauzolea Kleinů v Sobotíně v rámci formálního architektonického pojetí, ale také se pokusit vytrasovat ideové rámce, díky kterým mauzoleum Kleinů mohlo vzniknout a pomocí těchto rámců zrekonstruovat jistý ikonologický predikát, který k sobě kleinovské mauzoleum váže.

V průběhu psaní byla objevena řada ideových fenoménů, které mohly výstavbu rodinné hrobky ovlivnit. Je třeba ovšem pamatovat na dvě přetrvávající fakta. Prvním z nich je myšlenka, že pokud chceme zrekonstruovat ideové hodnoty, které v sobě kleinovské mauzoleum ukrývá, nesmíme o jednotlivých fenoménech uvažovat odděleně, naopak, musíme je brát jako nepatrnou součást celého myšlenkového dědictví, které po sobě zanechala v mnoha ohledech složitá a diferenciovaná společnost 19. století. Druhým z daných faktů je problém, že jisté obecně formované zvyky společnosti se nemusí vždy vztahovat v bezpodmínečně stejné rovině k jednotlivým zkoumaným subjektům. Je tak třeba brát ohledy individuální kontext a jedinečné okolnosti v kapitolách.

²⁷⁰ Tento překlad je převzat z článku Markéty Kudláčové, Příběh dvou hrobek (pozn. 164) – Archiválie byla poté nalezena na olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě

Fenomény, které byly v minulé kapitole zasazeny do širšího kontextu, budou nyní vztaženy přímo na výstavbu sobotínského mauzolea. „*Liberalisticko-kosmopolitní -ismus*“²⁷¹, kterým je neorenesance, tedy sloh sobotínského mauzolea, by měl v rámci společnosti představovat své stavebníky jako ty, kteří vítají novou dobu. Což se v případě Kleinů popřít nedá – pokud by nedošlo k rozvoji občanské společnosti, jen těžko by Kleinové dosáhli svých vysokých společenských pozic. Jakožto podnikatelé jsou tak ideálními reprezentanty nové šlechty, která se svými náhledy na život distancuje od rodové aristokracie.²⁷² Avšak i přes to vidíme v jistých vzorcích touhu této nové šlechty, na příkladu Kleinů, přiblížit se rodové aristokracii. Všechny tyto tendence, které jsou do velké míry protichůdné, jsou vepsané do forem nově stavěného mauzolea – ač majestátní a reprezentující, tak svým stylem liberální a kosmopolitní, zkrátka představující novou společnost.²⁷³

Umělecká výzdoba interiérů sobotínského mauzolea byla v této práci již popsána. Z ikonografického hlediska je třeba si ji ovšem ještě jednou připomenout – v kupoli mauzolea se nachází čtyři výjevy z cyklu *Umučení Páně*. V jejich těsné blízkosti se potom nalézají čtyři další výjevy, prezentující zároveň čtyři lidské věky a čtyři kardinální ctnosti. V tamburu se nachází pás šestnácti výjevů, na kterých jsou zobrazeny výjevy ze života svaté Amálie a svatého Vojtěcha (Adalberta), jmenovců Amálie a Alberta Kleinových, tedy zakladatelů sobotínské větve Kleinů.

Co se týká další výzdoby kleinovského mauzolea, velice zajímavá je poznámka v kronice Sobotína z roku 1958, týkající se ničení výzdoby mauzolea: „*Ženská busta, nalézající se ve výklenku na pravé stěně kaple, byla shozena a rozbita.*“²⁷⁴

Víme tedy, že v jedné ze čtyř nik kaple, byla umístěna busta ženy – podle zasvěcení kaple svaté Amálii a svatému Vojtěchu by snad mohlo jít o bustu Amálie

²⁷¹ Vybíral, Polibek ropuchy (pozn. 192), s. 490. – „*Nejdál zašel v tomto směru asi Max Onsell, když postuloval přesvědčení, že každému ze tří hlavních –ismů té doby – renesancismu, goticismu a klasicismu – odpovídá jeden jednoznačně definovatelný společensko-politický –ismus. Zatímco klasicismus je pro něho kosmopolitní, neogotika symbolem nacionálního a regionálního, ale také demokratického, dokonce snad socialistického. Zbývající vrchol trojúhelníka pak představuje liberalisticko-kosmopolitní neorenesance.*“

²⁷² V tomto kontextu nutno dodat, že i samotná forma volně stojícího mauzolea uprostřed krajiny jistým způsobem vypovídá o moderně smýšlejících stavebnících – pokud zamíříme ke zdroji, bylo zmiňován formální původ tohoto typu stavby v Anglii.

²⁷³ V textu byla připomenuta Schwarzenberská hrobka v Třeboni, ač stavěná v podobné době, tak ve zcela jiném stylu, stavebníky, kteří byli jistým opakem Kleinů, tedy původní rodovou šlechtou představující tradiční hodnoty. Z toho pohledu je logické, že si stará rodová šlechta jako Schwarzenbergové vybírají právě neogotiku jako výraz reprezentace svého rodu vztahujícího se k minulosti.

²⁷⁴ Státní okresní archiv Šumperk, Místní národní výbor Sobotín, kronika 1958, inv. č. 1a.

Kleinové, v druhé z nik na straně oltáře by se snad mohla nacházet busta Alberta Kleina. Jisté je, že pokud v archivních fondech nebudou nalezené žádné konkrétnější informace, zůstanou tyto domněnky spíše ve sféře spekulací. Na druhou stranu by ovšem s jejich pomocí bylo možné utvořit program doprovázející výzdobu prostorů kaple.

V této práci byl již zmiňován motiv okulu, který prochází celou stavbou – v kupoli propojuje lucernu s prostorem kaple, v její podlaze pak tvoří návaznost na prostor hrobky. Pod okulem v podlaze se navíc nachází socha anděla Gustava Deloye, někdy prezentována jako socha anděla smrti.²⁷⁵ Toto propojení tří prostor (hrobky, kaple a kupole) utváří propojení tří sfér s jasnými předěly. Sféra mrtvých s andělem smrti je oddělena od kaple, tedy sféry živých, okulem. Prostřední sféra by byla, pokud jsou domněnky uvedené v této práci správné, reprezentována bustami zakladatelské dvojice sobotínské linie Kleinů, Alberta a Amálie Kleinových. Přechod mezi sférou živých a sférou nebeskou pak formují výjevy ze života svatých jmenovců Alberta a Amálie a konečně sféra nejvyšší a nejsakrálnější – čtyři výjevy Umučení Páně, tedy výjevy ze života Kristova s jasnou návazností na sepulkrální funkci celého objektu.

Čtyři kardinální ctnosti a čtyři lidské věky se nachází v prostoru kupole pod výjevy Umučení Páně a reprezentují tak neměnné aspekty lidského života – neúprosně plynoucí čas končící smrtí. Jsou to navíc právě tyto výjevy, který by mohly být základem dalšího ikonologického rozboru výzdoby kaple.

Jako část nadpisu této kapitoly bylo zvolené latinské motto sobotínské větve Kleinů, a to *Concordia et Labore*, tedy *Svorností a prací*. Jsou to snad tyto zásady kleinovského podnikání, a v některých případech i života, které stojí za hlubším významem, který je v interiéru mauzolea zobrazen. *Moudrost, spravedlnost, mírnost a statečnost* jako by byly, samozřejmě kromě čtyř základních ctností křesťanství, čtyřmi pilíři, na kterých byl, nebo měl být, vybudován kleinovský rod a jeho podnikání. Úcta ke čtyřem vlastnostem, společně s úctou k Amálii a Albertovi Kleinovým, vyjadřuje zároveň úctu k celému rodu a jeho čest, která jistě v podnikatelském světě konce 19. století znamenala mnohé.

Jak je možné vyčíst z těchto řádků, je to doopravdy rodina a její význam (jak vnitřní význam rodinné pospolitosti, tak význam rodu v rámci společnosti), který je

²⁷⁵ Polách, Mauzoleum podnikatelské rodiny Kleinů (pozn. 19), s. 170.

z mnoha pohledů základním stavebním kamenem mauzolea Kleinů v Sobotíně. Jak již bylo v práci vícekrát zmíněno, v literatuře navazující na výstavbu sobotínského mauzolea je často uváděno, že stavba by měla být chápána jako projev upadajícího rodu Kleinů, jehož druhá podnikatelská generace nikdy nedošla kvalit té první a stavbou honosného objektu si tak kompenzuje své společenské postavení. Takováto interpretace stavby je ovšem poněkud jednostranná, nezahrnuje množství aspektů, které by zahrnovat měla, a tak nemá autorka této práce jinou možnost než se jí zříci. Výstavba jistě má co dočinění se sociálním statutem, ovšem nikoliv s ideou jakékoliv „kompenzace“. Investice do sociálního kapitálu rodu skrze výstavbu honosného rodinného pohřebiště byla v rámci „nové šlechty“ běžnou praxí. Zvětšování tohoto kapitálu bylo přímou úměrou závislé na stále rostoucí prestiži rodu, která rostlo s přibývajícím skutky rodinných příslušníků:

„Blahoslavení jsou od této chvíle mrtví, kteří v pánu umírají. Duch zajisté jim dří, aby odpočinuli od prací svých, skutkové pak jejich jdou za nimi,“ stojí nad vchodem do kaple sobotínského mauzolea, pod kterou velikán rakouského podnikání a zakladatel rodu, Albert Klein, vskutku odpočívá od prací svých, které jeho jméno budou doprovázet navěky. Skutky, se snad vždy za života Alberta Kleiny, a jeho dětí, nesly v duchu čtyř kardinálních ctností. Skutky, které tak snad zaručí svým vykonavatelům plynulý přechod do sféry nebeské.

Pro Kleiny, kteří *nikdy neopustí svou svatou víru*²⁷⁶ byla otázka křesťanství zásadní. Dosvědčuje to i fakt, že v kleinovském mauzoleu se, až do období po první světové válce, nechávaly sloužit zádušní mše za zemřelé.²⁷⁷ V jedné z minulých částí této práce byla o religiozitě 19. století v obecném měřítku jako o symbióze „starého a nového“. Pokud ale vztáhneme religiozitu pouze na rod Kleinů, vidíme, že, přinejmenším tedy v momentech smrti, stále ještě přežívá onen „barokní rozměr víry“. Ne nadarmo nechala Amálie Kleinová v roce 1855 vystavět kapli u silnice na Maršíkov.

V práci byl věnován poměrně velký prostor samotnému umístění rodinné hrobky, či mauzolea, do prostoru. V případě sobotínského mauzolea je nyní nutné si toto ustavení připomenout – stavba je umístěna na vyvýšený parter, na okraj lesa. Pod stavbou se nachází upravený zahradní park. Celý areál komunikuje s rodovým sídlem

²⁷⁶ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, Úmrtní oznámení Kleinů a nekrology, karton 77, inv. č. 572.

²⁷⁷ Popelka, Podnikání a životní styl (pozn. 47), s. 45–77.

Kleinů, sobotínským zámekem. Mauzoleum a k němu přilehlý park tak, jako určité *místo s pamětí*, společně nabírají i funkci nejen připomínky zemřelých, ale i připomínky rodu v návaznosti na Sobotín a svůj rodný kraj, který, jak je možné vyčíst z nekrologů a závětí Kleinů, pro ně znamenalo silný citový závazek.

V jednom ze svých článků²⁷⁸ týkajících se rodiny Kleinů – a přímo kleinovského mauzolea v Sobotíně – rozdělil Petr Popelka historii objektu do dvou kategorií: *Mausoleum res privata* a *Mausoleum res publica*. Autor v rámci těchto dvou náhledů odděluje fakta týkající se samotné výstavby objektu od faktů, které reprezentují následné úpravy a osudy mauzolea až po dnešní dny, kdy mauzoleum spadá do vlastnictví obce Sobotín. Co se týče více praktické roviny, je toto vyznění zcela správné. Ovšem vzhledem k tomu, že má na tomto místě dojít k nalezení ideových hodnot výstavby, je možné dvojí vyznění stavby mauzolea, *mausolea res publica et privata*, chápat během celé jeho existence. Aby bylo toto dvojí vyznění jasnější, bude nyní užito již v této práci zmiňované terminologie, a to výrazů *pietas* a *fama*.

Tyto dva přístupy, tedy přístup veřejný a přístup soukromý, je možné nalézt v rámci každého ze zkoumaných fenoménů, jsou základními stavebními kameny příběhu kleinovského mauzolea od jeho počátku po jeho konec. Na jednu stranu je tak stavba rodinného mauzolea (pohřební kaple) rodiny Kleinů v Sobotíně reprezentací fenoménu stavby rodinných hrodek nových podnikatelských vrstev, které na sebe váží pluralitu názorů panujících ve společnosti v průběhu 19. století. Na stranu druhou jde o vyjádření nezaměnitelných postojů jednoho rodu a uchování jeho soukromé vzpomínky.

²⁷⁸ Idem, Sobotínské mauzoleum (pozn. 18), s. 332–347.

Závěr

Jak bylo avizováno již v samotném úvodu, předkládaná práce obsahuje jisté dvojí zaměření. Důvodem ke zvolení dvojího přístupu, tedy *formy* a *ideji*, byla snaha podat *Příběh mauzolea rodiny Kleinů v Sobotíně* v celé jeho komplexnosti. V následujících řádcích dojde k jistému shrnutí, dá si říct k syntéze, všech objevených aspektů, které dohromady tvoří samotnou *podstatu* kleinovského mauzolea – jako stavby a jako myšlenkového dědictví, kulturní paměti, ztělesnění jednoho období, jedné sociální třídy a jednoho rodu.

Celý exkurz, který si kladl za účel pochopit, nikoliv popsat, stavbu kleinovského mauzolea, byl započat u rodu Kleinů, svobodných pánů z Vízemberka, jejich stručné rodinné historie a společenského postavení. Kromě všeho zmiňovaného je snad nejdůležitějším pojmem této první kapitoly práce proces aristokratizace, který se, jak později uvidíme, prolíná celým zbytkem v práci probíraných fenoménů. Jde o formování nového přístupu ve společnosti, kdy tzv. nová šlechta, často vzniklá z podnikatelských vrstev občanské společnosti, přebírá některé ze zvyků šlechty rodové a formuje je tak, aby byly poplatné „novému světu“. Rod Kleinů stojí na straně právě této „nové šlechty“ – Albert Klein obdržel roku 1877 dědičný titul svobodného pána. Společně s nákupem a velebením loučenského panství je právě i sobotínské mauzoleum jedním z produktů procesu aristokratizace, kterým si Kleinové v druhé polovině 19. století jako rod procházeli.

Po úvodu, kterým byla kapitola věnována kleinovskému rodu, se práce dostala ke svému prvnímu konceptuálnímu pólu, tedy k části nesoucí název *forma*. V části byla připomenuta jak stavební historie objektu, tak jeho formálně-stylová analýza.

Z formálního hlediska započal příběh mauzolea Kleinů v Sobotíně rokem 1880, kdy se konkrétně k 1. srpnu datuje první plánové zpracování sobotínského projektu – jde ovšem pouze o situační plán a půdorys stavby. Kompletní série plánů s rozpracovanými detaily je k nalezení na olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě, druhotně datován byl ovšem tento komplet do roku 1890, tedy až tři roky po dostavění stavby. Je nejpravděpodobnější, že tato datace je mylná a celá série vznikla už v roce 1880. Pozornost byla věnována i úpravám celého areálu, které byly s největší pravděpodobností vyvedeny opět podle návrhu architekta Baumhayera.

Vzhled stavby je poprvé doložen na fotografii z roku 1915, která tvořila součást nekrologu toho roku zemřelého Friedricha Kleina. Na fotografii je viditelná návaznost na plány autorkou této práce předatované do roku 1880. Mauzoleum Kleinů v takové podobě existovalo pravděpodobně až do let 1927–1928, kdy došlo k jeho nejmarkantnější přestavbě –nejvýraznějším rozdílem je absence volských ok na kopuli mauzolea, k jejíž celkové rekonstrukci došlo.

Poté, co si mauzoleum Kleinů v 50. a 60. letech vytrpělo řadu útoků vandalů, se v roce 1958 ocitlo v zájmu památkové péče. Roku 1993 došlo k přenesení ostatků v mauzoleu pohřbených Kleinů do hrobky v blízkosti sobotínského kostela sv. Vavřince. Událo se tomu tak nejen kvůli násilným vniknutím do hrobky, zároveň ovšem z důvodu špatného původního inženýrského návržení stavby, jehož výsledkem bylo zatékání vody od hrobky. Devastace jejího prostoru tak zabraňovala důstojnému uložení ostatků. V současné době (2022) probíhají v mauzoleu Kleinů rozsáhlé rekonstrukce zahrnující obnovu exteriérů i interiérů.

Nelze nepřipomenout fakt, že mauzoleum Kleinů v Sobotíně bylo skutečným *gesamtkunstwerkem* své doby. Již byl zmiňován Wenzel Siegfried Baumhayer, vídeňský architekt a stavitel, který stál za architektonickým návrhem. Nástěnné malby vyskytující se v kupoli jsou pak dílem malíře Franze Jobsta. Autorem cínových soch andělů umístěných původně na rozích balustrády byl rakouský sochař Hans Rathausky. A nakonec mramorová socha anděla, umístěná pod okulem spojující hrobku s kaplí, náleží k dílu francouzského sochaře Gustava Deloye.

Na závěr diskuze o formální stránce mauzolea Kleinů v Sobotíně je namístě její zhodnocení. Ač, jak bylo zmiňováno, bylo mauzoleum z technického hlediska ne příliš dořešené, z hlediska uměleckého šlo o bezpochyby zcela unikátní stavbu tvořící jednu z mnoha složek moravské sepulkrální architektury konce 19. století.

Nyní je čas přesunout se k druhému z konceptuálních pólů této práce, a to k pólu nazvaném *ideou*. Pro dobrou přehlednost zkoumané problematiky byl zvolen postup komparace kleinovského mauzolea s jinými sepulkrálními stavbami té doby. Z této komparace byly následně vyčteny určité myšlenkové fenomény doprovázející výstavbu místa posledního odpočinku rodu Kleinů.

Prvním ze zkoumaných fenoménů byla *myšlenka historismu*, vztažená na neorenesanční palladiánské formy sobotínského mauzolea. Do opozice a pro lepší přehlednost zde byla dána v neogotických formách stavěná Schwarzenberská hrobka v Třeboni. Důraz je zde kladen zvláště na rozdílnost ve společenském postavení těchto

dvou rodů – Kleinové jako reprezentanti „nové šlechty“ oproti Schwarzenbergům jako představitelům rodové aristokracie a k těmto společenským postavením vztažené slohové formy: liberální a kosmopolitní neorenesance versus k minulosti vztažená neogotika.

Fenomén nazvaný *hrobka extra muros* se v přeneseném významu zabývá typem volně stojícího mauzolea, nejčastěji potom v do podoby parku upraveného parteru. Zatímco v rovině reprezentace by se dalo mluvit opět o liberálně-kosmopolitním vyznění, kdy takto volně stojící stavba navazuje na ponejvíce anglickou tradici, na rovině více soukromé jde pak o romantizující prvek utváření místa, které uchovává vzpomínku na své bližní – snad i z toho důvodu je významným jevem návaznost rodinného pohřebiště na rodinné sídlo.

Ve stejných dvou rovinách, tedy veřejné a soukromé, se nese i další ze zkoumaných jevů – *loučení a vzpomínání: pietas et fama*. Utváření určité vzpomínky funguje, zvláště potom u tak silně reprezentativních objektů jako honosné rodinné hrobky, na dvou rovinách. Tou první rovinou je vzpomínka veřejná, jakýsi kult sebe prezentace, kterou jedinec utváří již za svého života. Nositeli druhého typu vzpomínky, tedy vzpomínky soukromé, jsou pak pozůstalí. Tedy ti, kteří živí odkaz svých předků skutky vlastními – rodinné mauzoleum tak funguje jak jako určitý monument rodu, tak pomník zemřelým.

Poslední, ovšem neméně důležitý, fenoménem nese své pojmenování *sacrum et profanum: role víry*. Ačkoliv je víra i na konci 19. století stále silným hybatelem událostí, zvláště potom ve své barokní pompéznosti v momentech smrti, nedá se o konci 19. století uvažovat bez připuštění alespoň malého vlivu sekularizace společnosti. Snad právě jejím vlivem je jako posvátné místo chápáno takové místo, které se nachází v lůně přírody a kterému následně může být dokonce přidána funkce liturgická. Katolická mystika komunikace s Bohem zůstává, ovšem její podmínky se do velké míry mění.

Všechny tyto fenomény byly v poslední kapitole práce vztaženy na samotnou stavbu mauzolea Kleinů v Sobotíně. Nyní, v samotném závěru, nezbyvá než provést jejich konečnou syntézu.

Dualita doby a myšlenky

Mauzoleum Kleinů v Sobotíně je vybudováno na základě, který představuje střetávání dvou odlišných tendencí – myšlenek – a dvou odlišných dob. V práci bylo

často zmiňováno, že celé 19. století je stoletím množství společenských změn. Nejmarkantnější z nich je přeměna podnikatelských elit na novou aristokracii, která ve svém jednání kombinuje zvyky staré rodové aristokracie a nové přístupu. Přesně z této duality doby – tedy z opozice doby „staré“ a „nové“ se zrodila stavba kleinovského mauzolea. Ač monumentální, a tak jistě reprezentující hodnoty vlastní rodové aristokracii, tak svým dalším vyzněním moderní, předznamenávající příchod nové společnosti a doby.

Právě hodnota, která stojí za tím aspektem výstavby, jakým je reprezentace rodu, a tedy přiblížení se k rodové aristokracii, je jedním z pólů dalšího dvojího rozměru doprovázející výstavbu mauzolea Kleinů v Sobotíně. Tento aspekt, reprezentující veřejné vyznění a význam stavby, je doplněn aspektem zahrnujícím více soukromé vyrovnávání se se vznikem místa posledního odpočinku. Zatímco veřejný důvod výstavby zahrnuje právě onu sebe-reprezentaci, kterou si Kleinové zvyšovali svůj význam v rámci společnosti, důvodem soukromým je jejich silná zbožnost, která stála za ideou shledání se se svými blízkými, ale i vliv romantizujících tendencí, které se ke Kleinům bezpochyby dostávaly. V tomto dvojím chápání stavby, v chápání ve významu *fama* a *pietas*, se odráží všechny ostatní fenomény diskutované v této práci: rodinné místo posledního odpočinku utváří svým umístěním v blízkosti rodinného sídla pomyslnou pokladnici, kde jsou uschovány ideové hodnoty jednoho rodu a jedné doby. Místo se silnou autonomní pamětí tak stále reprezentuje rod Kleinů v Sobotíně, takový, jaký byl v dobách jejich největší slávy – věhlasný, úspěšný a zbožný. Stejně tak, a to k jakému štěstí oboru dějin umění, je stavba odrazem své doby a utváří jeden z pramínek, které se dohromady pojí v ohromný tok dějin architektury.

Seznam použitých zkratk

Inv. č. – inventární číslo

Ev. č. – evidenční číslo

Seznam obrazové přílohy

- [1] **Skupinový portrét bratří Kleinů**, autor: Josef Kriehuber, zdroj:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Kleinov%C3%A9#/media/Soubor:Br%C3%BCder_Klein_von_Wisenberg_Kriehuber.jpg
- [2] **Socha putta držící erb sobotínských Kleinů**, detail erbu, autor: Barbora Křížová, zdroj: archiv autorky práce, socha putta uložená v Muzeu silnic ve Vernířovicích
- [3] **Sobotínský zámek, detail erbu Kleinů nad západní vstupem**, zdroj:
[https://cs.wikipedia.org/wiki/Sobot%C3%ADn_\(z%C3%A1mek\)#/media/Soubor:Sobot%C3%ADn_z%C3%A1mek_\(6\).jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Sobot%C3%ADn_(z%C3%A1mek)#/media/Soubor:Sobot%C3%ADn_z%C3%A1mek_(6).jpg)
- [4] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, půdorys pohřebních prostor a nadzemní kaple**, Wenzel Siegfried Baumheyer, 1880, Stavební plány hrobky z roku 1880 – Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938 (1948), karton 138, inv. č. 623.
- [5] **Návrh úprav areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně**, Wenzel Siegfried Baumheyer (?), před 1890, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízemberk, mapa 210, inv. č. 1669.
- [6] **Návrh úprav areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně**, Wenzel Siegfried Baumheyer (?), před 1890, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízemberk, mapa 208, inv. č. 1669
- [7] **Návrh úprav areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně**, A. G. Rosenthal, 1880, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízemberk, mapa 209, inv. č. 1669
- [8] **Areál mauzolea Kleinů v Sobotíně** – podoba areálu na záznamu katastrálního plánu, František C. Růžička, 1890, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízemberk, mapa 207, inv. č. 1669.
- [9] **Návrh brány areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně**, Wenzel Siegfried Baumheyer (?), před 1890, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Soubor plánů hrobky rodiny Kleinů s Wiesenbergu v Sobotíně, mapa 214, inv. č. 167.
- [10] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně, čelní pohled**, Wenzel Siegfried Baumheyer, foceno 1915, autor: neznámý, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, karton 48, inv. č. 339.
- [12] **Pamětní deska dnes umístěná u vchodu do kaple nad hrobkou Kleinů**, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[13] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, pohled od Z , Wenzel Siegfried Baumheyer, foceno po 1927, Územní pracoviště Olomouc národního památkového ústavu, fotodokumentace, ev. č. 4061.

[14] **Kupole mauzolea Kleinů v Sobotíně**, plány renovace, Erich Gschöpf, 1927, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Plán renovací rodinné hrobky Kleinů z Wiesenbergu, fond Velkostatek Vízemberk (1708)1770–1945, mapy 241–249, inv. č. 1671.

[15] **Hroby příslušníků sobotínské větve Kleinů při kostele sv. Vavřince**, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[16] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, pohled z jihu, Wenzel Siegfried Baumheyer 1880–1887, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[17] **Vstupní brána do areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně**, pohled od jihu, Wenzel Siegfried Baumheyer, (návrh), Josef Bayer (realizace), 1885, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[18] **Socha putta zdobící bránu do areálu mauzolea Kleinů v Sobotíně**, autor neznámý, 1885 (?), autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[19] **Kenotaf umístěný při vstupu do hrobky**, autor neznámý, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[20] **Kenotaf umístěný při vstupu do hrobky**, detail s vyvedeným rodinným erbem (?), autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[21] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, detail, rizalit kaple s nikou, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[22] **Socha anděla smrti v prostorách hrobky mauzolea Kleinů v Sobotíně**, Gustave Deloye, před 1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[23] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, piedestaly s tepanými rakvemi, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[24] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, hrobka, detail okulu, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[25] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, prostora kaple s viditelným okulem v podlaze a oltářní mensou, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce

[26] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, interiér kaple, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce

- [27] **Mauzoleum Kleinů v Sobotíně**, interiér kaple, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [28] **Nástěnné malby v kupoli kaple**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [29] **Nástěnné malby v kupoli kaple – Proměnění na hoře Tábor**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [30] **Nástěnné malby v kupoli kaple – Ukřižování**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [31] **Nástěnné malby v kupoli kaple – Kladení do hrobu**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [32] **Nástěnné malby v kupoli kaple – Zmrtvýchvstání**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [33] **TEMPERATIA – AETAS PUERILIS**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [34] **FORTITUDO – AETAS PVBES**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [35] **IVUSTITIA – AETAS MEDIA**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [36] **SAPIENTIA – AETAS SENILIS**, Franz Jobst, 1885–1887, autor: Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [37] **Socha anděla původně umístěná na balustrádě ochozu kupole**, Hans Rathausky, 1881, Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [38] **Socha anděla původně umístěná na balustrádě ochozu kupole**, detail, Hans Rathausky, 1881, Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [39] **Socha anděla smrti**, Gustave Deloye, před 1887 (?), Michaela Brodnianska, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [40] **Socha anděla smrti**, detail, Gustave Deloye, před 1887 (?), autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [40] **Palladiova kaple pro rodinu Barbaro (1580)**, Ottavio Bertotti Scamozzi, 1783, reprodukce: Paolo Foraboschi, The central role played by structural design in enabling the construction of buildings that advanced and revolutionized the architecture, *Construction and Building Materials CXIV*, 2016, s. 961.
- [41] **Mauzoleum Klingerů v Novém městě pod Smrkem**, autor neznámý, dokončeno 1905, autor: Soňa Vlková, zdroj: soukromý archiv autorky této práce

- [42] **Mauzoleum továrníka Josefa Schrolla**, Ludwig Zettel, 1880–1891, autor: neznámý, zdroj: <https://litomerice-leitmeritz.net/stavby/karta/nazev/43-mauzoleum-rodiny-schrollu>
- [43] **Hrobka rodiny Daubkovy**, Antonín Wiehl, 1888, zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kaple_Liten.JPG
- [44] **Ringhofferova hrobka**, Jiří Stibral, 1889–1893, zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d2/Hrobka_Ringhoffer%C5%A F.JPG
- [44] **Hrobka Kleinů v Loučné nad Desnou**, Wenzel Siegfried Baumheyer (?) – Josef Bayer (?), 1886–188, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [45] **Hrobka Kleinů a Bochnerů v Přemyslovicích**, Autor neznámý, 1893, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [46] **Hrobka rodu Keil von Eichenthurn**, Julius Lundwall, 1907–1908, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [47] **Schwarzenberská hrobka v Třeboni**, Josef Schmidt – Ferdinand Damas Dewortzky, 1874–1877, zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/15/Schwarzenbersk%C3%A1_hrobka_%2801%29.JPG
- [48] Kaple Nejsvětější trojice u silnice ze Sobotína na Maršíkov, autor neznámý, 1855, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [49] **Litinový kříž u Přemyslova**, autor neznámý, 1879, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [50] **Litinový kříž u Přemyslova**, detail, autor neznámý, 1879, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [51] **Návrh hrobky**, Johann Philipp Joendl, před 1829, reprodukce: Roman Prahel, Umění náhrobku v českých zemích 1780–1830, s. 281.
- [52] **Mauzoleum Josefa Schrolla**, Ludwig Zettel, 1880–1891, zdroj: <https://litomerice-leitmeritz.net/stavby/karta/nazev/43-mauzoleum-rodiny-schrollu>
- [53] **Hrobka rodu Keil von Eichenthurn**, Julius Lundwall, 1907–1908, autor: Barbora Křížová, zdroj: soukromý archiv autorky práce
- [54] **Epitaf Amálie Kleinové**, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů – Wisenbergů (1705) 1781–1945, karton 27, inv. č. 254.

Prameny a literatura

Philippe Ariès, *Dějiny smrti*, Praha 2020.

Aleida Assmannová, *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*, Praha 2018.

Zdeněk Bezečný, Šlechta a církev v 2. polovině 19. století in: Zdeněk Hojda – Marta Ottová – Roman Pahl (eds.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha, 2003, s. 186–191.

Petr Bělík, „*Za císaře a vlast.*“ *Dynastický a zemský patriotismus u moravské šlechty druhé poloviny 19. století* (disertační práce), Historický ústav FF MU, Brno 2016.

Cyriak Bodenstein, *Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens. Eine Festgabe anlässlich der säkular – Feier der Pension – Gesellschaft bildender Künstler Wiens*, Wien 1888

Howard Colvin, *Architecture and After Life*, London – New Haven 1991.

James S. Curl, *A Celebration of Death: An Introduction to Some of the Buildings, Monuments and Settings of Funerary Architecture in the Western Europe Tradition*, London 1993.

Karel Čunderle – Eva Kösslerová – Drahomír Polách, *Stavebně-historický průzkum mauzolea rodiny Kleinů v Sobotíně*, Šumperk 1999, nepublikováno.

Christian Ritter d'Elvert, Ist der grosse Künstler Daniel Gran ein Mähren? Seine Kunstthätigkeit in Mähren, *Notizen-Blatt des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, VI, 1888, s. 61–63.

Richard A. Etlin, *Symbolic space: French Enlightenment Architecture and Its Legacy*, Chicago, 1996.

Renáta Fifková, *Park u kleinovského mauzolea v Sobotíně. Historický průzkum*, Olomouc 1998, soukromý archiv.

Renáta Fifková, Park u sobotínského mauzolea svobodných pánů Kleinů z Weisenberka, *Zprávy památkové péče* LXIII, 2003, č. 3, 160–164.

Paolo Foraboschi, The central role played by structural design in enabling the construction of buildings that advanced and revolutionized the architecture, *Construction and Building Materials* CXIV, 2016, s. 956–976.

Václav Grubhoffer, Posvátné v profánním aneb smrt a pohřeb šlechtice na samém konci „dlouhého“ 19. století, *Zpravodaj historického klubu XVI*, 2005, č. 2, s. 9–36.

Martin Horáček, *Přesná renesance v české architektuře 19. století. Dobová diskuze o slohu*, Olomouc 2012.

Daniela Hrodová, Místa profánní a místa sakrální in: Marta Ottlová – Milan Pospíšil (eds.), *Sacrum & Profanum*, Praha 1998, s. 34–41.

Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková, *Z dějin každodennosti: život v 19. století*, Praha 2017.

Michal Konečný (ed.), Vitruvius Moravicus. *Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800*, Brno 2015.

Vojtěch Krejčí, *Sobotínsko – štěpánovské hornictví a železné hutě, akciová společnost, Sobotín (1873) 1880-1940* (bakalářská diplomová práce), Katedra historie FF UP, Olomouc 2012.

Mojmír Krejčířík, *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*, Brno 2009.

Markéta Kudláčová, Hrobky nobilitovaných textilních podnikatelů v severních Čechách v poslední třetině 19. století in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica et Sepulcralia 9, Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, Praha 2020, s. 239–250.

Markéta Kudláčová, Příběh dvou hrobek. Místa posledního odpočinku Ringohofferových a Daubků a jejich umělecké zpracování, in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica & Sepulcralia 3. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, Praha 2011, s. 219–231.

Vladislav Mikmek, Rod Kleinů na Sobotínsku (magisterská diplomová práce), FF MU, Brno 2010.

Milan Myška, Kleinové. Pokus o biogram moravské podnikatelské rodiny éry průmyslové revoluce, in: Jaroslav Šůla – Vladimír Wolf (edd.), *V proměnách času: sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Ladislava Hladkého*, Hradec Králové 1995, s. 101–107.

Milan Myška, Pohřbívání bohatých aneb Cesta na věčnost moravského podnikatele Alberta Kleina, *Severní Morava LXXII*, 1996, s. 21–25.

Andrea Palladio, *Čtyři knihy o architektuře*, Praha 1958.

Jaroslava Pešková, Bůh a bohové, církve, náboženství a spiritualita v českém myšlení 19. století (závěrečné slovo), in: Zdeněk Hojda – Marta Ottová – Roman Prahel (eds.), *Bůh a bohové. Církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha, 2003, s. 356–360.

Taťána Petrasová, Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hrobky a hřbitovy, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (eds.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Praha 2001, s. 65–78.

Kateřina Piorecká – Eva Bendová – Martin Hrdina, *Výpravy k já. Projevy individualismu v české kultuře 19. století*, Praha 2022.

Drahomír Polách, Palladiovské mauzoleum rodiny Kleinů v Sobotíně na Šumpersku, *Zprávy památkové péče* LXIII, 2003, č. 3, s.156–159.

Drahomír Polách, Mauzoleum podnikatelské rodiny Kleinů v Sobotíně in: Drahomír Polách. *Historické toulky Šumperskem* I, Štíty 2017.

Petr Popelka, Sociální začleňování špičkových měšťanských podnikatelů éry průmyslové revoluce na příkladu moravské podnikatelské rodiny Kleinů, *Slezský sborník* CVIII, 2010, č.3–4, s. 205–234.

Petr Popelka, Podnikání a životní styl měšťanských podnikatelů éry průmyslové revoluce ve světle pozůstalostních spisů. Příklad moravské podnikatelské rodiny Kleinů, *Časopis Matice moravské* CXXIX, 2010, s. 45–77.

Petr Popelka, Sobotínské mauzoleum rodiny Kleinů jako symbol osudů německého podnikatelstva v českých zemích ve 20. století, in: Milan Hlavačka et al., *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 332–347.

Roman Prahel, Umění náhrobku v českých zemích 1780–1830.

Christian Norberg Schulz, *Genius loci: k fenomenologii architektury*, Praha 1994.

Erich Šefčík, Rod svobodných pánů Kleinů z Vízemberka, *Severní Morava* XXVI, 1973, s. 26.

Václav Tima, *Nové město pod Smrkem. Historie hornického města*, Nové město pod Smrkem 2010, s. 192.

Vít Vlnas, Druhý život barokního pohřbu, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (eds.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Praha 2001, s. 13–23.

Jindřich Vybíral, Polibek ropuchy, *Umění* XLIV, č. 6, 1996, s. 483–498.

Jindřich Vybíral, *Století dědiců a zakladatelů: Architektura jižních Čech v období historismu*, Praha 1999.

Jindřich Vybíral, *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002.

Pavel Zatloukal, *Přehled architektury historismu XIX. století na Moravě*, *Umění XXVIII*, 1980, č. 4, s. 355–368.

Pavel Zatloukal, *Šumperská architektura let 1850-1950*, *Severní Morava L*, 1985, s. 14–24.

Pavel Zatloukal, *Historismus. Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 1986.

Pavel Zatloukal, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc – Brno 2002,

Jan Županič, *Sociální vzestup podnikatelů v Rakouském císařství*, *Historická sociologie XIII*, 2021, s. 49 –79.

Kunst und kunstgewerbliche Nachrichten aus der Heimat. Maler Franz Jobst, *Mittheilungen des Märischen Gewerbe-Museums in Brünn VIII*, 1890, č. 7, s. 129–130.

[V.H.], *České umění ve vídeňských výstavách*, *Národní listy XXXVIII*, 1898, č. 153, s. 13.

Internetové zdroje

Národní památkový ústav, mauzoleum Kleinů v Sobotíně, evidenční list památky z 9. 4. 1964, https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=1140509, vyhledáno dne 30. 1. 2022.

De Gruyter – Allgemeines Künstlerlexikon [online], heslo Gustave Deloye, <https://www.degruyter.com/database/AKL/entry/10184578/html>, vyhledáno dne 24. 3. 2022.

De Gruyter – Allgemeines Künstlerlexikon [online], heslo Hans Rathausky, <https://www.degruyter.com/database/AKL/entry/00173111/html>, vyhledáno dne 24. 3. 2022.

Belveder, Jean Baptiste Gustave Deloye,
<https://sammlung.belvedere.at/people/339/jeanbaptiste-gustave-deloye>, vyhledáno dne 4. 3. 2022.

Památkový katalog, mauzoleum továrníka Josefa Schrolla,
<https://pamatkovykatalog.cz/mauzoleum-18271894>, vyhledáno dne 20. 4. 2022.

Národní památkový ústav, Památkový katalog, pohřební kaple Josefa Riedla
<https://www.pamatkovykatalog.cz/pohrebni-kaple-rodiny-josefa-riedla-14604198>,
vyhledáno dne 13. 4. 2022.

Prameny

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberk (1708)1770–1945, Situační skicy rodinného mauzolea Kleinů z Wiesenbergu, mapy 207–211, inv. č. 1669

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberk (1708)1770–1945, Soubor plánů hrobky Kleinů z Wiesenbergu, mapy 212–240, inv. č. 1670

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberk (1708)1770–1945, Plán renovací rodinné hrobky Kleinů z Wiesenbergu, mapy 241–249, inv. č. 1671.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberk (1708)1770–1945, Plány adaptace mausolea rodiny Kleinů z Wiesenbergu, mapy 247–254, inv. č. 1672.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Vízmberk (1708)1770–1945, Plány a varianty úprav výklenku pro hrob zakladatele v rodinné hrobce Kleinů z Wiesenbergu, mapy 255–259, inv. č. 1673.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, Epitaf Amálie Kleinové, karton 27, inv. č. 254.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Rodinný archiv Kleinů-Wisenbergů (1705) 1781–1945, Úmrtní oznámení Kleinů a nekrology, karton 77, inv. č. 572.

Státní okresní archiv Šumperk, fond Archiv obce Loučná nad Desnou 1779–1945, Exhumace a přenesení ostatků příslušníků rodiny Kleinů do nové rodinné hrobky, karton 31, inv. č. 490.

Státní okresní archiv Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk – I (1786) 1859–1938, Hrobka rodiny Kleinů v Sobotíně – nadace na udržování hrobky, stavební a užívací povolení, karton 138, inv. č. 623

Zemský archiv Opava, fond Velkostatek Jindřichov 1685–1945, Pozůstalostní spis Alberta Kleina, karton 5, inv. č. 26.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Velkostatek Sobotín, Stavební spisy a plány výstavby rodinného mausolea v Sobotíně, karton 13, inv. č. 65

Autorka práce	Barbora Křížová Katedra dějin umění Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Vedoucí práce	doc. Mgr. Ondřej Jakubec, Ph.D.
Název česky	Příběh mauzolea rodiny Kleinů v Sobotíně
Název anglicky	The Story of the Klein family mausoleum in Sobotín
Anotace česky	Cílem této bakalářské diplomové práce je podat kontinuální svědectví celého příběhu mauzolea rodiny Kleinů v Sobotíně. Součástí práce je nastínění historie důležité podnikatelské rodiny Kleinů, zvláště potom generace stavebníků monumentální rodinné hrobky. Důraz je poté kladen jak na analýzu architektury kleinovského mauzolea a všech jeho prvků, tak na ideové koncepty, které jeho výstavbu doprovázely a které nám pomáhají pochopit sepulkrální architekturu ve vztahu ke společnosti a jejímu náhledu na smrt v průběhu 19. století.
Anotace anglicky	The aim of this bachelor thesis is to give continuous evidence of the story of the Klein family mausoleum in Sobotín. This thesis gives an account of the history of the Klein entrepreneurial family, particularly the generation responsible building the monumental tomb. The focus is put on both analysis of architecture of the Klein mausoleum and all its elements, as well as on the ideological concepts that accompanied the construction of the mausoleum and that help us understand sepulchral architecture, its relation to the society and understanding of death during 19 th century.
Klíčová slova	sepulkrální architektura 19. století, Kleinové, mauzoleum, Sobotín, neorenesance, palladianismus, Albert Klein, Franz Klein, Severní Morava
Počet stran	126
Počet znaků	193 384
Jazyk práce	čeština